

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

δεκαπενθήμερος

Παρασκευή 16 Φεβρουαρίου 1996 • τεύχος 18 • δρχ. 800

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Δεκαπενθήμερος
Παρασκευή 16 Φεβρουαρίου 1996
τεύχος 18, τιμή 800 δραχ.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ ΜΠΑΛΤΑΣ, Κάποια ελάχιστα για
τόν Γιώργο Γκουνταρούλη 5

ΔΙΑ ΓΥΜΝΟΥ ΟΦΘΑΛΜΟΥ Γράφουν οι:
Π. Ρινάλδος-Ρυλμόν, Σ. Ζουμπουλάκης 6

ΒΑΣΩ ΚΙΝΤΗ, 'Απλά μαθήματα λογικής για τόν ύπουργό
Τύπου και ...όποιον άλλο ενδιαφέρεται 10

ΓΙΩΡΓΟΣ ΦΑΡΑΚΛΑΣ, 'Ο τσαμπουκάς και
ή κοσμοαντίληψή του 12

ΑΓΓΕΛΟΣ ΕΛΕΦΑΝΤΗΣ, Νά σκοτωθούμε; Σύμφωνα.
'Αλλά πώς νά σκοτώσουμε; 14

ΝΙΚΟΣ ΘΕΟΤΟΚΑΣ, Οί ανάδελφοι και οί δάρβαροι 19

ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ, 'Ιστορίες τής 'Ιμιας 22

ΜΑΡΙΟΣ ΜΠΕΓΖΟΣ, Νεοϋπαρξισμός και αντιδυτικισμός . 26

ΜΥΡΩΝ ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΣ, Καί κυβέρνησιν έχομεν... 28

ΛΟΥΚΙΑ ΡΙΤΣΑΡΝΤΣ, Τό κρέας κρέας και τό ψάρι ψάρι .. 31

ΡΟΥΛΑ ΔΗΜΟΠΟΥΛΟΥ, 'Ορισμοί και σύμβολα
τών επαναστάσεων τού 19ου αϊ. στή Γαλλία 34

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΔΕΔΟΥΣΟΠΟΥΛΟΣ, 'Ανεργία και
κοινωνικός αποκλεισμός 38

Χ.Ν. ΓΚΕΝΣΕΡ, 'Αναμνήσεις από έναν πόλεμο πού
δέν είχε τελειώσει 41

ΚΑΙ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΓΝΩΡΙΖΩ

ΓΙΩΡΓΗΣ ΓΙΑΤΡΟΜΑΝΩΛΑΚΗΣ, 'Ιούλιος Βέρον-
'Ανδρέας 'Εμπειρικός: 'Αντικριστοί καθρέφτες 46

ΕΚΔΟΤΗΣ
'Αγγελος 'Ελεφάντης
Κέκροπος 2, 'Αθήνα 105 58
Τηλ. 3239645 • FAX 3227706
'Εκτύπωση: 'Αφοί Χρυσσοχού,
Στυμφαλίας 8,
Περιστέρι, τηλ. 5719937

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

'Ελλάδα
'Ετήσια (24 τεύχη): 15.000 δραχ.
'Εξαμηνιαία (12 τεύχη): 7.500 δραχ.
Φοιτητική (24 τεύχη): 10.000 δραχ.
'Οργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 20.000 δραχ.

Ευρώπη
'Ετήσια (24 τεύχη): 17.000

'Άλλες χώρες
'Ετήσια (24 τεύχη): 20.000 δραχ.

ΠΕΡΙ ΕΠΙΒΙΩΣΕΩΣ

Πράγμα καθόλου βέβαιο και μάλιστα μέσω ενός πράγματος σώματος. Πάντως σίς 21 Φεβρουαρίου στό Μπάρ τών 'Ασωμάτων, οδός 'Αγίων 'Ασωμάτων 43, τηλ. 3236670, ό ΠΟΛΙΤΗΣ σās καλεϊ νά τού δώσετε 5.000 δραχ., αυτός δά σās δώσει ήχηρά μουσική (λάτιν κλπ.), φαϊ, (τρόπος τού λέγειν), ένα ποτό, πολλούς γνωστούς και μιά άξέχαστη βραδιά.

Προσκήσεις μπορείτε νά προμηθευθείτε από τά γραφεία τού ΠΟΛΙΤΗ.

ΓΙΑ ΤΟΝ ΓΙΩΡΓΟ ΓΚΟΥΝΤΑΡΟΥΛΗ

Ο Γιώργος Γκουνταρούλης, ένας από μᾶς, ἔφυγε τό Σάββατο 3 Φεβρουαρίου 1996. Τώρα, ἐν θεομῷ, δέν εἶναι ἡ κατάλληλη στιγμή νά μετρήσουμε νηφάλια τήν κληρονομιά του, νά μιλήσουμε γιά τόν ἐπιστημονικό κλάδο στοῦ ὁποίου τήν ἴδρυση πρωταγωνίστησε ἢ νά ἀναφεροῦμε σέ ἐκεῖνη τή σταθερότητα, τή συνέπεια, τή μαχητικότητα πού μέχρι ἀκόμη καί χθές πλούτιζαν ὅλους μας. Ἴσως δέν εἶναι ἀκόμη οὔτε ἡ στιγμή, τουλάχιστον ἐγώ δέν αἰσθάνομαι ἰκανός νά τό κάνω, νά μιλήσουμε γιά ὅσα πολλά ὁ δικός μας Γιώργος προσέφερε στόν καθένα ἀπό μᾶς προσωπικά, γιά ὅσα τοῦ χρωστούσαμε ἐπί χρόνια πολλά, χωρίς νά μᾶς ἀφήνει ποτέ νά τά ἐκφράσουμε, γιά ὅσα πολλά θά συνεχίσουμε πάντοτε νά τοῦ χρωστᾶμε.

Γιά νά μήν ἀφήσω τόν πόνο νά μέ κυριεύσει, ἀλλά καί γιά νά τιμῶ ὅσο λίγο μπορῶ τή νηφαλιότητα, τήν ψυχραιμία, τήν ἀξιοπρέπεια τοῦ Γιώργου ἀκόμα καί κατά τή διάρκεια τῆς τελευταίας του μάχης, αἰσθάνομαι ἰκανός νά πῶ μόνον τοῦτο. Κατά τίς περιέργες συγκυρίες πού διάγουμε, ὅπου ἀκόμη καί μέσα στούς προστατευμένους ἀκαδημαϊκούς χώρους περισσεύει ἡ ὑποκρισία, ἡ ἰδιοτέλεια, τό κνηγι τοῦ συγκριτικοῦ πλεονεκτήματος μέ στόχο, γιά νά μήν πῶ μέ «ὄραμα», μιά μικροεξουσία κενή περιεχομένου καί καθ' ἑαυτή ἀπολύτως διάτρητη, ὁ θάνατος τοῦ Γιώργου προσφέρει, ὅπως ἄλλωστε τό ἔκανε καί ὀλόκληρη ἡ στάση του ὅσο ζοῦσε, ἕνα ἀνεκτίμητο μέτρο. Μᾶς βοηθάει νά διακρίνουμε τήν πραγματική τήρηση τῶν ἀρχῶν ἀπό τήν ἀπλή ἐλίχλησή τους, αὐτό γιά τό ὁποῖο ἀξίζει νά πολεμοῦμε ἀπό ἐκεῖνο τό ὁποῖο ὀφείλουμε νά περιφρονήσουμε, τά μέσα πού ἑναρμονίζονται μέ τό στόχο ἀπό ἐκεῖνα πού ἀπλῶς ὑποκρίνονται ὅτι τόν ὑπηρετοῦν, τήν ἀξιοκρατία ἀπό τό βόλεμα. Μᾶς βοηθάει νά διακρίνουμε τή ματαιότητα τῶν ἀσκήσεων ἐπί χάρτου ὅταν διακνεύονται δημιουργικοί τρόποι ζωῆς, ἡ ἀνάγκη τῆς προσφοράς, γόνιμες εὐαισθησίες. Μᾶς βοηθάει νά διακρίνουμε αὐτό πού πραγματικά ἀξίζει ἀπό ἐκεῖνο πού, στήν καλύτερη περίπτωση, ἀπλῶς λάμπει.

Ἀπέναντι σέ ὅλα αὐτά τά «διλήμματα» πού ἀποτελοῦν, μέ τή μία ἢ τήν ἄλλη μορφή, ὄρους τῆς καθημερινῆς πανεπιστημιακῆς ζωῆς, ὁ θάνατος ἀλλά καί ὀλόκληρη ἡ ζωή τοῦ Γιώργου Γκουνταρούλη δίνει μονοσήμαντη ἀπάντηση. Ἀλλά καί κάτι ἀκόμη. Ὁ Γιώργος εἶχε κερδίσει μέ τό σπαθί του, δηλαδή μέ τό ἔργο του, τόν ἐπίζηλο, ἀλλά καί τόσο διαφορῶμενο στά καθ' ἡμᾶς, τίτλο τοῦ καθηγητῆ. Καί εἶχε δείξει μέ τή ζωή του καί τή στάση του ὅτι εἶναι πράγματι ἐφικτό κάτι πού αργίον δέν μπορεῖ νά εἶναι καθόλου δεδομένο: γιά ὅποιον διαθέτει ἀδιαπραγμάτευτες ἀρχές καί συνδύαζει τόλμη, ἐπιμονή, ὑπομονή καί πείσμα, ἡ κατοχή αὐτοῦ τοῦ τίτλου μπορεῖ ὄντως νά ἀποτελέσει μέσο οὐσιαστικῆς προσφοράς καί ὄχι ἀπλῶς τόν προνομιακό τόπο ὅπου ἐξυφαίνονται ἐν κρυπτῶ μικροσυνωμοσίες μέ στόχο ἕνα γέρας ἀπολύτως ἀκατανόητο γιά τοὺς κοινούς θνητούς.

Μέ αὐτά τά δεδομένα, ἕνας ἐλάχιστος, σίγουρα ἀνεπαρκῆς καί αὐτός, τρόπος νά τιμήσουμε τόν δικό μας Γιώργο Γκουνταρούλη εἶναι νά προσπαθήσουμε, γιατί ἐν προκειμένῳ ἀπαιτεῖται πραγματικός κόπος, νά κάνουμε πράξη αὐτά πού διδάσκουν ἡ ζωή του καί ὁ θάνατός του.

Ἀριστείδης Μπαλτᾶς

Η ΧΑΜΕΝΗ ΜΑΓΕΙΑ ΤΟΥ ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΥ

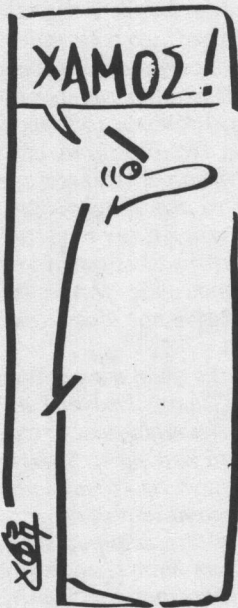
Ἡ δημοτικότητα τῆς κυβέρνησης Σημίτη, τίς πρώτες μέρες τῆς ὑπαρξῆς τῆς, ἦταν ἓνα ἀξιοσημείωτο ἂν καί δικαιολογημένο γεγονός. Τό «ἐκσυγχρονιστικό προφίλ» ὅσο κι ἂν ἔχει συνδε-

θεῖ μέ σταθεροποιητικά προγράμματα καί πολιτικές λιτότητας, ὑπόσχεται τρεῖς προοπτικές πού ἀγγίζουν πάντα τήν καρδιά τοῦ Ἑλληνα πολίτη: τήν ἀσκηση κάποιας κοινωνικῆς πολιτικῆς, τήν ἀποτελεσματικότερη λειτουργία τοῦ κράτους καί τήν ἐνσωμάτωση στήν Εὐρωπαϊκή Ἑνωση μέ καλύτερους οικονομικούς καί πολιτικούς ὄρους. Καί ἐνῶ εἴχαμε ἀναρωτηθεῖ πόσο θά κρατοῦσε ἡ μαγεία τῶν ὑποσχέσεων αὐτῶν, ἡ κρίση στό Αἶγαίο ἤρθε νά μᾶς θυμίσει τή δύναμη τῶν συσχετισμῶν στή διεθνή πολιτική, πρὶν οἱ ἐσωτερικές ἐξελίξεις μᾶς τή θυμίσουν στό ἐπίπεδο τῶν ἐγγύριων κοινωνικῶν πολιτικῶν.

Ὁ κ. Σημίτης ἔχει ἐκφράσει μέ τόν πλέον ἀξιόπιστο τρόπο τή θέση ὅτι τό πρόγραμμα σταθεροποίησης καί σύγκλισης ἀποτελεῖ τό πλαίσιο μέσα στό ὁποῖο εἶναι δυνατόν νά ἐφαρμοστοῦν οἱ παραπάνω κατευθύνσεις ἐκσυγχρονιστικῆς πολιτικῆς. Σέ ἀντίθεση μέ ἄλλες ἀποχρώσεις στό κυβερνῶν κόμμα, πού ὑποστηρίζουν τό πρόγραμμα σύγκλισης ὡς ἀναγκαῖο κακό, ἀλλά ἀφήνουν νά ἐννοηθεῖ ὅτι ἐπιθυμοῦν καί προτείνουν κάτι ἄλλο, ταλαντεύονται δηλαδή ἀνάμεσα στήν ὑποταγή καί τήν ἀντίσταση, υἱοθετώντας προφανῶς τήν πρώτη, ἡ τάση πού ὑπερίσχυσε ἔχει τήν ἀπαραίτητη «πίστη», πού ὡς τέτοια εἶναι πολύ πιό αἰσιόδοξη καί «σοβαρή». Γι' αὐτό ἀποδείχθηκε ἰδιαίτερα δημοφιλῆς τή στιγμή πού ὑπερίσχυσε, τή στιγμή πού φάνηκε νά ἀποτελεῖ τή νέα κατεύθυνση πολιτικῆς.

Ἡ ἐκσυγχρονιστική θέση θά βρεθεῖ, ὅμως, ἀντιμέτωπη μέ τίς ὑποσχέσεις τῆς στόν τομέα τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς, ἀλλά κυρίως μέ τίς ὑποσχέσεις τῆς στόν τομέα τῆς θεσμικῆς μεταρρύθμισης, διότι τό πρόγραμμα σύγκλισης προκαλεῖ ραγδαία ἐπιδεινώση τοῦ συσχετισμοῦ δυνάμεων σέ βάρος τῶν μισθωτῶν καί παράλληλα τήν ἐνίσχυση ὅλων τῶν μηχανισμῶν τοῦ ἐργοδοτικοῦ αὐταρχισμοῦ, τῆς ἐργοδοτικῆς ἀυθαιρεσίας καί τῆς ἐκτεταμένης λειτουργίας τῶν ἄτυπων σχέσεων μέ τό κράτος. Ὁ «κοινωνικός βολонταρισμός» τῆς σημερινῆς κυβέρνησης θά βρεθεῖ ἀντιμέτωπος μέ τή διαπίστωση ὅτι δέν μπορεῖ νά ἐνισχύσει κανεῖς τοῦς μηχανισμούς ἀναδιανομῆς τοῦ εἰσοδήματος, προωθώντας συγχρόνως τή διεύρυνση τῆς φαλίδας τῶν εἰσοδημάτων, ὅτι δέν μπορεῖ νά στηρίξει τήν κοινωνική συνοχή, ὅταν διευρύνεται ἡ ἀνεργία καί ἡ διαμόρφωση μιᾶς οἰκονομίας δύο ταχυτήτων.

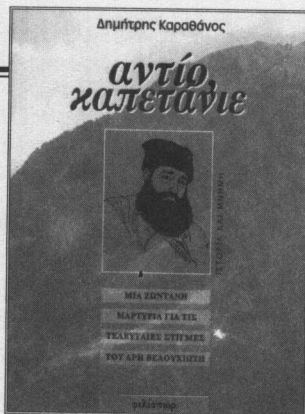
Τό πλέον ἐντυπωσιακό πλῆγμα πού δέχθηκε, ὅμως, ἡ ἐκσυγχρονιστική θέση προῆλθε ἀπό τήν πλευρά τῆς στάσης τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑνώσεως στήν κρίση τοῦ Αἶγαίου. Πέρα ἀπό τίς λεπτομέρειες τοῦ συμβάντος, διαπιστώθηκε ὅτι ἡ αὐστηρότητα τῆς πολιτικῆς τῆς ὀνομαστικῆς σύγκλισης καί τῆς Οἰκονομικῆς καί Νομισματικῆς Ἑνώσεως συνοδεύεται ἀπό τήν ἀβεβαιότητα ὡς πρὸς τήν ὑπεράσπιση τῶν ἐθνικῶν συνόρων ἑνός κράτους-μέλους. Μιά ἀβεβαιότητα πού οφείλεται στήν ἀποδοχή τοπικῶν συσχετισμῶν πού διαμορφώνονται μέ ὄρους ἐκτός τῶν πολιτικῶν ὀργάνων τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑνώσεως καί τροφοδοτεῖ ἀπό τήν οικονομική καί πολιτική κρίση στήν Τουρκία, ἡ ὁποία δέν εἶναι ἄσχετη μέ τή φιλελεύθερη στρατηγική διεθνοποίησης πού ἐφαρμόζεται σχετικά μέ τήν περιφέρεια τῆς Ἑνώσεως.

Τά ἀδιέξοδα πού ἀντιμετωπίζει στήν Ἑλλάδα τό ἐκσυγχρονιστικό σχέδιο δέν ὀφείλονται ἐπομένως κατά κύριο λόγο στίς ἰδιαιτερότητες τῆς χώρας μας, στήν οἰκονομική της ὑστέρηση, ἢ ἀκόμα καί στήν ἀνεπάρκεια τῶν κρατικῶν θεσμῶν καί λειτουργιῶν της. Πρόκειται γιά ἐπιπτώσεις συνολικῶν στρατηγικῶν ἐπιλογῶν στό ἐπίπεδο τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης πού, ὅπως εἶναι φυσικό, ἐκδηλώνονται μέ ἐντονότερο τρόπο στήν περίπτωση μιᾶς πιά εὐάλωτης κοινωνίας καί μιᾶς γεωγραφικῆς περιοχῆς μέ ἐντονες ἀνακατατάξεις στίς οἰκονομικές καί πολιτικές σχέσεις, καί στίς πολιτικές ἰσορροπίες στό ἐσωτερικό τῶν κρατῶν.

Πέτρος Λινάρδος-Ρυλμόν

Δημήτρης Καραθάνος
Αντίο, καπετάνιε

Μια ζωντανή μαρτυρία για τις τελευταίες στιγμές του Ἄρη Βελουχιώτη. Το οδοιπορικό μιας παράτολμης περιπέτειας, ὅπως δεν το ἐξιστόρησε κανένας ὡς τώρα. Ἄγρυπνος καί αφοσιωμένος σύντροφος του Ἄρη, ο Δημήτρης Καραθάνος θα περιώσει μια ἀλλόκοτη ἱστορία που σου κόβει τὴν ἀνάσα.

Ελένη Αστερίου
Γαβρίλης Λαμπάτος
**Η αριστερή
αντιπολίτευση
στην Ελλάδα**

Μια ἐκθεση - ντοκουμέντο του Π. Πουλιόπουλου στον Τρότσκι καί το ἐλληνικό ἐργατικό κίνημα στο Μεσοπόλεμο. Σπάνια κείμενα καί αναφορές για μια περίοδο που μόλις τώρα ἀρχίζει να φωτίζεται.

Κούλα Ξηραδάκη
**Σελίδες από τον
αντιφασιστικό
αγώνα
στη Μέση Ανατολή**

Άγνωστα ντοκουμέντα καί μαρτυρίες για τις ἐλληνικές δημοκρατικές αντιφασιστικές οργανώσεις που πάλεψαν στη Μέση Ανατολή παράλληλα με το ἀπελευθερωτικό κίνημα στην Ελλάδα.

φιλίστωρ

ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΟΥΣ 31 • 106 77 ΑΘΗΝΑ
ΤΗΛ. 38 18 457 FAX 38 19 167

Κεντρική διάθεση:

ΔΙΑΚΙΝΗΣΗ ΒΙΒΛΙΟΥ, Γραβιάς 9-13 • Τηλ 38 07 689

Η ΒΕΒΗΛΩΣΗ ΤΗΣ ΣΗΜΑΙΑΣ

του Σταύρου Ζουμπουλάκη

Σέ δημοτικό σχολείο της Αθήνας, ο σύλλογος διδασκόντων έκανε, λίγο πριν από τον έορτασμό της εθνικής επέτειου της 28ης Οκτωβρίου, ως συνήθως, την υπό του νόμου προβλεπόμενη συνεδρίασή του, για να όρισει τον σημαιοφόρο και τους παραστάτες. Αφού έλαβε υπόψη την επίδοση, κυρίως, των μαθητών της ΣΤ' κατά τη φοίτησή τους στην προηγούμενη τάξη, διαπίστωσε ότι οι μαθητές που πληρούσαν την προϋπόθεση της άριστης επίδοσης ήταν περισσότεροι από έναν και γι' αυτό προχώρησε σε κλήρωση, όπως ακριβώς όριζει η σχολική νομοθεσία. Κί, ώ του θαύματος! Ο κληρός ανέδειξε ως σημαιοφόρο μιά μικρή Νιγηριανή. (Γιά την ιστορική ακρίβεια συμπληρώνω πώς τό παιδί αυτό έχει γεννηθεί στην Ελλάδα και έχει φοιτήσει όλα του τά χρόνια σε ελληνικό σχολείο.) Η μαθήτρια πληροφορήθηκε, περιχαρής, από τόν διευθυντή του σχολείου, την απόφαση του συλλόγου. Η χαρά της όμως δέν έμελλε να κρατήσει για πολύ. Δυό-τρεις μέρες αργότερα έφτασε στό σχολείο νεότερη απόφαση του ύπουργείου Παιδείας (Διεύθυνση Σπουδών Πρωτοβάθμιας Έκπαιδευσης - Τμήμα Γ', Φ. 10/391/Γ1/1290/5.10.1995), ή όποία όριζε επί λέξει τά έξης:

«Μέ άφορμή έρωτήματα πού ύποβλήθηκαν στό ύπουργείο Παιδείας σχετικά μέ τήν έπιλογή σημαιοφόρων, παραστατών και ύπευθύνων για τήν κατάθεση στεφάνου, διευκρινίζεται ότι:

Σημαιοφόροι και παραστάτες έπιλέγονται μαθητές πού είναι Έλληνες ύπήκοοι καθώς και μαθητές ελληνικής καταγωγής και δέν έχουν άπαλλαγεί από τό μάθημα της Φυσικής Αγωγής.»

Η απόφαση αυτή, πού φέρει τήν ύπογραφή του διευθυντή Σπουδών Πρωτοβάθμιας Έκπαιδευσης, άπεστάλη προς τούς διευθυντές όλων των δημοτικών σχολείων της χώρας, μέ τόν χαρακτηρισμό «έξαιρετικά έπείγον», για να προλάβει ακριβώς τήν έορτή της 28ης Οκτωβρίου, κατά τήν όποία συνεορτάζεται και ή έορτή της σημαίας.

Η μαθήτριά μας είναι Νιγηριανή και κατά τήν ύπηρεσία και κατά τήν καταγωγή, και ως εκ τούτου ό σύλλογος διδασκόντων ήταν ύποχρεωμένος να άνακαλέσει τήν απόφασή του και να προδεις σε νέα κλήρωση. Η μαθήτρια πληροφορήθηκε, περίλυπη, τή νέα απόφαση του συλλόγου. Η μικρή μας ιστορία τελειώνει έδω. Τά δάκρυα της άτυχης μαθήτριάς άς μείνουν έξω από τή διήγησή μας, αφού είναι μιά έντελώς ιδιωτική ύπόθεση.

Ξεπερνώντας έκείνο τό άρχικό συναίσθημα άποθάρρυνσης ή όργης πού μās προξενει ή ανθρώπινη βλακεία, ό,τι πιό άκατανίκητο ύπάρχει στόν κόσμο, ιδίως όταν είναι ντυμένη τά ρούχα της λογικής (τί πιό λογικό τήν ελληνική σημαία να κρατούν οι Έλληνες, τή γαλλική οι Γάλλοι και τή νιγηριανή οι Νιγηριανοί;), θά δοκιμάσουμε να συζητήσουμε τήν απόφαση αυτή. Νομίζουμε πώς άξιζει τήν προσοχή μας και άς ρυθμίζει μιά μι-

κή λεπτομέρεια της σχολικής ζωής, άφ' ενός, γιατί ή λεπτομέρεια αυτή έχει μεγάλη συμβολική βαρύτητα και, άφ' έτέρου, γιατί, γενικά, στά μικρά και στά παραμικρά κρύβονται (ή φανερώνονται) τά μεγάλα και τά σημαντικά, οι άποχρώσεις της φωνής άποκαλύπτουν τό βαθύτερο νόημα.

Τό πρώτο πού πρέπει να σημειώσουμε είναι πώς τό έρώτημα αν ένας ξένος μαθητής μπορεί να πάρει στά χέρια του τήν ελληνική σημαία σε μιά σχολική γιορτή άπασχόλησε δασκάλους, προβληματίσε συλλόγους διδασκόντων, διευθυντές δημοτικών σχολείων υπέβαλαν σχετικά έρωτήματα,¹ ή Διεύθυνση Σπουδών Πρωτοβάθμιας Έκπαιδευσης του ύπουργείου Παιδείας συζήτησε τά έρωτήματα αυτά και κατέληξε στην άπόφαση πού κατέληξε. Αυτό είναι ένα πραγματικό δεδομένο τό όποιο δέν πρέπει να παραβλέπουμε.

Ένα δεύτερο σημείο, στό όποιο θά έπρεπε να σταθούμε λίγο, προτού σχολιάσουμε τόν πυρήνα της άπόφασης, είναι ή προϋπόθεση της μη άπαλλαγής από τό μάθημα της φυσικής άγωγής, προκειμένου να όριστεί ένας μαθητής ως σημαιοφόρος ή παραστάτης. Καταλαβαίνω καλά τί θέλει να πει ή έγκυκλιος: αν κάποιος μαθητής έχει μιά μόνιμη ή προσωρινή άναπηρία στά άνω ή κάτω άκρα, πώς να κρατήσει τή σημαία ή πώς να βαδίσει για τήν κατάθεση στεφάνου; Θά έπρεπε όμως ή άπόφαση να ήταν προσεκτικότερα διατυπωμένη, γιατί από τή γυμναστική άπαλλάσσονται μαθητές για πολλούς και ποικίλους λόγους, χωρίς αυτό να τούς έμποδίζει διόλου να είναι σημαιοφόροι ή παραστάτες. Πάντως, όπως και να 'ναι, στό σημείο αυτό ύπόκειται ένας βαθύς, και γι' αυτό πολύ συχνά άσύνειδος, ρατσισμός, αυτός πού στρέφεται ενάντιον των ανθρώπων πού τούς έχει χτυπήσει άνίατη άρρώστια, αυτών πού όνομάζουμε άτομα με ειδικές άνάγκες. Τί θά πάθαινε, τέλος πάντων, ή τιμή του έθνους, αν ό μαθητάκος πού θά κρατούσε τή σημαία, σε ένα-δύο από τά χιλιάδες δημοτικά σχολεία της χώρας, τήν κρατούσε από άναπηρική πολυθρόνα;

Άς έρθουμε όμως στόν πυρήνα της άπόφασης, πού έχει να κάνει προφανώς όχι μέ τή σημαία αλλά μέ τή στάση του ελληνικού κράτους και της ελληνικής εκπαίδευσης άπέναντι στους ξένους μαθητές. Τό θέμα, τώρα πού ή Ελλάδα γίνεται και αυτή χώρα ύποδοχής μεταναστών, δέν έχει μόνο θεωρητικό ένδιαφέρον.

Τί να όδήγησε άραγε τούς άρμόδιους του ύπουργείου Παιδείας να λάβουν τήν άπόφαση αυτή; Ποιό είναι τό σκεπτικό της άπόφασής τους; Άν τούς θέταμε τό έρώτημα, ή άπάντησή τους θά περιστρεφόταν, φαντάζομαι, γύρω από τήν έθνική τιμή, ιερό σύμβολο της όποίας είναι ή σημαία, γύρω από τήν έθνική άξιοπρέπεια, τήν καλλιέργεια έθνικού φρονήματος στους νέους και τά συναφή. Μά για όνομα :ού Θεού! Πιστεύουν στ' αλήθεια οι σοφές κεφαλές του ύπουργείου Παιδείας πώς θά μianθει ή ελληνική σημαία στα χέρια ενός μαθητή πού δέν έχει ελληνική ύπηρεσία ή ελληνική καταγωγή (και άς φοιτά σε ελληνικό σχολείο, άς μιλάει και άς γράφει στα ελληνικά); Θά καταρρακωθεί ή έθνική τιμή, θά άμαυρωθεί ή αϊγλη

του ἔθνους, τί θά συμβεῖ ἐπιτέλους;

Πάντως, ὅ,τι καί ἂν πιστεύουν οἱ συντάκτες τῆς ἐγκυκλίου γιά τό ἔθνος καί τή σημαία του, ἐκεῖνο γιά τό ὅποιο δέν χωράει ἀμφιβολία εἶναι πῶς ἡ ἀπόφαση αὐτή ἐκφράζει μιά συγκεκριμένη ἀποψη γιά τή σχέση τοῦ ἑλληνικοῦ σχολείου μέ τούς ξένους μαθητές (ἐννοῶ, κυρίως, τούς κατ' ἐξοχήν ξένους, δηλαδή τούς φτωχοῦς ξένους), τήν ἀποψη, μέ μιά λέξη, τοῦ ἀποκλεισμοῦ. Τήν ἀποψη αὐτή τή συμμαρτίζεται καί τό μεγαλύτερο μέρος τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας, τή συμμαρτίζονται δάσκαλοι, γονεῖς καί μαθητές, ὀφείλει ὁμως νά μήν τή συμμαρτίζεται τό ὑπουργεῖο Παιδείας, ἀλλά νά στέκεται ἀταλάντευτα ἀντιθετό τῆς καί ὄχι νά ἐρχεται μέ ἀποφάσεις του σάν κι αὐτήν νά τήν ἐπισημοποιεῖ καί νά τή θεσμοθετεῖ.

Μέ τήν ἀπόφασή του τήν ὁποία συζητᾶμε ἐδῶ, τό ὑπουργεῖο Ἐθνικῆς Παιδείας καί Θρησκευμάτων ἀντί νά υἱοθετεῖ τήν πολιτική τῆς δημοκρατικῆς ἐνσωμάτωσης τῶν ξένων, τῆς ὁποίας ἄλλωστε βασικός μηχανισμός εἶναι τό σχολεῖο, ἐπιλέγει, ἀντιφάσκοντας πρὸς τόν ἑαυτό του καί τό ρόλο του, τό δρόμο τοῦ ἀποκλεισμοῦ, τοῦ ἀποκλεισμοῦ διά τοῦ σχολείου καί μέσα στό σχολεῖο.²

Ἡ πολιτική τῆς δημοκρατικῆς ἐνσωμάτωσης, ὁ δρόμος τόν ὁποῖο δέν θέλησε νά ἀκολουθήσει τό ΥΠΕΠΘ, συνίσταται στή μακροχρόνια, ἐπίμονη καί συστηματική προσπάθεια γιά τήν προοιούσα υἱοθέτηση, ἐκ μέρους τῶν ξένων, τῶν θεμελιωδῶν ἀξιών καί σημασιῶν τῆς κοινωνίας πού τούς ὑποδέχεται, μέ τήν παράλληλη διατήρηση ὅσων στοιχείων τῆς ταυτότητάς τους δέν ἐρχονται σέ ἀντίφαση μέ αὐτές τίς ἀξίες καί σημασίες. Μέσω αὐτῆς τῆς ἐνσωμάτωσης στήν κοινωνία — ἡ ὁποία δέν θά γίνει, ἐννοεῖται, μόνο μέσα ἀπό τό σχολεῖο, ἀλλά σέ αὐτό περιορίζεται ἡ συζήτησή μας ἐδῶ — θά ἐρθεῖ ἴσως, ἀπώτερα, καί ἡ αὐτόδομη ἐνσωμάτωση τῶν ξένων, τῆς δεύτερης καί τρίτης γενιάς, στό ἔθνος τό ὁποῖο ζεῖ στή χώρα πού τούς δέχτηκε. Μεγάλος ἀριθμός τῶν σημερινῶν Γάλλων εἶναι οἱ ἀπόγονοι τῶν Ἰταλῶν καί Πολωνῶν μεταναστῶν τοῦ περασμένου καί τῶν ἀρχῶν τοῦ τωρινοῦ αἰῶνα. Ὁ ἄλλος δρόμος, ὁ δρόμος τοῦ ἀποκλεισμοῦ, ἐγκλείει περιοριστικά τόν ξένο στήν ἐθνική, θρησκευτική καί πολιτιστική του ταυτότητα καί κοινότητα, τόν περιθωριοποιεῖ καί ἀναπτύσσει σέ αὐτόν ἐχθρικά ἀντανακλαστικά πρὸς τήν κοινωνία, τό κράτος καί τό ἔθνος, τά ὁποῖα τόν ἀποκλείουν, εἴτε ριζῶσει τελικά ἐκεῖ εἴτε ἐπιστρέψει κάποτε στόν τόπο τόν. Μέ αὐτό τό τελευταῖο θέλω νά πῶ πῶς ἡ ἀπόφαση τοῦ ὑπουργείου Παιδείας πού σχολιάζουμε ἐδῶ δέν εἶναι μόνο πολιτικά, κοινωνικά καί ἠθικά ἀπαράδεκτη, ἀλλά στρέφεται καί ἐναντίον τῶν συμφερόντων τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους καί τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, τά ὁποῖα ὑποτίθεται ὅτι κόφτουν τούς συντάκτες τῆς.³ Τό μάθημα ἄλλωστε εἶναι παλιό καί τό ἔχουμε διδαχθεῖ κατ' ἐπανάληψιν, ὅσο καί ἂν κάποιος ἐπιμένουν νά μήν τό μαθαίνουν: ὁ ἐθνικισμός ἐναντίον τοῦ ἔθνους, παντοῦ καί πάντα.

1. Ἀναρωτιέμαι: ἂν οἱ μόνοι ξένοι μαθητές πού φοιτοῦν σέ ἑλληνικά σχολεῖα ἦταν Ἀμερικανοί, Γερμανοί, Γάλλοι καί ἄλλοι τέτοιοι, θά ὑποβάλλονταν παρόμοια ἐρωτήματα;

2. Θύματα αὐτῆς τῆς ἴδιας λογικῆς τοῦ ἀποκλεισμοῦ πέφτουν καί ἑλληνες μαθητές ἀλλά τῆς Β' ἐθνικῆς κατηγορίας: οἱ παλινοστοῦντες — ἀκριδέστερα, ὅσοι ἀπό αὐτούς ἀνήκουν, χωρίς εὐφημισμούς, στήν κατηγορία τῶν προσφύγων. Θυμηθεῖτε τήν ἀπόφαση τῆς Διεύθυνσης Δευτεροβάθμιας Ἐκπαίδευσης Θεσσαλονίκης (Σεπτέμβριος 1995) γιά τή διακοπή τῆς συλλειτουργίας τοῦ Γυμνασίου καί Λυκείου Παλινοστοῦντων μέ τό 3ο Γυμνάσιο καί Λύκειο Θεσσαλονίκης γιά νά μήν συμφύρονται οἱ πρόσφυγες ἑλληνες μαθητές μέ τούς γηγενεῖς. Ποιά λόγια θά βροῦν γιά νά ὑποστηρίξουν τήν ἀποψη αὐτή οἱ πατριώτες τοῦ ὑπουργείου Παιδείας;

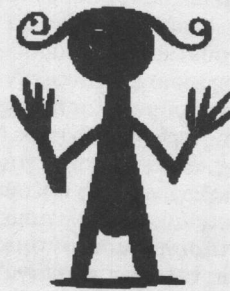
Στό σημεῖο αὐτό θά ἤθελα νά κάνω μιά διευκρίνιση γιά νά προλάβω (ἢ νά διασκεδάσω) μιά ἐντύπωση: δέν θέλω, κατά κανέναν τρόπο, νά ἰσχυριστώ ὅτι σύνολη ἡ ἑλληνική ἐκπαιδευτική πολιτική καί, πολύ περισσότερο, ἡ ἑλληνική ἐκπαιδευτική κοινότητα υἱοθετοῦν αὐτή τή λογική τοῦ ἀποκλεισμοῦ. Ἀντιθέτως, ὑπάρχουν μέτρα πού διαπνέονται ἀπό τό πνεῦμα τῆς δημοκρατικῆς ἐνσωμάτωσης, ὅσο καί ἂν πάσχουν στήν ὑλοποίησή τους, ὅπως γιά παράδειγμα ἡ δυνατότητα ἰδρύσεως, στά δημόσια σχολεῖα πρωτοβάθμιας καί δευτεροβάθμιας ἐκπαίδευσης, «τάξων ὑποδοχῆς καί φροντιστηριακῶν τμημάτων, γιά τήν ὀμαλή προσαρμογή... παλινοστοῦντων μαθητῶν». Θά ἦταν πολύ καλύτερα, βέβαια, ἂν τό μέτρο δέν περιοριζόταν στά «τέκνα Ἑλλήνων μεταναστῶν ἢ τέκνα ἐπαναπατριζομένων Ἑλλήνων» καί ἐπεκτεινόταν σέ ὅλους τούς ξένους. Ἀντί νά κληθῶμε τά Ἀλβανόπουλα, δέν θά ἦταν ἀπό κάθε ἀποψη ὀφελιμότερο νά τούς μαθαίνουμε ἑλληνικά καί νά τά ἐντάσσουμε στό ἑλληνικό ἐκπαιδευτικό σύστημα;

3. Τό ἐρώτημα πού θά θά ἐπρεπε νά ἀπασχολήσει — θεωρητικά τουλάχιστον — τούς συλλόγους διδασκόντων, τούς διευθυντές τῶν σχολείων καί τό ὑπουργεῖο εἶναι ὄχι ἕνας ξένος μαθητής μπορεῖ νά ὀριστεῖ σημαιοφόρος, ἀλλά τί θά γίνει στήν περίπτωση πού ὀρίζεται καί δέν τό δέχεται, προβάλλοντας λόγους ἐθνικῆς συνείδησης. Μιάς καί ἔθεσα τό ἐρώτημα, σπεῦδω νά πῶ, μέ τή μέγιστη δυνατή συντομία, πῶς ἡ ἄρνηση τοῦ μαθητῆ, ἐφόσον αὐτός δέν μεταπειστήκε, πρέπει νά γίνει σεβαστή, χωρίς νά ληφθεῖ κανένα πειθαρχικό ἢ διοικητικό μέτρο εἰς βάρος του. Τό κράτος ὀφείλει νά μήν ἀντιδικεῖ μέ ἕναν μικρό μαθητή, ἀλλά νά συνεχίζει μέ ἐπιμονή, συνέπεια καί γενναιοδωρία τήν πολιτική τῆς ἐνσωμάτωσης.

εθνολογία

Περιοδική ἐκδοση τῆς
Ἑλληνικῆς Εταιρείας Ἐθνολογίας
Τόμος 3/1994

Ἀθήνα
1995

ΑΠΛΑ ΜΑΘΗΜΑΤΑ ΛΟΓΙΚΗΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΥΠΟΥΡΓΟ ΤΥΠΟΥ

της Βάσως Κιντή

Πολλά για τριχες διεμφήθησαν κατά την αλλαγή φρουράς στο υπουργείο Τύπου. Μυστακοφόροι οι απερχόμενοι (Χυτήρης και Αναστασιάκης) και ο νέος (Δημ. Ρέππας), είπαν ότι «δέν θά φάμε τά μουστάκια μας», «στό τέλος ξυρίζουν τό γαμπρό», «δέν είμαστε άπλως τριχοφρεΐς αλλά θά άποδειχθούμε και εύφρεΐς» κλπ. Διατηρώ σοβαρές επιφυλάξεις για τό τελευταίο, ιδίως άφου διάβασα τί είπε ο νέος ύπουργός στους δημοσιογράφους κατά την ανάληψη των καθηκόντων του. Παραθέτω τή δήλωση από τήν *Έλευθεροτυπία* (23.1.1996):

«Πιστεύω ότι ο καθένας μας έχει τή δική του άλήθεια. Η άλήθεια είναι μεροληπτική, γιατί είναι ύποκειμενική. Αυτό δέν είναι ένοχλητικό. Δέν είναι απαραίτητο νά συμφωνούμε. Πρέπει, όμως, νά οργανώσουμε τό πλαίσιο τής συνεργασίας μας, ώστε νά συνεννοούμεθα και νά συνεργαζόμαστε. Και πιστεύω ότι αυτό θά τό πετύχουμε άν μέ τήν ύποκειμενική του άλήθεια ο καθένας παραμένει αυτόνομος και άδέσμευτος. Άν δηλαδή ο ύποκειμενισμός μας είναι άκηδεμόνευτος».

Όραίο ακούγεται, ιδίως στ' αυτιά όσων θέλγονται από τόν άκρατο πλουραλισμό ή τά ήχηρά λόγια ενός θολού μεταμοντερνισμού. Στ' αυτιά όσων διακρίνονται για τήν όλύμπια και άτάραχη άνοχή τους σέ ότιδήποτε διαφορετικό αλλά και στ' αυτιά άψίθυμων νεαρών άμφισβητιών ή άποκαρδιωμένων συνταξιούχων. Γιατί, όμως, δέν άποτελεί τεκμήριο εύφύας; Γιατί πρόκειται περι άσυναρτησίας. Θά τό έξηγήσω όχι τόσο για νά ψέξω τόν ύπουργό — άν και από έπίσημα χείλη δέν θά πρέπει ν' ακούγονται τέτοιες όχι ύπερβολές, όπως τού λέει ο Γ. Βότσης, αλλά κοτσάνες — αλλά γιατί αυτή ή άποψη, όπως ύπαινίχθηκα προηγουμένως, είναι πολύ διαδεδομένη. Θεωρείται μάλιστα και προχωρημένη. Γι' αυτό θά τήν είπε και ο ύπουργός. Στο πλαίσιο τού «έκσυγχρονισμού»! Δέν θά σάς προσκομίζω, είπε στους δημοσιογράφους, τήν έξ άποκαλύψεως και άπαράβατη άλήθεια τού μεγάλου άρχηγού για νά σάς τήν επιβάλλω, αλλά θά σάς αφήσω νά έχετε κι έσεις τίς άπόψεις σας. Θά είμαι άνεκτικός, αλλά και έσεις, για νά έχετε τό δικαίωμα τής γνώμης σας, πρέπει νά είστε άδέσμευτοι. Έτσι θά οργανώσουμε τή συνεργασία μας. Πολιτισμένα. Ο κ. Ρέππας προσέρχεται βέβαια στή συνεργασία αυτή ως ύπουργός Τύπου, δηλαδή ουσιαστικά ως ύπουργός προπαγάνδας, όπότε ή δική του δέσμευση είναι έξ ύπαρχής δεδομένη. Δουλειά του είναι, όπως σημειώνει και ο Γ. Βότσης, νά έξωραΐζει τήν εικόνα τής κυβέρνησης, όπότε ή σχέση του μέ τούς δημοσιογράφους γίνεται αυτόματως άνισότιμη. Αυτό όμως είναι τό λιγότερο. Τό σπουδαιότερο είναι ότι ή άποψη αυτή περι τής ύποκειμενικότητας τής άλήθειας, όποιος κι άν τήν πρεσβεύει, είναι άσυνάρτητη.

Ο ύπουργός μιλάει για «άλήθεια» και λέει ότι ο καθένας έχει τή δική του άλήθεια. Θά έννοεί μάλλον ότι καθένας έχει τίς πεποιθήσεις του ή τή δική του γνώμη. Αυτό μπορούμε νά τό δεχθούμε ως μία έμπειρική παρατήρηση. Για νά χρησιμοποιήσω τό παράδειγμα ενός φίλου, άν ρωτήσεις 10 άτομα ποιά είναι ή ηλικία τής Άλίκης Βουγιουκλάκη, θά λάβεις πιθανόν 10 διαφορετικές άπαντήσεις. Σπεύδει όμως ο ύπουργός νά συμπληρώσει — πάλι όμιλών περι άλήθειας και όχι γνώμης — ότι ή άλήθεια είναι μεροληπτική γιατί είναι ύποκειμενική. Τί σημαίνει αυτό; Άν συνεχίσουμε νά βάζουμε στή θέση τής «άλήθειας» τή λέξη γνώμη, μπορούμε πράγματι νά δεχθούμε ότι οι γνώμες είναι μεροληπτικές. Έκφράζουν τίς συγκεκριμένες όπτικές τών ύποκειμένων. Για νά επανέλθω στο παράδειγμα τής Βουγιουκλάκη, έγώ πιστεύω ότι είναι έξηντάρα γιατί θυμάμαι νά τό διάβασα σέ κάποιο περιοδικό, ο άλλος κρίνει από τήν εμφάνισή της ότι είναι πενηντάρα, ενώ ένας τρίτος θυμάται ότι ήταν συμμαθητές στο δημοτικό και άρα δέν μπορεί νά είναι πάνω από 50. Οι γνώμες λοιπόν, άκριβώς επειδή είναι άπλως γνώμες, είναι έξ όρισμού μεροληπτικές. Έκφράζουν τίς πεποιθήσεις, όπως αυτές συγκροτήθηκαν, τών ύποκειμένων. Μπορεί όμως κάποια απ' αυτές τίς γνώμες νά είναι και νά άποδειχθεί κάποτε άληθής. Η ίσως νά άποδειχθεί ότι όλες είναι λανθασμένες. Άν θέλουμε νά διατηρήσουμε τή διάκριση άνάμεσα στήν άπλή γνώμη και στήν άλήθεια δέν μπορούμε νά λέμε ότι ή άλήθεια είναι μεροληπτική. Τό γεγονός ότι οι γνώμες τών ανθρώπων διαφέρουν, άκριβώς επειδή διαμορφώνονται μέ τή συνδρομή ενός πλήθους παραγόντων, δέν σημαίνει ότι δέν ύπάρχει άντικειμενική άλήθεια. Άπό τό γεγονός ότι δέν μπορούμε νά συμφωνήσουμε για τό ποιά είναι ή ηλικία τής Βουγιουκλάκη δέν μπορούμε νά συμπεράνουμε ότι ή Άλίκη Βουγιουκλάκη δέν έχει μία συγκεκριμένη ηλικία ούτε ότι ή Άλίκη Βουγιουκλάκη δέν έχει καμία ηλικία. Μπορεί νά είναι δύσκολο νά μάθουμε τήν ηλικία της. Η ίδια τήν άποκρύπτει, τό ίδιο και τό οικογενειακό της περιβάλλον. Μπορεί οι ληξιαρχικές πράξεις νά έχουν καταστραφεί. Όμως, οι δυσκολίες ή και ή πλήρης άδυναμία νά άποκαλύψουμε και νά γνωρίσουμε τήν άλήθεια δέν σημαίνει ότι δέν ύπάρχει άλήθεια. Η άλήθεια δέν ταυτίζεται μέ τή γνώμη ούτε μέ τήν ικανότητά μας νά τή γνωρίσουμε. Δέν άμφιβάλλω ότι εάν ο κ. Ρέππας είδε τήν ταινία «Και οι θεοί τρελάθηκαν», θά γέλασε όπως όλοι μέ τήν «άφέλεια» τού Μπουσάμανου νά πετάξει τό μπουκάλι τής Κόκα κόλα στήν ακρη τού κόσμου. Τό γεγονός ότι διαφωνούμε μέ τόν Μπουσάμανο ή μέ τό Σύλλογο τής Έπίπεδης Γής (άνακοίνωση τού όποιου έχω ακούσει μέ τ' αυτιά μου στή Νέα Υόρκη) δέν σημαίνει ότι δέν ύπάρχει άλήθεια για τό σχήμα τής γής ή για τό άν και πώς κινείτ 1.

Άς κάνουμε εδώ μία έτυμολογική παρατήρηση. Η έλληνι-

κή λέξη αλήθεια προέρχεται από τό στερητικό α- και τό θέμα του ρήματος λανθάνω, πού θά πεί διαφεύγω τής προσοχής. Ἡ αλήθεια λοιπόν ἐκφράζει τό αίτημα νά ἀποκαλυφθεῖ ὅ, τι λανθάνει, ὅ, τι ἔχει ἀποκρυβεῖ. (Δέν κοιμίζω γλαύκα. Αὐτά, ἐκτός ἀπό τά λεξικά, τά ἔχει πεί και ὁ Χάιντεγκερ.) Κι αὐτό πού ἔχει ἀποκρυβεῖ, ἔχει σκεπαστεῖ ἀπό τίς συνειδητές και ἀσυνειδητές προκαταλήψεις μας, τόν τρόπο πού βλέπουμε τόν κόσμο, τόν τρόπο πού ὑπάρχουμε στόν κόσμο, τόν τρόπο πού ὀργανώνουμε τήν ἐμπειρία μας, τίς θεωρίες μας, τόν πολιτισμό μας, τίς παραδόσεις μας. Γι' αὐτό ἡ ἀποκάλυψη τής αλήθειας μέ μόνο ὄργανο τήν ἰκανότητα του νοῦ και τής λογικῆς, μακριά ἀπό κηδεμονίες και ποικίλες δεσποτείες (θρησκευτικές, πολιτικές, τής παράδοσης) ἦταν τό ἰδεώδες του Διαφωτισμοῦ και του ὀρθολογισμοῦ, ἕνα αίτημα πού εἶχε ἀπελευθερωτικό χαρακτήρα. Ἀντίπαλοι του Διαφωτισμοῦ διείδαν στήν ἀναζήτηση τής αλήθειας μιά λανθάνουσα ἡ ἀκόμη και ὠμή πολιτική ἰσχῦς. Ὅποιος κατέχει τήν αλήθεια θά τήν ἐπιβάλλει στους ὑπόλοιπους, ἔστω και διά τῶν ὄπλων. Αὐτό δέν ἔκαναν οἱ ἀποικιοκράτες και οἱ ἰμπεριαλιστές μέ τους ἱεραποστόλους και τους λοιπούς ἀξιωματούχους; Ἡ ἀποψη αὐτή συνδέει ὑποχρεωτικά τήν αλήθεια μέ τήν βία λόγω συνειρμῶν, πιστεύω, μέ τήν ὁμολογία τής αλήθειας κατά τήν περίοδο του Μεσαίωνα, ὅταν ἡ θρησκευτική ἐξουσία ἀπαιτοῦσε ὑποταγή, ἀκόμη και μέ βασανιστήρια, στόν «ἀληθῆ λόγο του Θεοῦ». Κατά τή γνώμη μου, ἡ σύνδεση τής αλήθειας μέ τήν ἀυθαιρεσία και τήν βία δέν εἶναι ἀναγκαία, πόσο μάλλον ὅταν ἡ ἴδια μομφή μπορεῖ νά ἀπειθυνθεῖ και στήν ἀποψη πού ὑποστηρίζει ὅτι ἡ αλήθεια εἶναι ὑποκειμενική. Καί νά γιατί.

Ὅταν ἡ αλήθεια ταυτίζεται μέ τή γνώμη, τότε δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει ἐπίλυση μιάς διαφωνίας γιατί δέν ὑπάρχει καν διαφωνία. Ὅταν ἐγώ λέω ὅτι ἡ νῆσος Ἴμια εἶναι ἑλληνική και ἡ Τουρκία φίλη μου Σιμπέλ λέει ὅτι ἡ νῆσος Καρντάκ εἶναι τουρκική, πού διαφωνοῦμε ἂν οἱ κρίσεις μας αὐτές δέν εἶναι παρά «ὑποκειμενικές αλήθειες»; Δέν ἐκφράζουμε και οἱ δύο εὐλικρινά τίς πεποιθήσεις μας; Ὅταν λέω ὅτι «Ἡ νῆσος Ἴμια εἶναι ἑλληνική» δέν ἐνοοῶ, σύμφωνα μέ τήν ἀποψη πού ἐξετάζουμε, ὅτι «ἐγώ πιστεύω ὅτι ἡ νῆσος Ἴμια εἶναι ἑλληνική»; Μπορεῖ νά διαφωνήσει ἡ φίλη μου μ' αὐτό, ὅτι δηλαδή πράγματι πιστεύω ὅσα ἰσχυρίζομαι; Μόνο ἂν ἀμφισβητήσει τήν εὐλικρινεία μου. Τί νόημα ἔχει ὁ διάλογος λοιπόν; Ἀν δέν ὑπάρχει ἀντικειμενική αλήθεια, ὁ μόνος στόχος του διαλόγου εἶναι ἡ ἐπιβολή τής μίας ἀπόψεως ἐπί τής ἄλλης. Ἀφοῦ και ἡ δική μου ἀποψη εἶναι μερική, γιατί πρέπει νά πεισθεῖ ὁ ἄλλος νά τή δεχθεῖ; Τί νόημα ἔχουν τά ἐπιχειρήματα; Ἡ ἀξία τους θά εἶναι κι αὐτή μερική (θυμηθεῖτε, δέν ὑπάρχει αλήθεια νά ὑποχρεῶναι τήν ὁμολογία), ἡ ἐγκυρότητά τους θά κρίνεται μέ ὑποκειμενικό τρόπο και, κυρίως, τά ἐπιχειρήματά δέν θά ἔχουν νά καταδείξουν τίποτε ἀληθές ἀλλά θά λειτουργοῦν προπαγανδιστικά νά ἐκδιώσουν τή συμφωνία του ἄλλου. Ἀν ἐξαιρέσουμε τήν τυχαία σύμπτωση ἀπόψεων, ξέρουμε πού ὀδηγεῖ αὐτό. Στήν ἀυθαιρεσία, στήν ἀυθεντία, στήν δεσποτεία. Τό λέει, ἡ παροιμία: «Ὅπου δέν πίπτει λόγος, πίπτει ράβδος».

Βλέπουμε λοιπόν ὅτι ἡ ἀποψη περί ὑποκειμενικότητας τής αλήθειας, ἐνῶ ξεκίνησε ἴσως μέ τίς ἀγαθότερες προθέσεις τής ἀνοχής και του πλουραλισμοῦ, ἔχει ἀπροσδόκητες, ἀνεπιθύμητες συνέπειες. Ἀν θέλουμε νά διαφωνοῦμε, νά διαλεγόμαστε, μέ τήν ἐλπίδα ἕλλογα κάποτε νά συμφωνήσουμε ἡ ἕλλογα νά ἐμμείνουμε στίς ἀπόψεις μας, πρέπει νά δεχθοῦμε τό αίτημα, τή ρυθμιστική ἀρχή τής αλήθειας. Θά δεχθῶ ὅτι αὐτός πού ἀναζητεῖ τήν αλήθεια και ὁ ὁποῖος θά θεωρήσει κάποτε ὅτι τήν κατέχει μπορεῖ, εὐκολότερα ἀπό τόν ὑποκειμενιστή, νά μπει στόν πειρασμό νά τήν ἐπιβάλλει. Ὁ ὑποκειμενιστής ὅμως εἶναι

ὑποχρεωμένος νά ἐπιβάλλει τήν ἀποψη του διά τής ἰσχῦς ἐφόσον κινήθῃ πρὸς τόν συνομιλητή του. εἴτε γιά νά ὑποστηρίξει τήν ἀποψη του ἢ γιά νά ἀνασκευάσει τή διαφοροτική. Ὁ μόνος δρόμος διαφυγῆς ἀπό τήν ἄλογη προπαγάνδα εἶναι νά ἀρκεστεῖ μακάριος στή γνώμη του. Τότε θά ἔχουμε ἕνα πλῆθος γνωμῶν, ὅσα και τά ὑποκείμενα, ὅλα αὐτάρηκα και αὐτάρεσκα, τό καθένα στόν κόσμο του, ὁ ὁποῖος διέπεται ἀπό τήν ἀρχή «εἶσι εἶναι ἂν ἔτσι νομίζετε». Ἡ πλῆρης ἀκίνησία.

Ἐχω κι ἄλλα νά πῶ γι' αὐτήν τήν «ἀθῶα» και μοντέρνα ἀποψη. Ὑποσχέθηκα νά δείξω ὅτι εἶναι ἀσυνάρτητη. Ὡς τώρα εἶπα μόνο ὅτι εἶναι ἐπικίνδυνη. Λέει ὁ ὑπουργός ὅτι ἡ αλήθεια εἶναι μεροληπτική. Λέει, ὅμως, ἐπίσης ὅτι «μέ τήν ὑποκειμενική του αλήθεια ὁ καθένας, πρέπει νά παραμείνει ἀδέσμευτος». Γίνεται αὐτό; Δέν εἶναι ἀντιφατικό; Ἀν δεχθῶμε ὅτι ἡ αλήθεια εἶναι μεροληπτική, δέν δεχόμαστε αὐτομάτως ὅτι ἡ κρίση μας δεσμεύεται, ἐπηρεάζεται ἀπό ἕνα πλῆθος προσδιορισμῶν; Λόγω αὐτῶν ἀκριδῶς τῶν δεσμεύσεων δέν ἰσχυρίζομαστε ὅτι δέν ὑπάρχει ἀντικειμενική αλήθεια και δέν μποροῦμε νά τή γνωρίσουμε; Μήπως ὁ ὑπουργός μᾶς προτρέπει νά ἀπεκδυθοῦμε τῶν προσδιορισμῶν πού εἶναι ἐμφανῶς παραμορφωτικοί; Μά παραμορφωτικοί τίνος πράγματα; Δέν ὑπονοεῖται ἐδῶ ὅτι ὑπάρχει κάτι (τό ἀληθές), τό ὁποῖο συσκοτίζεται; Νά τή πάλι ἡ ἀντίφαση. Ἀν ξέραμε τί εἶναι παραμορφωτικό, δέν θά μπορούσαμε νά τό παραμερίσουμε και νά ἀποκαλύψουμε τήν αλήθεια;

Στή δήλωση του ὑπουργοῦ ὑπάρχει ὑποτίθεται και ἐξήγηση γιά τόν ἰσχυρισμό ὅτι ἡ αλήθεια εἶναι μεροληπτική. Ἐπειδή, λέει, εἶναι ὑποκειμενική. Αὐτό δέν εἶναι ἐπιχείρημα. Εἶναι μιά ταυτολογία, μιά συμπλήρωση, μιά ἐπεξήγηση του τί σημαίνει μεροληπτική. Μᾶς λέει δηλαδή αὐτή ἡ πρόταση ὅτι ἡ αλήθεια εἶναι σχετική ὡς πρὸς τό ὑποκείμενο και ὄχι, π.χ., πρὸς τή φυλή ἢ τήν κοινότητα. Προσκομίζει ἕνα συνώνυμο ἀντί γιά ἕναν λόγο. Στή λογική αὐτός δέν εἶναι ἐγκυρος συλλογισμός και λέγεται λήψη του ζητουμένου.

Ὁ ἰσχυρισμός ὅτι ἡ αλήθεια εἶναι ὑποκειμενική εἶναι ἀντιφατικός και γιά ἕναν ἐπιπλέον λόγο. Αὐτοαναρεῖται. Εἶναι ὑποκειμενική αλήθεια ὅτι ἡ αλήθεια εἶναι ἀντικειμενική; Πῶς θά μέ ἀντικρούσει ὁ κ. Ρέππας; Ἀν πάλι εἶναι ἀντικειμενική αλήθεια ὅτι ἡ αλήθεια εἶναι ὑποκειμενική, δέν διαφεύδεται ἀμέσως ὁ ἀρχικός ἰσχυρισμός; Πρόκειται γιά τό κλασικό πρόβλημα τής ἀναφορικότητας κάθε σχετικιστικοῦ ἰσχυρισμοῦ.

Και μιά πού εἶπαμε περί σχετικισμοῦ, νά μὴν παραλείψουμε ἕνα ἄλλο ἐπιχείρημα πού ἀκούγεται συχνά. «Τά πάντα εἶναι σχετικά (συμπεριλαμβανομένης προφανῶς και τής αλήθειας) γιατί τό ἀπέδειξε ὁ Ἄϊνσταϊν». Τίποτε τέτοιο δέν ἀπέδειξε ὁ Ἄϊνσταϊν, πόσο μάλλον ὅτι ὅλα εἶναι ὑποκειμενικά. Καί τί σοῖ ἐπιστημονική αλήθεια θά ἦταν αὐτή, ἂν ὁ Ἄϊνσταϊν ἐξέφραζε ἀπλῶς τή γνώμη του;

Ο ΤΣΑΜΠΟΥΚΑΣ ΚΑΙ Η ΚΟΣΜΟΑΝΤΙΛΗΨΗ ΤΟΥ

του Γιώργου Φαράκλα

Αίφνης, περιττεύει ή επιχειρηματολογία. Όπως κάποτε όρισμένοι εργατέλειπαν τά αναλυτικά εργαλεία πού θεωρούσαν έγγύηση άντικειμενικότητας όταν έπρόκειτο νά έξηγήσουν τά τής «πατρίδας του σοσιαλισμού», άνατρέχοντας σέ έννοιες όπως «προδοσία», έτσι τώρα πολλοί πού χρησιμοποιούν τήν κριτική τους ικανότητα για νά κατανοήσουν τά κοινωνικά ζητήματα τής χώρας, παύουν νά θεωρούν τή χρήση της άναγκαία ή και θεμιτή μόλις γίνεται λόγος για τά «έθνικά θέματα»: δεβαιώνουν ότι προδοθήκαμε. Τόν λόγο έχει ό έθνικισμός, δηλαδή ό τσαμπουκάς, και, βαθύτερα, ή συναφής ιδεολογία, πού άντιλαμβάνεται τήν ιστορία ως παρασκήνιο. Αυτά προτείνω ν' άνιχνεύσουμε εδώ.

Ο έθνικισμός είναι κυρίως ένα συναισθηματικά φορτισμένο φαινόμενο. Διαφέρει συναισθηματικά από τόν πατριωτισμό ως προς τόν τσαμπουκά. Η άγάπη είναι μία δύναμη έλλογη σχέση, ένδέχεται νά θρει στή σκέψη τόν γνώμόνά της, και έτσι είναι μετατρέψιμη σέ βούληση. Ο «πατριωτισμός», ως άγάπη προς τήν πατρίδα, είναι ένας δεσμός μέ τόν τόπο εφάμιλλος του δεσμού μέ τήν οικογένεια: όπως αυτός, γίνεται βουλητικό φαινόμενο όταν κοπεί και μετά ξανακερδηθεί κριτικά, έλλογα. «Πατριαρχισμό» λέμε τήν άκριτη, όχι από άγάπη, κατάφαση τών οικογενειακών δεσμών. Ο έθνικισμός είναι ή αντίστοιχη πατριαρχική έκδοχή του πατριωτισμού. Δέν άγαπά τήν πατρίδα — διάζει τούς έχθρούς της.¹

Εδώ, ή βούληση ύπάρχει μόνον ως μή βούληση: ως τσαμπουκάς. «Τσαμπουκάς» δέν είναι ή μή άναχαιτισμένη όρμη του πεισματάρικου παιδιού, αλλά τό πείσμα αυτού πού θά όφειλε νά είναι έλλογος. Η λέξη άξίζει νά πολιτογραφηθεί στή λόγια γλώσσα ως δηλωτική τής άνακεκομμένης όρμής εμφανιζομένης εκει όπου θά πρεπε νά έχει άντικατασταθεί από τή βούληση. Δηλώνει όχι τή στέρηση τής βούλησης, αλλά τήν άρησή της. Είναι μία βούληση πού άρνείται τήν ύπόστασή της ως βούλησης, έλλογης ένόρμησης. Άρέσκεται έτσι μοιραία στήν έπίφαση τής γενετήσιας όρμης (κατά τό λεγόμενο: «γαμάει και δέρνει»).

Είναι νοσηροί για τούς γεμάτους δεβαιότητες έθνικιστές οι λογικοί αντίπαλοί τους: δέν έχουν τσαμπουκά, πάσχουν από έλλειψη πάθους. Η «βούληση για δύναμη» ίσως προδιαγράφεται στόν Καλλικλή του πλατωνικού *Γοργία*, ό κοινός νοός του όποιου προτιμά ν' άδικεί παρά ν' άδικείται, ένω ό φιλοσοφικός νοός προτιμά ν' άδικείται παρά ν' άδικεί. Έτσι και ό τσαμπουκάς: φυσικά και ύποφέρει όταν πληγώνεται, όχι όταν πληγώνεται. Άγνοεί εκείνη τή στροφή του πολιτισμένου κατά του έαυτού του, πού για τόν Φρόνυτ είναι ή συνυφασμένη μέ τόν πολιτισμό βιολογική δυστυχία, και για τόν Νίτσε τό θεωρητικά ένδιαφέρον στό βιολογικά άρρωστο είδος άνθρωπος. Αυτό ή «άσθένεια» όνομάζεται «εύθύνη».

Δυστυχώς, ή κοσμοάντιληψη πού ύπονοεί ό τσαμπουκάς ύπάρχει και στους μή έθνικιστές. Ο τσαμπουκάς καταξιώνεται στήν άντίληψη όπου όλοι ύποκινούνται, έξαπατώνται, χειραγωγούνται, δηλαδή δέν ξέρουν τί θέλουν, δέν έχουν βούληση. Δέν έχω βούληση όταν μέ ύποκινούν: όταν θεωρώ ότι οι πάντες ύποκινούνται, θεωρώ πώς στερούνται βουλήσεως: και στόν άδουλο κόσμο τουτο, μόνο ό τσαμπουκάς μέ γλιτώνει από τή χειραγωγή. Σ' αυτή τήν άντίληψη πρέπει, πιστεύω, ν' άναζητηθούν οι δίοδοι πού όδήγησαν άριστερους στήν άμφισβήτηση του Όλοκαυτώματος και, από τόν άντισιωνισμό, στήν άποψη περί «έβραϊκής συνωμοσίας». Αυτή ή κατασκοπική ή παρασκηνακή έποψη τής ιστορίας είναι ή άντίληψη του τσαμπουκά: δέν ύπάρχει για τόν τσαμπουκά άντικειμενικότητα, όλα είναι άπάτες, επιφάσεις άλλων πραγμάτων, πού φενακίζουν τόν άνυποψίαστο, τόν άπονήρευτο. Ο νοήμων δέν είναι ό «έξυπνος» (πού δέν κοιμάται και θεωρεί τά όντα), όσο ό «διάβολος», ή «μαφία», πού «δέν μας άει» γιατί ξέρει νά διαγιγνώσκει τό κακό πίσω από κάθε καλό — ό «πονηρός» ως ό αντίθετος του «άγαθού». Ο τσαμπουκάς δέν «θαυμάζει», δέν ένδιαφέρεται, παρά ρωτά πάντα για τό όφελος, τό συμφέρον. «Δέν πιστεύει στό τυχαίο»: ζητά πάντα για τήν σκοπιμότητα, τό προς τί. Ζει σ' έναν κόσμο χρησιμοθηρικό. Αυτό άκριδώς ίσχυε όμως και για τόν έθνικοσοσιαλιστή: δέν πίστευε στή δεσμευτικότητα τής επιστήμης, παρά στή δεσμευτικότητα άλλων σκοπιμοτήτων, πού αυτή ύπηρετεί.²

Ναι, πιστεύω ότι ή παρασκηνακή άντίληψη, άποκύημα τής άνάδειξης του τσαμπουκά (τής βούλησης πού άρνείται τήν ύπόστασή της ως κριτικής ένόρμησης) σέ άληθινό όν τών πολιτικοϊστορικών φαινομένων, ευθύνεται για τήν όλλοση προς τόν έθνικισμό. Είναι ή έθνικιστική άντίληψη.

Όταν άγωνισθείς, ή άπόφασή σου γίνεται όρμη, ξεχνάς τήν άξία τής άμφιβολίας, χάνεις τή βούληση, γίνεται τσαμπουκάς. Ο άγώνας αυτοαναίρεται γινόμενος αυτοσκοπός. Είναι ή κρυφή παγίδα του άριστερου φρονήματος, πού τό όδηγει νά συγενεύει τυπικά, και τόσο άδικα, μέ τήν έθνική παραφροσύνη.

«Γνωρίζω», σ' αυτά τά πλαίσια, σημαίνει πάντοτε άναδιφώ τά κρυφά αίτια, πού ποτέ δέν έχουν καθολικότητα, δέν προκύπτουν, φερ' ειπείν, από μία ψυχική μελέτη τής κοινωνίας, αλλά είναι πάντα συμβεβηκότα, μεμονωμένα συμβάντα, λ.χ. συμφωνίες, πού συνεπώς μπορούν νά κρυφτούν, νά άποσιωπηθούν, ένω ή γνώση έχει σκοπό νά τά άποκαλύψει, νά τά καίραγγείλει, νά προκαλέσει τήν άγανάκτηση έμπρός στο σκάνδαλο. Το πραγματικό σκάνδαλο είναι ότι άριστεροί σκέφτονται έτσι — ένα γεγονός σαφώς σημαντικότερο απ' όποιανόποτε άπάτη.

Ο Νίτσε και ό Καλλικλής φιλοσοφούν καλύτερα. Στόν βαθμό πού ό δεύτερος, και κατά μίαν άποψη ό πρώτος, έθελιάζουν αυτό πού όνομάσαμε εδώ «τσαμπουκά», συνάγουν τά σω-

στά συμπεράσματα από την τεθειμένη αρχή, και αυτά δεν είναι δημοκρατικά! Δεν χρειάζονται λοιπόν την κατασκευή περί πλεκτανών, δεν αναγκάζονται να υποθέσουν ένα «γνωστικιστικό» σύμπαν. Η άπατη υπάρχει, αλλά δεν είναι παρά ένα μέσο επίβολης και δεν ενδιαφέρει ή αποκάλυψη του εκάστοτε μέσου.

Ο δημοκράτης, από τη μεριά του, δεν είναι υπέρ του τσαμπουκά, άρα των ισχυρών, άρα της εξουσιαστικής «δούλησης». Όταν όμως πιστεύει πως τό μόνο πραγματικό στον κόσμο του είναι οι μηχανορραφίες των ισχυρών, τότε τό μόνο που του απομένει, για ν' αντισταθεί, δεν είναι μία βούληση στηριζόμενη στη σκεπτόμενη αποτίμηση των δυνατοτήτων, παρά μόνον ένας αντίθετος προς τόν κυρίαρχο τσαμπουκάς. Διότι, τότε, ή κεφαλαιοκρατία δεν ακολουθεί κάποια λογική, παρά είναι ή έκφραση ενός τσαμπουκά, στον οποίο καλούμαστε ν' αντιτάξουμε έναν άλλον. (Παύουν άλλωστε νά υπάρχουν και άθεμτοι άγώνες: συντεχνιακοί.)

Έτσι ό άριστερός δέχεται κάτι ως άλήθεια, και κάτι όλωσδιόλου διαφορετικό ως στόχο. Ο ρεαλισμός σύμφωνα μέ τόν όποιο ό τσαμπουκάς των ισχυρών κινεί τόν κόσμο και ό ιδεαλισμός που εΰχεται τήν πραγμάτωση τής δικαιοσύνης είναι ασίμβατοι. Ακούραστα ό πρώτος χλευάζει τόν δεύτερο. Αλλά μόνον ή έναρμόνιση των δύο θά επέτρεπε τήν σκέψη (και συνεπώς τή βούληση), είτε θεωρώντας, όπως ό Μάρξ, πως τό ιδεώδες είναι πραγματοποιήσιμο, είτε πάλι πως δεν είναι, όποτε είναι ήλίθιο νά είσαι δημοκράτης, πόσο μάλλον άριστερός.

Αυτά φωτίζουν, θαρρώ, και τίς αντιδράσεις σχετικά μέ τήν πρόσφατη κρίση στό Αιγαίο, όταν τό πανελλήνιο άρχισε νά μέμφεται τήν κυβέρνηση που απέφυγε τόν πόλεμο (μέ κύρια εξαίρεση τίς γυναίκες, ιδίως τίς μητέρες, που προφανώς δεν εκφράζουν τήν γενετήσια όρμή τους εθνικιστικά).

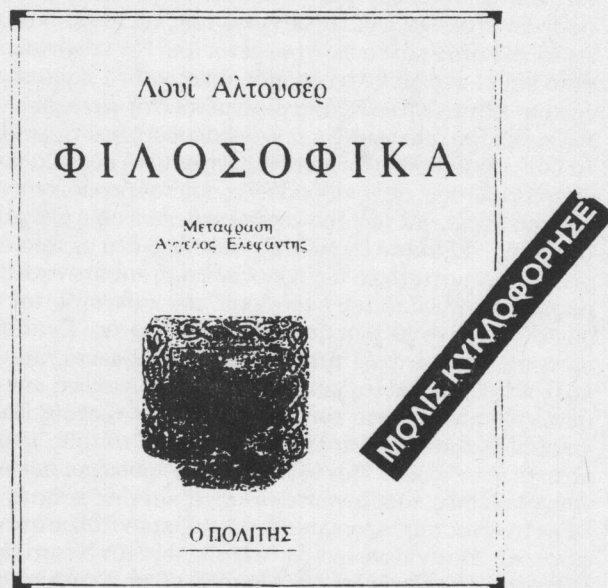
Τό «έθνικό» θέμα «δέν συζητιέται». Πίστευε και μή ξερεύνα: ή συζήτηση ίσοϋται μέ άμφιβολία. Η έρώτηση και μόνον «ποιός έχει δικιο;» είναι ιερόσυλη. Δεν υπάρχει αντικειμενικότητα, διότι δεν χωρεί καν τό πραγματολογικό έρώτημα: «ποιά πιθανότητα έχω νά κερδίσω;» Δεν υπάρχει βούληση, διότι δεν τίθεται τό έρώτημα των στόχων: «ή αναμέτρηση στηρίζει τό δικιο;» Ποϋ είναι λοιπόν ή άγάπη τής πατρίδας, και ποϋ ή κοινωνική σκέψη; Δεν υπάρχει κοινωνικός προσδιορισμός του δικαίου, αλλά μόνον παγκόσμια κέντρα άποφάσεως, που υποκινούν τά πάντα. Αυτά δεν υπάγονται στη λογική μίας τάξης, οί ΗΠΑ, επί παραδείγματι, δεν αντιπροσωπεύουν μία κεφαλαιοκρατική αντίληψη των πραγμάτων, αλλά υπακούουν σε ομάδες πίεσης, κριτήριο για τήν αποτίμηση των όποιων είναι ή παράφρων διαίρεση σε «άνθελλληνες» και «φιλέλληνες» — μία διαίρεση προσφιλής και σε «πλατωνικούς», τής όποιας ό παραλογισμός συνάγεται άμεσα από τήν άπόρριψη τής διαίρεσης σε Έλληνες και βαρβάρους από τόν ίδιο τόν Πλάτωνα (Πολιτικός, 262 γ-ε).

Η έπιχειρηματολογία περιτετεύει, ή αντικειμενικότητα άπουσιάζει, κυρίως ή εϋθύνη είναι άγνωστη, όποτε άσπαζόμαστε τίς θέσεις του τσαμπουκά και τή συναφή παρασηνιακή αντίληψη περί ιστορίας.

νες μετατρέπονται φαντασιακά σε επιδύτορες των ισχυρότερων — πλίν όμως θηλυκών ή θηλυπρεπών — Άλλων». Δ. Τρίμης-Α. Ψαρρά-Δ. Ψαρράς, Έπιλον, τχ. 168, Ιούνιος 1994.

2. «Η όμιλία του Άϊνστάϊν θά γινόταν σ' ένα μεγάλο άμφιθέατρο μέ πολλές μικρές εισόδους. Περνώντας μία, ένας νεαρός... βοηθός ή μαθητής ενός διάσημου φυσικού από ένα πανεπιστήμιο τής Νότιας Γερμανίας, μου έδωσε μία προκήρυξη... έλεγε περίπου τά έξης: Η θεωρία τής σχετικότητας δεν περιέχει παρά έντελώς άβάσιμους ισχυρισμούς, τό ενδιαφέρον των όποιων ύπερτιμήθηκε χονδροειδώς εξαιτίας τής διαφήμισής τους από τά έθραϊκά, ξένα προς τή γερμανική σκέψη, έντυπα» (Χάιζενμπεργκ, Der Teil und das Ganze, κεφ. 4).

3. «Δεχόμεθα όθωμανική διείσδυση» (Θ.Α., Έλευθεροτυπία, 31.1.96, σ. 56).

1. «Έδω και άρκετόν καιρό, κάθε "άνθελληνική" κίνηση άπαντιέται από ένα ευρύτατο φάσμα έπωνύμων και άνωνύμων μέ... μία μέθοδο, που θά ήταν άδιανόητη πριν από μερικά μόλις χρόνια... άπίστευτα ξεσπάσματα ενός έθνικόφρονα τσαμπουκά στον όποιο οί Έλλη-

ΝΑ ΣΚΟΤΩΘΟΥΜΕ; ΣΥΜΦΩΝΟΙ. ΑΛΛΑ ΠΩΣ ΝΑ ΣΚΟΤΩΣΟΥΜΕ;

του Άγγελου Έλεφαντη

Τή δεκαετία του '50 και του '60, άνεκανες δόλτα στην Πανεπιστημίου και πολύ περισσότερο στην οποιαδήποτε επαρχιακή πόλη της Β. Ελλάδας, αν πήγαινες στο σινεμά, στην ταβέρνα, στην καφετέρια, στο θέατρο, θά έδλεπες δίπλα σου κάποιον νεαρό άνθυπολοχαγό με τ' άστεράκι του στον ώμο, τόν μπερέ του στραβά στραβά στό κεφάλι, τήν καλσιδερωμένη του στολή, κάποιον δόκιμο του πολεμικού ναυτικού με τά δικά του στολίδια αυτός, αλλά και λοχαγούς και ταγματάρχαιους και συνταγματάρχαιους με περισσότερα άστέρια. Και στό λεωφορείο και στό τρόλεϋ. Λίγα ήταν τότε τά αυτοκίνητα· δέν τά άντεχε τό πουγκί του λοχαγού και του ταγματάρχη. Τά καλύτερα κέντρα και οί τότε ιπ δρόμοι τών πόλεων ήταν γεμάτοι από ένστολους άξιωματικούς. Στη βραδινή τους έξοδο, σόν γυναιξί και τέκνοις ή άνευ αυτών όσοι δέν διέθεταν, φορούσαν τή στολή τους με τά άστέρια τους και τά παράσημά τους. Οί σπουδαστές μάλιστα τών στρατιωτικών σχολών κουβαλούσαν μαζί τους και τό σπαθάκι τους καιίτοι δέν ήταν πάντα ύποχρεωμένοι από τόν κανονισμό. Γι αυτό και οί καθωσπρέπει δρόμοι, όπως και τά παρακείμενα κέντρα, ήταν αυστηρώς απαγορευμένοι στή φανταρία. Άρπαζες δεκάρα από τήν ΕΣΑ αν κουβαλούσες εκεί τή φανταρίλα σου, τήν κακοσουλούπλητη χλαίνη σου, τή σύρριζα κουρεμένη κεφαλή σου, τίς χοντροαφίδυλες σου πού βρομούσαν ντάρμπιν, τό άγριο, γιά τσιγάρο και θηλυκό, μάτι σου. Θά χάλαιγε τό ντεκόρ. Έξάλλου αν διέθετες στόν ώμο δύο με τρία άστέρια, στό χρηματιστήριο τών προικών ή τιμή σου ήταν πολύ άνεδασμένη, πάνω από του δικηγόρου, του καθηγητή, του έφοριακού. Καλά, ό γιάτρος ήταν πάντα άχτύπητος. Έν πάση περιπτώσει άξιωματικός ήταν σπούδαίο πρόσωπο, παρ' ότι πολλοί τούς λοξοκοίταζαν και θά προτιμούσαν νά μήν τούς συναντήσουν μπροστά τους. Φαντάζομαι ότι στούς Βαλκανικούς Πολέμους, και πολύ καιρό μετά απ' αυτούς, οί άξιωματικοί ήταν τά κατ' έξοχήν έντιμώμενα πρόσωπα, πάνω από τούς δουλευτές, τούς έργοστασιάρχηδες και τούς ποιητές· τουλάχιστον έτσι τούς παρουσιάζει ό Χατζηπαποστόλου στόν *Βαφτιστικό*. Όστόσο μερικοί απ' αυτούς, σάν τόν Ντερτιλή, τόν Πάγκαλο, τόν Κονδύλη, τόν Μεταξά, με τά προνοντισαμένα τους και τίς δικτατορίες τους στόν Μεσοπόλεμο χάλαιγαν τήν ειγένεια και τή ρομαντική προσωπογραφία του είδους, τήν άρειμάνια όψη του, και του άποτύπωναν χαρακτηριστικά καθωσπρέπει και μακελάρη.

Τό πέραςμα, ώστόσο, από τήν εικόνα του άρειμάνιου, ήρωικού και ίδαλγού άξιωματικού στην εικόνα φόβητρο, από τήν εικόνα τή στεφανωμένη με τό φωτιστέφανο τής δόξας σ' εκείνη του ένστολου επαγγελματία είναι μία περίπλοκη ιστορία. Η ύπερ-αξίωση-άπαξίωση του άξιωματικού συνδέεται με δραματικές φάσεις τής νεοελληνικής ιστορίας, όπως τά πραξικοπήματα του Μεσοπολέμου, τό Κίνημα του '35, τή δικτατορία του Μεταξά, τόν Έλληνοϊταλικό Πόλεμο, τήν «Έλληνική Πο-

λιτεία» του Τσολάκογλου, τίς περιπέτειες του στρατού στή Μέση Άνατολή, τήν Άντίσταση, τά Δεκεμβριανά, και πάνω απ' όλα τόν Έμφύλιο, όπου οί άξιωματικοί, διχασμένοι και αυτοί άνάμεσα στίς μεγάλες άντιμαχόμενες παρατάξεις, πού όδήγησαν τή σύγκρουσή τους μέχρις έμφύλιου σπαραγμού, έπαιξαν πρωταγωνιστικό ρόλο. Όστόσο, ακόμη τίς δεκαετίες του '50 και του '60 ό άξιωματικός διατηρούσε τήν αίγλη του στό σύστημα κοινωνικών ρόλων και όχι μόνο επειδή ό κοινωνικός, ό πολιτικός και ό επαγγελματικός του ρόλος ήταν καλά προστατευμένος από τό γενικότερο καθεστώς δικτατορείας, από τήν έπικυριαρχία του ΝΑΤΟ, του Παλατιού, από τήν έπικλίση λόγων «έθνικής άσφαλείας» και τή φοβέρα τών έκτακτων μέτρων, πού έθεταν στό άπυρόδλητο και σκέπαζαν με άπόλυτη σιγή καθέτι πού άφορούσε τήν άμυνα τής χώρας, άρα και τό Σώμα τών Έλλήνων Άξιωματικών. Τό όνομα του άξιωματικού και τό διάβα του στό δρόμο, ή παρουσία του, δέν ήταν μόνο τεχνικά ύπεραξιωμένο και κατά διαταγήν συνδεδεμένο με άνώτερη ιδανικά, με ιδέες αιώνιες, με τή μοίρα τής φυλής, με τούς προμαχόνες του έθνους (έναντίον του κομμουνισμού πλέον)· δέν ήταν μόνο ένα καλό έπάγγελμα, μία περιδίπλητη και άξιοζήλευτη καριέρα, με προνόμια και άπολαβές πού πόρρω άπειχαν από τή μίξη παλιοκατάσταση τής ύπόλοιπης δημοσιούπαλλης, πού χόρταινε μόνο με παχιά λόγια περί λειτουργήματος και άποστολής. Ό άξιωματικός, δηλαδή ό ρόλος του άξιωματικού, γιά τίς λαϊκές παραστάσεις, γιά τό γενικότερο σύστημα του νεοελληνικού πολιτισμού, ήταν φορέας πολιτισμικών αξιών και κοινωνικών προτύπων πού, αν και πανάρχαια, δέσποζαν ακόμη στό σύστημα τών άξιακών ταξιοθέσεων. Μέσα στό σύστημα αυτό ή φυσική βία, ή δαισιότητα, άρα και ή άνώτερη μορφή τής, ή ένοπλη βία, κατείχαν κυρίαρχη θέση και γιά τό αυτο οί άνθρωποι τών όπλων δέν ήταν άνθρωποι του περιθωρίου.

Άφου ή ένοπλη βία ήταν τό προεπιλεγμένο μέσον από άνώτερο, κρατικό, ήθικό και πολιτισμικό νόμο, οί άνθρωποι τών όπλων προσωποποιούσαν και συμπύκνωναν τά αντίστοιχα κοινωνικά και άξιακά προτάγματα, ήταν οί στυλοβάτες τής κοινωνικής συνοχής και τής ιδεολογικής έναρμόνισης τής κοινωνίας. Άφου ή κοινωνία επέλυε τά προβλήματα τής με πόλεμο, ή μάλλον δέν μπορούσε παρά νά καταφεύγει στόν πόλεμο, τό μέσον θά στεφανωθεί με τήν ιερότητα και τήν πολυτιμότητα του σκοπού. Οί άξιωματικοί, και ό,τι έξεικόνιζε τήν πρωτοκαθεδρία τους στην έξυπηρέτηση του σκοπού, στην έξεικόνιση του ίδιου του σκοπού, δηλαδή ή στολή, τ' άστέρια, τό προβάδισμα στίς παρελάσεις, ή ιεραρχία (πού ύπάρχει μόνο όταν ή άρχή φέρεται ως ίε. ή, άρα άπαραδίαστη), ή άνδρεία (άρα ή άνωτερότητα του άνδρα σέ μία άνδροκρατούμενη κοινωνία), οί άνθρωποι, λοιπόν, τών όπλων, οί άξιωματικοί, άξιωματικά και διά νόμο, δέν ήταν άπλως οί ειδικοί, αλλά οί ιεροφάντες και οί φορείς τής ύπερτατης άρετής: τής *στρατιωτικής*. Άλλά κανείς μέσα σ' αυτό τό κυρίαρχο σύστημα, πού έπέβαλλε

τούς κανόνες κι αγρυπνούσε για την απαρעγλιτη τήρησή τους, δέν φανταζόταν ποτέ ότι ο στρατός ήταν και ή φανταρία. Γι' αυτό τήν κούρευαν έν χρῶ αφαιρώντας από νέους άνδρες τό φυσικό χαρακτηριστικό του άνδρισμού τους: τά μαλλιά και τά μουστάκια. Γι' αυτό και απαγόρευαν στόν φαντάρο νά κάνει βόλτα εκεί πού έκανε βόλτα ο κόσμος, άνδρες και γυναίκες, ώστε νά λειτουργεί άπρόσκοπτα τό μονοπώλιο του άνδρισμού του άξιωματικού. Κι αυτή ή τάξη πραγμάτων, άκόμη και ή ιεράρχηση του άνδρισμού ανάλογα μέ τ' άστέρια στόν ώμο, παρ' όλο πού δέν βιωνόταν άγόγγυστα από τούς ταπεινωμένους και τσαλαπατημένους — κανείς ποτέ δέν πέταγε από τή χαρά του όταν μάθαινε ότι τόν παίρνουν στρατιώτη· όλοι γιόρταζαν τήν άπόλυσή τους. 'Ανάμεσα στή στράτευση και τήν άπόλυση ή μόνη έγνοια του φαντάρου είναι ή λούφα και παραλλαγή, τό δόλεμα, ή κοπάνα, ή ευνούική μετάθεση, τό «γλείψιμο», ο περιορισμός τής θητείας —, αυτή ή τάξη πραγμάτων, μέσα από ένα περίπλοκο σύστημα νομιμοποιήσεων και έξιδανικεύσεων, βιωνόταν από τά υποκειμένα της ως φυσιολογική, ως φυσική και άναπόδραστη, έστω τήν άνάγκην φιλοτιμίας ποιούμενα. 'Οστόσο ή φιλοτιμία, τό φιλότιμο, ή άγάπη τής τιμής δηλαδή, άν και άπωθημένη άσυνείδητη (ή και συνείδητή) έπιθυμία, δέν ήταν ρητορισμός ούτε πόζα. Τήν πίστευαν οί άνθρωποι.

'Αλλά τί πίστευαν στήν πραγματικότητα; Τί ήταν αυτή ή πολυφίλητη τιμή; Τί κρυβόταν κάτω από τίς τυποποιημένες μορφές του στρατιωτικού ναρκισσισμού;

'Ηταν ή ταύτιση μ' ένα μοντέλο άνδρισμού, παλικαριάς, άνδρείας, μ' ένα μοντέλο όπου ή φυσική βία, ή ένοπλη βία, ή δύναμη κατέχουν κεντρική θέση στίς κοινωνικές παραστάσεις και νοοτροπίες. 'Αν ο πόλεμος είναι για όλους μισητός, οί προϋποθέσεις του και πολλές από τίς συνέπειές του, πού λειτουργούν έπαναδιαρθρωτικά και επιβάλλουν νέες άξιοζήλευτες ιεραρχήσεις, δέν είναι άπορριπτές από τό κοινωνικό σώμα μόνο και μόνο επειδή συνδέονται μέ κομμένα ποδάρια. 'Ιδίως μάλιστα όταν αυτή ή άξία τής δύναμης, ή άξία τής βίας έχει τόσο βαθιές ρίζες μέσα στήν ιστορία και τόν ψυχισμό των ανθρώπων. Εκ των ύστερων διαβάζοντας τίς ιστορίες κρσ έμετά άνδραγαθήματα κι όχι τήν οίμωγή του σκοητημένου. Στόν άνδριάντα καταθέτουμε στέφανα κι όχι στά νεκροταφεία. Μ' εκείνον τόν άνδρα του άνδριάντα ταυτιζόμαστε κι όχι μέ τόν άλλον, άνδρας κι αυτός, πού τό 'βαλε στά πόδια ή άπλως γέμισε έναν άνώνυμο λάκκο. Αιτές τίς έποχές, πού ο πόλεμος κάπνιζε άκόμη, άδιανόητο τό φαινόμενο του «τρελόχαρτου», του άντιρρησης άσυνείδησης, του τριμηνίτη, του έξαμηνίτη, άδιανόητο νά βάλεις μέσον για νά δγεις δοηθητικός. 'Ακόμη και τό νά σέ στείλουν στό ναυτικό ήταν σάν νά έπαιρνες κακό βαθμό στίς έξετάσεις άνδρισμού.

Ο 19ος αιώνας έζησε μέσα στήν ιδεολογία του πολέμου, του

πολέμου πού κάποια μέρα θά έλευθέρωνε τούς υπόδουλους 'Ελληνες και θά όλοκληρώνε τό άνολοκληρωτο έργο τής 'Επανάστασης του '21. Γι' αυτόν τόν πόλεμο προετοιμάζονταν οί 'Ελληνες ψυχικά και, υποτίθεται, πρακτικά. 'Η Μεγάλη 'Ιδέα δέν ήταν τίποτε άλλο παρά ή έπαγγελία του λυτρωτικού για τόν έλλητισμό μεγάλου πολέμου. Και κατάφερε νά γίνει 'Ιδέα όλων των 'Ελλήνων, και των άλύτρωτων και των έλευθερωμένων.

Οί διαχωριστικές γραμμές δέν περνούσαν ανάμεσα σέ εκείνους τούς όποιους έμφύχωνε ή Μεγάλη 'Ιδέα και τούς πολεμίους της, αλλά ανάμεσα σέ εκείνους πού νόμιζαν ότι καλύτερα τήν ύπηρετούσαν και σέ εκείνους πού τή χαντάκωναν. Και οί μεγάλες κρίσεις στόν 19ο αιώνα συνδέονται ή μέ πολέμους άποτυχημένους για τήν 'Ελλάδα (Κριμαϊκός Πόλεμος, 1879) ή μέ πολέμους πού δέν «τόλμησε» νά κάνει (Κρητικές 'Επανάστασεις, 1848). 'Ολα τά σφυριά, ποίηση, λογοτεχνία, ιστοριογραφία, επικήδειοι, έφημεριδογραφία, εκπαίδευση, πολιτικός λόγος σφυρηλατούσαν τό ίδιο σημείο: τήν έπαγγελία του πολέμου. Σ' όλόκληρο αυτόν τόν μεγάλο, και σκοτεινό για μās σήμερα, αιώνα δέν ύπάρχει καμιά φιλειρηνική, άντιπολεμική, άντιμιλιταριστική φωνη, μέ τήν έννοια πού έδωσε ο έικοστός αιώνας σ' αυτές τίς ιδεολογίες και τά άντίστοιχα κινήματα.

'Απ' αυτή τήν άποψη ή φιλοπόλεμη και ή στρατιωτική ιδεολογία του 19ου αιώνα δέν διέφερε από εκείνες των Ευρωπαίων πού, κι αυτοί, τόσο στίς άποικίες όσο και μεταξύ τους, μέ πόλεμο έλυναν τίς διαφορές τους. 'Εμπόλεμος και πολεμικός ήταν ο κοινός ευρωπαϊκός πολιτισμός. Και ή πολιτική άλλωστε, όπως άκριδώς θεωρητικοποίησε άποφθεγματικά τό ζήτημα ο Κλαούζεβιτς: «Πόλεμος είναι ή συνέχιση τής πολιτικής μέ άλλα μέσα». 'Οσο για τόν άντιμιλιταρισμό, πού δέν ήταν άκόμη «πασιφισμός», προέκλυσε στά τέλη του 19ου αιώνα ως άντίδραση στόν πρωσικό μιλιταρισμό του Μπίσμαρκ πού σάρωνε τήν Κεντρική Ευρώπη μαζί μέ τά δημοκρατικοφιλελεύθερα κινήματα του Διαφωτισμού και τής Γαλλικής 'Επανάστασης. 'Ο πόλεμος, λοιπόν, είναι ή κοινή γλώσσα των Ευρωπαίων, και των 'Ελλήνων· αυτή τή γλώσσα μίλησαν, όλοι μαζί, στόν Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, μέσα στόν όποιο μπήκαν μέ ένθουσιασμό, για νά βγούν άπ' αυτόν σακατεμένοι αλλά και πολλοί άπ' αυτούς φιλειρηνιστές-άντιμιλιταριστές, φωνάζοντας τό «πόλεμος κατά πολέμου».

Στήν 'Ελλάδα, πού έζησε σχεδόν χωρίς σταματημό μέ πόλεμο από τό 1912 ως τό 1951 (μαζί κι ο Πόλεμος τής Κορέας, όπου κάμποσοι 'Ελληνες άφησαν εκεί τά κόκαλά τους), άργησαν ν' άκουστούν άντιπολεμικές φωνές. Κάτι λίγοι μόνο στόν Μεσοπόλεμο, κομμουνιστές, σοσιαλιστές, άντιφασίστες οί περισσότεροι, πού άντιμετώπιζαν τό φάσγανο του προδότη και του άνατροπέα του κοινωνικού συστήματος. Μερικοί, μάλιστα, για παραδειγματισμό και καταστολή τής λιποταξίας, άντιμετώπισαν τό έκτελεστικό άπόσπασμα στή στρατιά του 'Εθρου, πού άνασγκρότησε μέ έπιτυχία ο Πάγκαλος τό 1922-23 από

τά υπολείμματα του διαλυμένου στη Μικρασία ελληνικού στρατού.

Τό αντιπολεμικό κλίμα φτιάχεται τις δεκαετίες του '50 και του '60 κι έχει πολύ μεγαλύτερη ανάπτυξη στις συνειδήσεις των ανθρώπων απ' όσο ή τότε Άριστερά, ή ΕΔΑ, πιστή στη Διακήρυξη της Στοκχόλμης, αλλά και για την έξυπνη αντιμετώπιση της πολιτικής, μπόρεσε να καλλιεργήσει. Η άποσάθρωση της πολεμικής ιδεολογίας, ή αποστραφική προς την έννοια της ένοπλης βίας ως νομιμοποιημένου τρόπου επίλυσης των διαφορών αναπτύχθηκαν προοδευτικά μέσα από περιπέριπτες, ύπογειες διαδικασίες που δεν είχαν αναγκαστικά τή πρόσσημα του άριστερου φιλειρηνισμού, του ρηξικέλευθου αντιμιλιταρισμού ούτε συναθρώνονταν ύποχρεωτικά μέ κάποια μορφή άριστερης ιδεολογίας.

Η άποσάθρωση, ή άπαξίωση της ένοπλης βίας, της στρατιωτικής άρετής και της στρατιωτικής ιδεολογίας — μιλάμε πάντα για τή «ειρηνικά» χρόνια του μεταπολέμου— ενώ άντλοϋσε από τή φρίκη των πολέμων που είχαν προηγηθεί, σέ μαζικό επίπεδο διωνόταν μέσα από μικροαφήσεις, μικροαντιστάσεις, μικρομετατοπίσεις στον πρακτικό βίο, μέσα από τή άσυνείδητη άπόρριψη συμπεριφορών συνδεδεμένων μέ τή παραδοσιακά μοντέλα στή όποια κυριαρχόϋσε και τή όποια σπονδύλωνε ή φυσική βία, ή φυσική έξόντωση του άλλου: ή φυσική βία είναι ή σκληρή και ταυτόχρονα ή κυριολεκτική γλώσσα έπαφής μέ τόν άλλον. Πολύ περισσότερο όταν οι όμοροι είναι κηρυγμένοι έχθροί: Σλάβοι, Τουρκοί, κομμουνιστές.

Μέσα, ώστόσο, στή έξαστισμένο περιβάλλον και τις καθημερινές συμπεριφορές που αυτό είνουόϋσε, άρχισε νή φθείρεται ή χρήση της φυσικής βίας: οι γυναίκες σταμάτησαν νή σφάζουν τις κότες και τή κουνέλια που θή μαγειρεύαν, οι άνδρες δέν έσφραζαν μόνοι τους τή άρνί που θή έψηναν τή Πάσχα, τή παιδιά έτρωγαν λιγότερο ξύλο απ' τούς δικούς τους, ό σωφρονισμός των μαθητών δέν χρησιμοποιούσε τόν χάρακα, ό πετροπόλεμος από γειτονιά σέ γειτονιά σταμάτησε, οι άνθρωποι δέν έβρασαν τή χέρια τους μέ αίμα, άπόδιωγαν τήν ιδέα του αίματος, άκόμα και του αίματος του άλλου, του έχθρου.

Άλλά τί άλλο είναι ό πόλεμος, ως προσωπική βίωση, έξω από τήν έξοικείωση μέ τήν ιδέα ότι πατώντας τή σκανδάλη τινάζεις στον άέρα τή μυαλά του άλλου ή όρμώντας μέ τήν ξιφολόγη βγάξεις τή άντρα του άλλου; Μήπως αυτό δέν έκαναν οι ήρωικοί και θασανισμένοι παππούδες μας και πατεράδες μας στή βουνά της Άλβανίας μέ τούς Άταλούς;

«Τό νή πεθάνεις για τήν Πατρίδα, για τήν Ίδέα [...] αυτό είναι ύπεκφυγή. Άκόμη και στή μέτωπο τή ζήτηση είναι νή σκοτώσεις. Τό νή πεθάνεις δέν είναι τίποτε, είναι ζήτηση άνύπαρκτη. Κανείς δέν μπορεί νή φανταστεί τή θάνατό του. Τό ζήτηση είναι νή σκοτώσεις. Αυτό είναι τή σύνορο που πρέπει νή διαβείς. Μάλιστα, αυτό είναι μία συγκεκριμένη πράξη της θέλησής σου. Διότι μ' αυτήν κάνεις τή θέλησή σου νή ζει μέσα σέ έναν άλλο άνδρα».

Άπόσπασμα έπιστολής νεαρού έθελοντή στή Φασιστική Σοσιαλιστική Δημοκρατία του 1943-1945 της Β. Άταλίας. (Άναφέρεται από τόν Έρικ Χομπσμπάουμ στή διβλίο του ή Έποχή των Άκρων, μετφ. Β. Καπετανγιάννη, εκδ. Θεμέλιο.)

³ Από τήν άλλη μεριά, ό κόσμος είχε πολύ πρόσφατα ζήσει τόν κόσμο των κομμένων ποδιών, των καμένων σπιτιών, των

σκελετών, των τάφων, των κρεμασμένων και των έκτελεσμένων, του Άουσοιτς, των στούκας, της Χιροσίμα, των σπιτφάρ. Όλο και λιγότερο του πέρναγε από τή νου ή ιδέα ότι πρέπει νή σκοτωθεί κι άκόμη λιγότερο ή ιδέα νή σκοτώσει. Βέβαια τράδαγε μία σαφή διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στους πολεμιστές που είχαν άνδραγαθήσει στον μεγάλο Άντιφασιστικό Πόλεμο και στους ναζί που, θανδαλίζοντας, ματοκύλισαν τήν Εύρωπη, ανάμεσα σ' εκείνους που στρατεύθηκαν μέ πάθος και άυταπάρηση σέ πόλεμο δίκαιο, πατριωτικό, και σέ εκείνους που στρατεύθηκαν στον άδικο πόλεμο, στή βαρβαρότητα. Κι όταν έλεγαν «ποτέ πιά πόλεμο», και τή πίστευαν, έν τέλει έννοούσαν τόν κάθε πόλεμο, κι όχι τόν αντιφασιστικό που είχε άλλωστε τελειώσει. Κι αυτό σήμαινε ότι ό νεοελληνικός πολιτισμός — άν μπορούμε νή χρησιμοποιήσουμε έναν τόσο ίσοπεδωτικό και γενικευτικό όρο — έμπαινε σέ μία νέα φάση, ότι *αναδυόταν μία τεράστια πολιτισμική άλλαγή χωρίς προηγούμενο* που άποτύπωνε καινούργια χαρακτηριστικά, άξιακά συστήματα και νοοτροπίες στους ανθρώπους. Οι άνθρωποι, δεξιοί κι άριστεροί, κι άνεξάρτητα από τις έπίσημες ρητορείες, όλο και περισσότερο έστησαν αυτί στή Ουδέν νεότερο από τή *δυτικό μέτωπο* του Ρίλκε, στή *Ζωή έν τάφω* του Μυριβήλη, στή *Νούμερο* του Βενέξη, στους αντιπολεμικούς σαρκασμούς του Βάρναλη, στή *Ματωμένα χώματα* της Σωτηρίου, στή *Ίστορίες του Κόννε* του Μπρέχτ, στή *Καλό στρατιώτη Σβέικ* του Χάζεκ, στή μαρτυρική *Ήμερολόγιο της Άννας Φράνκ*, στή *Μιχαλιό* του Καρνωτάκη, στή *Φωτιά* του Μπαμπύς. Βέβαια έβλεπε πολλά πολεμικά έργα στον κινηματογράφο, τή άνδραγαθήματα των πεζοναυτών στήν Όκλαχόμα και των Σοβιετικών στή Στάλινγκραντ. Έβλεπε και κουράσια, και καουμπόικα και μεσαιωνικά μέ ξιφομαχίες: πόλεμος ήταν όλ' αυτά. Άλλά ήταν πόλεμος *άλλου και άλλοτε*, και πάντοτε κάτω από τή νομιμοποίηση της ιδέας του δικαίου πολέμου, μέ τή νομιμοποίηση του πολεμιστή που πολεμά κι άνδραγαθεί γιατί μισεί τόν πόλεμο και θέλει νή εξαφανίσει τούς έμπνευστές του, τούς «άδικους», τούς φορείς του μίσους. Ήταν κι αυτό μία καλλιέργεια του φιλειρηνισμού, αφού εκείνο που πρυτάνευε ήταν τή χαρμόσυνο τέλος του πολέμου, ή ειρήνη ύστερα από τή θάνατα και τή χαλασμό, ένα χάλυ έντ που τόσο καλά μαστόρευαν οι Χολυγουντιανοί σκηνοθέτες οδηγώντας στή τέλος τή ζευγάρι στήν εκκλησία και τήν ειρηνική ζωή. Καθώς όμως ό πολεμιστής φορούσε πολιτικά ρούχα, καταργούνταν ως παλικάρι. Οι άνδρες για νή τή θρούνε μέ τήν καλή τους δέν χρειάζονταν νή πολεμήσουν πρώτα στήν Όκλαχόμα ούτε οι γυναίκες νή άγρυπνούν στή προσκεφάλι τού τραυματία. Ύπηρεχε πώ σύντομος δρόμος. Άλλωστε ή υπεραντοματοποίηση των όπλοσυστημάτων, τή υπερχηχητικά άεροπλάνα, οι βαλλιστικοί πυραυλοί, οι πυρηνικές κεφαλές, τή πυρηνικά πυροβόλα, τή όπλα μεγάλης έμβέλειας άπομάκρυναν άφάνταστα τόν σκοπευτή απ' τόν ανθρώπινο στόχο του, ό στόχος έπανε νή είναι ένας συγκεκριμένος άνθρωπος ή ομάδα ανθρώπων μέ σάρκα και όστά, απέβαινε ένα σημείο σ' έναν έπιτελικό χάρτη. Κανείς δέν καλούνταν νή θάψει τή χέρια του μέ αίμα. Τότε ή *Άλεπού της Έρήμου* αλλά και ή *Ρώμη, άνοχύρωτη πόλη* έπηγαν άρχείο. Τό κατάλαβαν αυτό οι Χολυγουντιανοί και οι Εύρωπαίοι σκηνοθέτες, σταμάτησαν νή φτιάχνουν πολεμικές ταινίες ή όταν έφτιαχναν ταινίες μέ διάκοσμο τόν πόλεμο ήταν αντιπολεμικές. Οι πολεμιστές, τή άνδραγαθήματα και οι ήρωες δέν είχαν πλέον πέραση. Οι ήρωες κουράστηκαν. Έκτός από εκείνον τόν άεικίνητο Μίκυ Μάους.

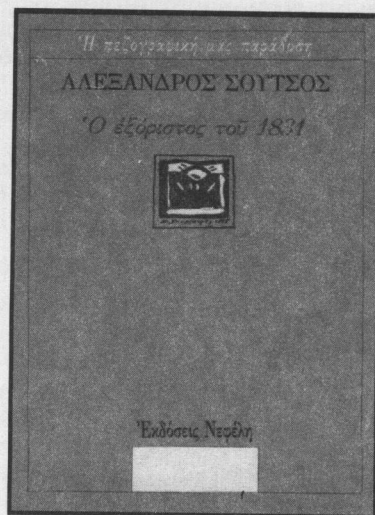
Η αντιπολεμική συνείδηση και ή άπαξίωση της ένοπλης βίας δέν θή μορφοποιηθεί μία κι έξω μέ τήν ύπογραφή των συνθηκών ειρήνης και τήν άνευ όρων παράδοση του φασισμού.

Υπήρξαν σοβαροί έτεροχρονισμοί ωσπου εκείνο τό παλιό «ποτέ πιά πόλεμος» (στήν Εύρώπη) νά γίνει κοινή συνείδηση. Σ' αυτή τήν άποστροφή πρός τόν πόλεμο έσπασε τά μούτρα της ή άποικιοκρατία, πού μόνο μέ πόλεμο πρός τούς «ίθαγενείς» μπορούσε νά κρατηθεί. Οί Εύρωπαίοι τούς είχαν μάθει κι αυτούς νά πολεμούν και νά σκοτώνουν Εύρωπαίους (και συναμεταξύ τους) άποτελεσματικά. Έκει έσπασαν τά μούτρα τους οί Γάλλοι στήν Ίνδοκίνα και τήν Άλγερία, οί Άμερικανοί στό Βιετνάμ, αλλά και άργότερα οί Ρώσοι στό Άφγανιστάν. Ο άμερικανικός στρατός στό Βιετνάμ άχρηστεύτηκε από τή μαριχουάνα. Ήταν ένας δρόμος φυγής, ένας δρόμος άπόδρασης ή λιποταξίας από τόν πόλεμο πού δέν ήθελαν νά κάνουν, παρά τά σκληρά και ήρωικά φερσίματα του Τζών Γουάϊν. πού δέν τούς φαντασίωνα πλέον.

Η άπαξίωση του πολέμου έφερε ταυτόχρονα και τήν άπαξίωση τών ανθρώπων του πολέμου: τής κοινωνικής ταυτότητας άξιοματικός-πολεμιστής. Οί νέοι δέν ήθελαν πιά νά γίνουν ούτε Άικ, ούτε Μονγκόμερυ ούτε Ζούκωφ ούτε Τσακαλώτοι ούτε καπετάνιοι του ΕΛΑΣ. Αυτοί, κι όλα τά συμπαρομαρτούντα, άποδιώχονταν ως ένδοξοι αλλά στό ένδοξο παρελθόν. Για τό παρόν άχρείαστοι νά 'ναι. Οί στρατοί και οί στόλοι, βέβαια, δέν διαλύθηκαν ούτε οί άξιοματικοί μετατάχθηκαν σέ φαροφύλακες. Τό αντίθετο μάλιστα: πολλαπλασιάστηκαν, μετατράπηκαν σέ στρατούς επαγγελματικούς, μισθοφορικούς δηλαδή. Στόν Πόλεμο του Κόλπου και οί 500.000 άνδρες (και λίγες γυναίκες) πού έλαβαν μέρος από τή μεριά τών Δυτικών ήταν όλοι τους μόνιμοι, επαγγελματίες, μισθοφόροι δηλαδή, ούτε ένας κληρωτός. Ο στρατός έχει πάψει, σίς άναπτυγμένες χώρες τουλάχιστον, νά είναι στρατός κληρωτών, στρατός υποχρεωτικής θητείας. Οί άξιοματικοί δέν είναι πλέον οί ήγήτορες τών συλλογικών κατορθωμάτων αλλά τεχνοκράτες-διαχειριστές, οί άποθηκάριοι τών τεράστιων άποθηκών όπλοσυστημάτων πού ή δόξα δέν θά τούς στεφανώσει ποτέ. Είναι οί σχεδιαστές του πολέμου άποτροπής, ενός άόρατου πολέμου χωρίς πόλεμο. Επί γής βέβαια δέν βασίλευε ειρήνη: αλλά ό πόλεμος έπιβίωσε ως πραγματικότητα τριτοκοσμική, πραγματικότητα τής ύπανάπτυξης, εκεί πού ή ζωή είναι πιό φθηνή. Στήν Εύρώπη ό πόλεμος έμπαινε για τά καλά στό χρονοντούλαπο τής ιστορίας. Έβδομήντα έκατομμύρια νεκρούς ροίχισαν στους Εύρωπαίους οί δύο παγκόσμιοι πόλεμοι μέσα σέ τριάντα ένα και μόνο χρόνια. Οί Άγγλογάλλοι στήν πρώτη φάση του Β' Παγκόσμιου Πολέμου έχασαν μέ έκπληκτική εύκολία όλες τές χερσαίες μάχες από τή φοβερή μηχανή του Blitzkrieg (κεραυνοβόλου πολέμου) τών Γερμανών. Διότι οί πρώτοι, ήγεσία και λαός, 'ναι πια από τές έκατόμβες του Α' Παγκόσμιου Πολέμου, δέν ήθελαν νά πολεμήσουν. Οί δεύτεροι ρίχτηκαν μέ πάθος στόν πόλεμο. Τό γιατί είναι μία άλλη ιστορία. Έκείνο πού ένδιαφέρει εδώ είναι ότι μετά τόν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, άκόμη και τά πιό πολεμοχαρή γεράκια της Γαλλίας ή της Γερμανίας, της Άγγλίας ή της Ίταλίας κανέναν πόλεμο δέν σκέπτονται για νά επιλύσουν τές διαφορές τους. Και υπάρχουν πολλές, τόσες πού σέ άλλες εποχές ή άλλου θά δικαιολογούσαν χίλιους πολέμους. Ο πόλεμος άς γίνει άλλοι: στήν Ίνδοκίνα, στή Μέση Άνατολή, στή Νικαράγουα, στήν Άφρική, στό Τσάντ, στήν Τσετσενία, έν άνάγκη στή Βοσνία, αλλά όχι στήν Εύρώπη. Άλλωστε ή Βοσνία γι' αυτούς δέν είναι Εύρώπη.

Κ έμεις εδώ στήν Ελλάδα γίναμε λίγο λίγο, και κάπως άνώμαλα, Εύρωπαίοι. Πραγματικοί Εύρωπαίοι. Δέν μιλάμε πιά τή γλώσσα του πολέμου. Αυτό ισχύει άκόμη και για τά ήμεδαπά πολεμοχαρή γεράκια. Άκόμη κι αυτά άρχισαν νά βλέπουν

Η πεζογραφική μας παράδοση ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΣΟΥΤΣΟΣ Ο ΕΞΟΡΙΣΤΟΣ ΤΟΥ 1831

Το πεζογράφημα αυτό είναι το πρώτο μας πολιτικό μυθιστόρημα (εκδόθηκε το 1835). Το πάθος του κεντρικού ήρωα εναντίον του Καποδίστρια, θα πρέπει να ιδωθεί και μέσα από το πρίσμα των ιδεών του σαινσιμονικού πρώτου ουτοπικού σοσιαλισμού, του οποίου ο Αλέξανδρος Σούτσος μαζί με τον αδελφό του Παναγιώτη είναι αυτή την εποχή θιασώτες. Μυθιστόρημα ενός ποιητή που οι πλέον φιλόδοξες ποιητικές του προσπάθειες απέτυχαν εξ' αιτίας της αρχαϊζουσας γλώσσας τους, *Ο Έξόριστος του 1831* είναι σήμερα το πλέον ζωντανό έργο του Αλέξανδρου Σούτσου.

Στην ίδια σειρά επίσης κυκλοφορούν 52 τόμοι που καλύπτουν την πεζογραφία μας του 19ου και των πρώτων δεκαετιών του 20ου αιώνα

ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ ΕΚΔΟΣΗΣ: ΝΑΣΟΣ ΒΑΓΕΝΑΣ

* * *

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΕΦΕΛΗ

...Η άλλη άποψη στο βιβλίο

ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ 6 ΑΘΗΝΑ 10680, ΤΗΛ.: 3607744,

ὅτι δὲν ὑπάρχει πρόβλημα νά παταχθεῖ ὁ κομμουνισμός μέ πόλεμο, νά πάρουμε τή Σμύρνη, τήν Ἀνατολική Ρωμυλία, τό Μοναστήρι, τή Βόρειο Ἡπειρο. Παρ' ὄλο πού τό πίο γενναῖο ποσοστό τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος πήγαινε καί πάει γιά τήν ἄμυνα τοῦ ἔθνους, ἀφήνοντας πεινασμένο τό ἔθνος τῶν ζωντανῶν, παρ' ὄλο πού τόσοι λόγιοι καί ἐφημεριδογράφοι ἔδωζαν καί θγάζουν τή φάουσα μέ τή στρατιωτική ἀρετή τῶν Ἑλλήνων ἀπό ἀρχαιοτάτων χρόνων ἕως σήμερον, παρ' ὄλο πού τά στοιβαγμένα στίς ἀποθήκες ὀπλοσύνεργα καί βλήματα ἀρκοῦν γιά τρεῖς τουλάχιστον παγκόσμιους πολέμους, παρ' ὄλο πού ὁ κύριος γυμνασιάρχης κατά τάς ἐθνικάς ἐορτάς ἔδωζε πύρινους λόγους γιά τόν Μαραθῶνα, τόν Μέγα Ἀλέξανδρο, τόν Βουλγαροκτόνο (αὐτόν πιά), τή μάχη τοῦ Σκρᾶ, τήν Ἀλβανία, τόν Γράμμο. Οἱ φαντᾶροι καί οἱ μαθητές, πού τούς ἔλεγαν πόσο σπουδαῖο πράγμα εἶναι νά σκοτωθοῦν γιά τή γλυκιά πατρίδα, ἂν καί δέν ἀντέλεγαν ρητά, ὄλο καί περισσότερο τή στιγμή τῆς προσοχῆς καί τῆς προσευχῆς ἔψαχναν νά θροῦν ἕνα κομμάτι γαλάζιο τ' οὐρανοῦ νά ἀκουμπήσουν τό δλέμμα τους, νά ἡρεμησεῖ. Νά πεθάνουν γιά τή γλυκιά πατρίδα; Σύμφωνοι, ἂν χρειαστεῖ. Ὅλοι θά πεθάνουμε ἔτσι κι ἄλλιως. Ἀλλά νά σκοτώσουν; Πῶς νά σκοτώσουμε, ἀφοῦ δέν σκοτώνουμε πιά στόν καθημερινό βίο; Ἀκόμα καί γιά τήν Ἐπανάσταση. Μήν δέν εἶναι τάχα καί ἡ ἐπανάσταση μιά ἀπόφαση νά σκοτώσεις τόν (ταξικό) ἀντίπαλο; Ἐκεῖ ἔσπασε τά μούτρα της καί ἡ ἐπανάσταση, στό βαθμό πού οἱ ἰδεολόγοι της, κομμουνιστές καί μή, τήν ταῦτισαν μέ τήν ἔνοπλη ἐξέγερση. Οἱ ἐπαναστάτες τῆς δεκαετίας τοῦ '60 καί τοῦ '70 στήν Εὐρώπη — ἐκτός ἀπό κάποιες παρανοϊκές ομάδες — ἐνώ μιλοῦσαν ειλικρινά γιά ἐπανάσταση δέν ἔπιασαν τά ὄπλα. Κι ὅταν στόν Μάη τοῦ '68 ἔστησαν ὁδοφράγματα, ἀπλῶς πετοῦσαν πέτρες ἀπό τήν ἄλλη μεριά· δέν ἔψαξαν νά θροῦν αὐτόματα. Τό πολύ πολύ, κάτι λίγοι, καταπατήσαν μέ τίς μολότωφ. Κανείς δέν σκέφτηκε νά μιμηθεῖ τόν Ἐνζολωρᾶ πού σκοτώθηκε πάνω στό ὁδόφραγμα ὅταν τοῦ σώθηκε ἡ τελευταία σφαίρα.

Ὅταν ἔγιναν ὄλ' αὐτά καί στήν Ἑλλάδα, ὅταν ἄλλαξαν τόσο θαθιά καί τόσο ριζικά οἱ συνειδήσεις, οἱ συμπεριφορές καί οἱ νοοτροπίες, ὅταν δηλαδή ἄλλαξε ὁ πολιτισμός ἀποβάλλοντες τήν ἔνοπλη βία, ὅταν ἔμειναν μόνο οἱ Κρητικοί νά ρίχνουν μπαλωθιές στά βαφτίσια καί διάφοροι ἔλληναράδες νά φωνασκοῦν στά ραδιόφωνα, τότε οἱ ἀξιωματικοί ἄρχισαν νά κἀνουν τή βόλτα τους μέ πολιτικά. Οἱ νεαροί ἀξιωματικοί δέν πήγαιναν πιά στά πάργυ καί τά μπάρ κουβαλώντας καί τό σπαθάκι τους. Συμπεριφέρονταν κι αὐτοί ὅπως ὄλοι οἱ ἄνθρωποι· ἄνθρωποι ἐτούτου τοῦ κόσμου εἶναι κι αὐτοί.

Ὅχι ἀκριβῶς. Οἱ ἀξιωματικοί, πρίν ἀρχίσουν νά συμπεριφέρονται ὅπως καί οἱ ὑπόλοιποι πολῖτες, ἡ περίπου, διέπραξαν τό 1967 μιά ὀλόκληρη δικτατορία πού καταδυνάστευσε τή χώρα καί τούς ἄνθρώπους ἐπί ἑπτὰ χρόνια καί κατέστρεψε ὅ,τι μπόρεσε νά καταστρέψει. Μαζί καί τήν ὑπόθεση τῆς Κύπρου καί τό καθεστῶς τῆς ἀνεξάρτητης Κυπριακῆς Δημοκρατίας. Δέν ἦταν βέβαια τό Σῶμα τῶν Ἑλλήνων Ἀξιωματικῶν ἐμπνευστής καί ὀργανωτής αὐτοῦ τοῦ ἀνοσιουργήματος. Πολλοί μάλιστα ἀξιωματικοί διώχθηκαν ὅπως καί χιλιάδες ἄλλοι πολῖτες. Ὅστόσο, ὁ σκληρός πυρήνας (οἱ «πρωταίτιοι») τῆς δικτατορίας, τό πολιτικό της προσωπικό, προερχόταν ἀπό τόν στρατό· τόν στρατό χρησιμοποίησαν γιά νά ἐπιβάλλουν καί νά κρατήσουν τή δικτατορία ἐπί ἑπτὰ ὀλόκληρα χρόνια, στρατιωτικοί ἦταν, κυρίως, αὐτοί πού διαχειρίστηκαν τά πράγματα τῆς χώρας, μέ κύριο ἰδεολογικό ὄπλο τήν ἰδεολογία τῆς ἐθνικοφροσύνης, τήν ἔνοπλη βία καί τήν παραβίαση ὄλων τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν. Ἐπιπλέον, μέ τό πραξικόπημα τῶν ἰωαννικῶν στήν Κύπρο ἔναντιον τοῦ Μακαρίου ἀφ' ἐνός ἔδωσαν τήν ἀνέλπιστη πρόφαση στοῦς Τούρκους νά κατακτήσουν

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ 18

ἕνα μέρος τῆς Κύπρου καί ἀφ' ἑτέρου παραλίγο νά σύρουν τήν Ἑλλάδα σέ ἕναν «ἀδιανόητο» ἑλληνοτουρκικό πόλεμο. Γνωστά ὄλ' αὐτά.

Ἴσως ὁμως δέν ἐκτιμήθηκε ἀρκετά ὅτι ἡ στρατιωτική δικτατορία ἀποτελέσει μιά τομή ὄχι μόνο ὡς πρὸς τόν πολιτικό ὀλο τοῦ Σώματος τῶν Ἑλλήνων Ἀξιωματικῶν πού παραδοσιακά ἦταν ὑπερτιμημένος στήν Ἑλλάδα, ἐνίοτε καί κυρίαρχος, ἀλλά στό ὅτι κατά κάποιον τρόπο «ἐκκοσμίκευσε» τό ἐπάγγελμα τοῦ ἀξιωματικοῦ. Ὁ ἀξιωματικός, στό σύστημα τῶν κοινωνικῶν ταυτοτήτων, μετά τή δικτατορία, ἔχασε τήν αἴγλη πού παραδοσιακά εἶχε, ἔπαψε νά εἶναι ἡ προσωποποίηση τῆς στρατιωτικῆς ἀρετῆς, ἔπαψε νά εἶναι τό ἀρεϊμάνιο καί ἐξειδικευμένο πρότυπο τῆς ἀνδρείας, ὁ ἐκφραστής τῆς τιμῆς τοῦ ἔθνους. Στίς συνειδήσεις τῶν ἀνθρώπων, ὅπως καί στή συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ τους οἱ ἀξιωματικοί δέν εἶναι παρά μιά ἐπαγγελματική κατηγορία, μέ τίς ἰδιορρυθμίες της βέβαια, πάντως μιά ἐπαγγελματική κατηγορία, ὅπως ὅλες οἱ ἄλλες οἱ κρατικοῦ μηχανισμοῦ. Μαζί ὁμως μέ τήν «ἐκκοσμίκευση» τοῦ ἀξιωματικοῦ ἦρθε καί ἡ ἀπαξίωση τῆς ἔνοπλης βίας ὡς τρόπου ἐπίλυσης τῶν προβλημάτων, τουλάχιστον στό ἐσωτερικό τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας.

Καί κατά τοῦτο ἡ ἑλληνική κοινωνία διαφέρει ριζικά ἀπό τήν τουρκική κοινωνία. Ἐκεῖ ὁ στρατός εἶναι ἡ κύρια πολιτική δύναμη τοῦ κράτους, αὐτόνομη δέ. Οἱ ἀξιωματικοί εἶναι τό ὑπερβατικό ὡς πρὸς τήν κοινωνία τῶν πολιτῶν καί τήν πολιτική κοινωνία σῶμα, ἡ ἔνοπλη βία εἶναι ἡ ὀργανώτρια δύναμη (ἡ ἀποδιοργανώτρια) αὐτῆς τῆς κοινωνίας, ἡ στρατιωτική καί στρατοκρατική ἰδεολογία εἶναι κυρίαρχη. Οἱ φαντᾶροι κουρεῦνται μέ τήν ψιλή, ὁ στρατός ἀναλαμβάνει νά ἐπιλύσει τό Κουρδικό, τό Κυπριακό (μέ πόλεμο), ἀλλά καί νά καταστείλει τίς ἐσωτερικές ἐντάσεις. Ὁ στρατός, δηλαδή ὁ πόλεμος καί ἡ στρατιωτικοεθνικιστική ἰδεολογία, πού βλέπει τά σύνορα τῆς χώρας πολὺ βαθιά στήν Κεντρική Ἀσία ἀλλά καί δυτικότερα ἀπό τή γραμμὴ πού, τό 1923, χάραξε ἡ Συνθήκη τῆς Λωζάννης. Στήν Τουρκία ἐτοιμάζονται γιά πόλεμο ὄχι γιατί θέλουν τήν εἰρήνη ἀλλά γιατί θέλουν πόλεμο. Ἀφοῦ οἱ ἀξιώσεις τοῦ τουρκικοῦ ἐθνικισμοῦ εἶναι ἐδαφικές, καί πρὸς ἀνατολὰς καί πρὸς νότον καί πρὸς δυσμάς, καί ἐπειδὴ τό ἔδαφος δέν παραχωρεῖται ποτέ μέ συμφωνίες — ἀπ' ὅ,τι θυμᾶμαι ἀπό τήν ἱστορία, τήν τελευταία φορά πού συνέβη αὐτό ἦταν ὅταν ὁ τελευταῖος μονάρχης τῆς Περγάμου παραχώρησε μέ διαθέκη τή χώρα του στοῦς Ρωμαίους τόν 2ο μ.Χ. αἰώνα —, ἐπειδὴ τὰ ἐδάφη κατακτῶνται μέ πόλεμο (ἔτσι, μέ πόλεμο καί ἡ Ἑλλάδα τριπλασίασε τὰ ἐδάφη της μετά τοῦς Βαλκανικούς Πολέμους καί τόν Α' Παγκόσμιο Πόλεμο· τό ἴδιο μέ τὰ Δωδεκάνησα: χρειάστηκε νά ἡττηθεῖ ὀλοσχερῶς ἡ φασιστική Ἰταλία γιά νά παραχωρηθοῦν στήν Ἑλλάδα, χώρα τοῦ στρατοπέδου τῶν νικητῶν), καί ἐπειδὴ ἡ τουρκική κοινωνία «λειτουργεῖ» μέ τή στρατιωτική βία παρούσα, σέ ὄλους τούς πόρους της καί τούς θεσμούς της, γιά ὄλους αὐτούς τοῦς λόγους ὁ πόλεμος στά ἀνατολικά σύνορα τῆς Ἑλλάδας εἶναι ἕνα σοβαρό ἐνδεχόμενο. Τό ἔδειξε καί ὁ πόλεμος τῆς σημαίας στήν Ἰμια.

Πῶς, λοιπόν, διαμορφώνεται μιά ἐξωτερική πολιτική πού καλεῖται νά ἀποτρέψει τόν πόλεμο, νά προσπατέψει τή χώρα ἀπό τόν πόλεμο; Πῶς ἡ πολιτική αὐτή θά εἶναι ἀποτελεσματική, ὅταν ὁ ἀντίπαλος δέν ἔχει διαγράψει τό ἐνδεχόμενο τοῦ πολέμου; Τί κάνει αὐτή ἡ πολιτική σέ μιά χώρα ὅπου, ὅπως προσπάθησα νά δείξω, ἡ στρατιωτική βία, ἡ στρατιωτική ἰδεολογία, εἶναι ἀπαξιωμένη; Τί γίνεται ὅταν οἱ ἄνθρωποι τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας δέν θέλουν νά σκοτώσουν ὄχι γιατί εἶναι δειλοί, ἀλλά γιατί ὁ πολιτισμός τους ἔχει ἀποβάσει τό φόνον ὡς τρόπο ὑπαρξῆς;

Θά προσπαθήσω, στό ἐπόμενο τεῦχος, κάτι νά πῶ γιά τά ζητήματα αὐτά.

ΟΙ ΑΝΑΔΕΛΦΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΒΑΡΒΑΡΟΙ

του Νίκου Θεοτοκά

Ενα πλοίο ταξιδεύει με θαυμάσιον καιρόν, αϊφνιδίως προσαράζει ανοικτά των Καλυμνών. Καί τό μέν πλοίο έτυχε νά είναι τουρκικό έμπορικό, ό δέ τόπος προσαράξεως μιά ελληνική βραχονησίδα, πού οί Τουρκοί τή θρίσκουν έγγεγραμμένη από γεννήσεως κόσμου σέ δικά τους κτηματολόγια και οί Έλληνες τή θεωρούν μέρος τής ελληνικής επικράτειας, επικαλούμενοι συγκεκριμένες ρητρες διεθνών συνθηκών. Ακολουθεί μιά ιστορία αυτοματισμών ρουτίνας ανάμεσα στίς άρμόδιες ύπηρεσίες των δύο χωρών, ανταλλαγής διακοινώσεων ανάμεσα στά δύο ύπουργεία Έξωτερικών. Όμως, άξαφνα, εκεί πού αλλάζαμε κανάλι, ενέσκηψε κλίμα πολεμικό. Καί τό θέμα ρουτίνας έγινε «μέγα έθνικό ζήτημα», αναδείχθηκε σέ πράξη άμφισβήτησης των κυριαρχικών μας δικαιωμάτων στο Αίγαίο εν γένει, αναγορεύθηκε σέ αίτια πολέμου... Τότε, μέ ένα διόλου άθώο ταρατατζούμι!, ένας δήμαρχος μέ τήν κουστωδία του και τίς τηλεοπτικές κάμερες παίρνουν τά καίκια, κουτσοπηδούν στά θράχια, σκαρφαλώνουν στή ραχούλα νά στήσουνε κοντάρια γιά νά ύψώσουν μπροστά στο φακό τήν ελληνική σημαία. Καί τά κατόικια τής Ίμιας παίρνουν δρόμο, άλλοπαρμένα από τή φασαρία. Σάν ξημέρωσε ό Θεός τήν άλλη μέρα, Τουρκοί δημοσιογράφοι και τούρκα κανάλια έρχονται μέ έλικόπτερο και κατεβάζουν τήν ελληνική σημαία γιά νά ύψώσουνε στή θέση της, μπροστά στο φακό, τήν τουρκική. Καί τά κατόικια τής Ίμιας ξαναπαίρνουν δρόμο, άλλοπαρμένα από τή φασαρία.

Δύο μέρες μετά, Ελλάδα και Τουρκία θρίσκονται επί ποδός πολέμου. Δέν χρειάζεται παρά μιά σπίθα γιά ν' ανάψει ό τόπος. Μά ευτυχώς, τά πράγματα ήρέμησαν, πρυτάνευσε ή περίσκεψη στά πολιτικά έπιτελεία και ή κρίση έκτονώθηκε. Έμειναν ώστόσο ανοικτές πληγές κι εδώ και στή γείτονα χώρα. Καί τρεις νεκροί. Η ελληνική κυβέρνηση κατηγορήθηκε γιά έθνική προδοσία, γιά ένδοτισμό πού κατέληξε στήν έθνική μας ταπείνωση από τόν προαιώνιο έχθρό.

Τί έγινε στ' αλήθεια; Τίποτα. Ένα σήριαλ όλίγων ήμερών όπου δήμαρχοι και παπάδες και πολίτες και κανάλια και πρωτοσέλιδα έφημερίδων και προβοκάτορες ένθεν κακειθεν ύπαγόρευσαν τούς όρους άσκησης τής έξωτερικής πολιτικής των δύο χωρών. Αυτό λοιπόν πού προδήλως συνέδη είναι πώς τόσο ή Ελλάδα όσο και ή Τουρκία σύρθηκαν σέ μιά γελοία περιπέτεια πού θά μπορούσε νά έχει όλέςθριες συνέπειες, διότι σέ καμία από τίς δύο χώρες δέν δρέθηκε κάποιος γιά νά αναλάβει τό βάρος (πιθανώς και τό κόστος) τής κυβερνητικής ευθύνης νά διαχειριστεί λογικά ένα έλάσσονος σημασίας περιστατικό, πού όμως τροφοδότησε μέ πηχναίους τίτλους μισαλλοδοξίας τά ΜΜΕ.

Η συγκυρία τής κυβερνητικής κρίσης στή γείτονα χώρα τροφοδοτείται από τίς πιό έτερόκλητες και άντιφατικές προσδοκίες και πιέσεις. Γιά τήν Τουρκία τά πράγματα είναι έξαιρετικά ρευστά. Καί τό βασικό ίσως διακύβευμα άφορά τή διαμάχη γύρω από τήν ευρωπαϊκή της προοπτική. Διαμάχη πού διαπερνάται από άντιστάσεις τίς όποιες διαχειρίζονται οί παραγωγοί και διαχειριστές των άντιφατικών μορφών πού παίρνει σήμερα ό τουρκικός έθνικισμός, από τήν ανάπτυξη του ισλαμικού ρεύματος και τήν ήρωική παράδοση του πολέμου πού κρατάει ακόμα τό βάρος της στήν τουρκική λαϊκή συνείδηση. Διαμάχη ή όποία διαπερνάται από αρχαϊσμούς και άναχρονιστικές δεοντολογίες. Πού, όμως, προσδιορίζεται και από τά προστάγματα πού διαμορφώνουν οί φορείς ενός άμήχανου ακόμα έκσυγχρονιστικού ρεύματος, τό όποιο, δυσκίνητα αλλά σταθερά, φαίνεται νά άναδύεται στήν τουρκική πολιτική σκηνή.

Τό πρόβλημα τής Τουρκίας είναι άκανθώδες και έξαιρετικά πολύπλοκο άν θελήσει κανείς νά τό δει στήν προοπτική τής ευρωπαϊκής πολιτικής, στή στρατηγική τής ανάπτυξης, του έκσυγχρονισμού και του εκδημοκρατισμού. Τό πρόβλημα τής Τουρκίας είναι άκανθώδες και έξαιρετικά πολύπλοκο, γιατί ή χώρα αυτή είναι γεμάτη ανοιχτούς λογαριασμούς μέ τήν ιστορία της, είναι μιά χώρα έμπόλεμων κοινωνιών, οικονομιών και πολιτισμών: είναι, εν τέλει, μιά χώρα άνοιχτή τόσο στον εκσυγχρονισμό όσο και στήν όπισθοδρόμηση.

Σέ αυτές τίς συνθήκες, ή διαχείριση μιάς έπεκτατικής παράδοσης και ή τροφοδότηση έθνικιστικών έξάρσεων βαρύνουν κατ' έξοχήν στή διαμόρφωση των συσχετισμών πού μορφοποιούν τό έκάστοτε πολιτικό σκηνικό. Καί ή τροφοδότηση του «πολεμικού κλίματος» μέ τήν Ελλάδα γίνεται στοιχείο του παιγνίου και τής ρητορικής πού διαμορφώνουν ρεύματα, συγκλίσεις και άποκλίσεις στο έσωτερικό τής τουρκικής πολιτικής πραγματικότητας. Αυτό τό τελευταίο άποκτά ιδιαίτερη σημασία, διότι σήμερα όρισμένες από τίς πραγματικότητες πού τροφοδοτούν τίς τουρκικές διεκδικήσεις στο Αίγαίο διαθέτουν πλέον κάποια έπιχειρήματα άπέναντι στά όποια άπαιτούνται συγκεκριμένες και έμπεριστατωμένες άπαντήσεις. Καί τό «δέν συζητώ τίποτα», πού είναι ή αιχή ή και τό ταμπό τής ελληνικής έξωτερικής πολιτικής, έρχεται, εν τέλει, νά προσφέρει τίς χειρότερες ύπηρεσίες τόσο στή διεθνή θέση τής χώρας μας όσο και στή διαμόρφωση των πολιτικών συσχετισμών στο έσωτερικό τής Τουρκίας.

Η ελληνική έξωτερική πολιτική άπέναντι στους γείτονες

μας έχει ασφαλώς νά επιδείξει στιγμές ὀρθολογικῆς ἐκτίμησης καί διαχείρισης τῶν προβλημάτων. Ὁ κανόνας ὅμως τείνει, δυστυχῶς, νά εἶναι ἡ ἀσυνεπής καί ἰδεολογικά προσδιορισμένη τῆς κατεύθυνση. Τό ὄνομα τῆς Μακεδονίας, τό ἀστέρι τῆς Βεργίνας, ὁ Βραχάς, τά συλλαλητήρια, τό «δυθίσατε τό Χόρα», ἡ ἄρνηση ὑπαρξῆς μειονοτικῶν πληθυσμῶν (Μακεδόνων ἢ Τούρκων λ.χ.) στήν ἑλληνική ἐπικράτεια εἶναι ἐμμονή σέ ἰδεοληψίες πού ἀφαιρεῖ κάθε νόημα ἀπό τά ἑλληνικά ἐπιχειρήματα καί, ἐν τέλει, ἀποδυναμώνει τή σοβαρότητα τῆς χώρας στό ἐξωτερικό.

Φοδᾶμαι ὅτι ἀπό τήν ἑλληνική ἐξωτερική πολιτική ἐξορίζονται λίγο λίγο οἱ συνετές φωνές πού μιλοῦν τή γλώσσα τῆς ἔλλογης τακτικῆς, τῆς ὀρθολογικῆς στοχοθεσίας, τῆς κατανόησης τῶν ὁρῶν ὑπό τούς ὁποίους τίθεται κάθε φορά μιά διακρατική ἀντιδικία, τῶν πειστικῶν ἐπιχειρημάτων. Τή θέση τους, ἀπό καιρό, καταλαμβάνουν ἐρασιτέχνες γελωτοποιοί, ἐπιφυλλιδογράφοι ἀνάδελφοι καί πλατιάζοντες πανεπιστημιακοί, ἀνεργάτιστοι δημοσιογράφοι. Ἡ ἐξωτερική μας πολιτική μοιάζει νά ἐρχεται στά μέτρα τῆς «ρωμαλέας καί κατά φύσιν Ρεα-

λιστικῆς Σχολῆς» τῶν διεθνολόγων πού περιφέρουν, ἐμμίσθως, τίς ἰδεοληψίες τους στά κανάλια, τίς στήλες τῶν ἐφημερίδων ἀλλά, δυστυχῶς, καί στούς διαδρόμους τοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν.

Γιά ὅλ' αὐτά τά σοφολογιότατα παράσιτα, ἡ ἐξωτερική πολιτική εἶναι παραλλαγή τοῦ πολέμου. Βάσει αὐτοῦ τοῦ πεπαιωμένου δόγματος προτείνεται ὡς ἀρχή τῆς ἐξωτερικῆς μας πολιτικῆς ἡ αὐξηση τῶν δαπανῶν γιά τήν ἀμυνα, τό κινῆρι τῶν ἐξοπλισμῶν, ἡ ἀλλοπρόσαλλη πολιτική τῶν συμβολικῶν μαχῶν καί ἡ καλλιέργεια τῆς πολεμικῆς ἀρετῆς τῶν Ἑλλήνων. Ἔτσι, ὅμως, ὄχι μόνο καταβαραθρώνεται κάθε προοπτική καί σχεδιασμός ἀνάπτυξης, ἀλλά καί ἀποδυναμώνεται κατ' οὐσίαν κάθε δυνατότητα πειστικῆς διπλωματικῆς παρέμβασης. Ὑπό τήν κυριαρχία τῆς ἀντίληψης αὐτῆς, ἐπί παραδείγματι, ἀκόμα καί τό μείζον διεθνές πρόβλημα τῆς τουρκικῆς κατοχῆς στήν Κύπρο μεταγράφεται, καί ἐκ τῶν πραγμάτων ὑποβαθμίζεται, σέ πρόβλημα ἰσορροπιῶν ἀνάμεσα στούς στρατούς πού ὑποτίθεται ὅτι προστατεύουν τούς ἐθνικούς πληθυσμούς τοῦ νησιοῦ, σέ πρόβλημα δηλαδή παιγνίων στρατηγικῆς

ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία.

Η πρωτανεύουσα αυτή αντίληψη αντί να συμβάλλει στη διαμόρφωση ευνοϊκού κλίματος για τον ευόδοση των ελληνικών στόχων, καταλήγει να την ύπονομεύει. Συμβάλλει δηλαδή στη διαμόρφωση ενός πολεμικού κλίματος που, στις γειτονικές μας χώρες, αποτελεί εφιαλτήριο για την ανάπτυξη και την ισχυροποίηση των πιο αντιδραστικών, εθνικιστικών και πρωτόγονων πολιτικών μορφωμάτων. Λόγου χάριν, η ελληνική πολιτική για το όνομα της Π.Γ.Δ. της Μακεδονίας υποθήκευσε τις συμβιβαστικές και δυνάμει συνεργατικές τάσεις που εξέφραζε ο Γκλιγκόρφ στο λόγο και τις στρατηγικές των πιο άκρικών εθνικιστών της χώρας του. Η πολιτική μας απέναντι στις μειονότητες της Δυτικής Θράκης ύπονομεύει, στο έσωτερικό της Τουρκίας αλλά και στους διεθνείς οργανισμούς, κάθε λόγο που εναντιώνεται στην πολιτική του παντουρκισμού και της εθνοκάθαρσης, στην πολιτική που έχει διαλύσει την ελληνική μειονότητα ή που μακελεύει τους Κούρδους. Και δεν πρέπει ούτε να ξεχνάμε ούτε να υποτιμάμε το γεγονός ότι τέτοιες φωνές υπάρχουν στην Τουρκία!

Ας επανέλθουμε, όμως, στις βραχονησίδες. Οί ελληνικοί χειρισμοί, από τη στιγμή τουλάχιστον που το θέμα έγινε σίριαλ και αντικατέστησε την καθημερινή σειρά «Ώνάσειο» στά ελληνικά κανάλια και στον Τύπο, πλειοδότησαν, εν τέλει, τους πιο αντιδραστικούς και εθνικιστικούς κύκλους στά παιχνίδια ανάδειξης του νέου κυβερνητικού συνασπισμού στην Τουρκία. Τους χειρότερους δηλαδή διαχειριστές των προβλημάτων ανάμεσα στις δύο χώρες.

Η μία όψη, εκείνη που έδωσε τον τόνο στο επεισόδιο, άφωρα δυστυχώς τον μη πολιτικό τρόπο διαχείρισης των πολιτικών ζητημάτων. Η κυβέρνηση, από τη στιγμή που τό «άπορητο πλύν έλασσον εθνικό θέμα» των βραχονησίδων Ίμια έγινε τροφοδότης των ΜΜΕ, οί πολιτικοί χειρισμοί άνετέθησαν στην τύχη. Οί διπλωματικοί χειρισμοί, ή εκτίμηση της κατάστασης, άκόμα και ή ένήμερωση των ύπουργών γινόταν μέσω τηλεοράσεως. Ευλόγως, δέβαια, τό ένδιαφέρον των κομματικών και κυβερνητικών παραγόντων του ΠΑΣΟΚ είχε άπορροφηθεί εκεινες τίς μέρες από τίς μέριμνες για τί συγκρότηση της νέας κυβέρνησης και τά ποσοστά των δημοσκοπήσεων. Μά αυτό δέν μπορεί να άποτελεί δικαιολογία. Δυστυχώς, ό νέος πρωθυπουργός ύποτίμησε (και, εκ των πραγμάτων, ύποδοήθησε) τί δημιουργία του κλίματος που διαμόρφωσε ό άχαλίνωτος ανταγωνισμός της άκροαματικότητας και οί επενδύσεις των πολιτικών επιδιώξεων στην τροφοδότηση και στά άποτελέσματα αυτού του ανταγωνισμού. Άντί λοιπόν να ύποστεί τό έλασσον πολιτικό κόστος και να στείλει ένα στρατιωτικό άγλημα να μαζέψει, μέ τίς προσήκουσες τιμές, από τί βραχονησίδα τί σημαία που έφερε ό δήμαρχος από την ντουλάπα του (διότι τό Γενικό Έπιτελείο δέν μπορεί να διαθέτει άνδρες για να φρουρούν κάθε πανί μέ τά χρώματα της ελληνικής σημαίας που οίσοδήποτε άνεύθυνος σηκώνει σε μία από τίς εκατοντάδες των βραχονησίδων του Αιγαίου), ό νέος πρωθυπουργός, επιδεικνύοντας μεγίστη άνευθυνότητα, άποφάσισε να επενδύσει (ή έστω, να ύποταγει) στό καρναβάλι που στήθηκε από τά ΜΜΕ. Καί δώσ' του πάλι ένα άγλημα του πολεμικού ναυτικού να σακαφαλώνει στην ραχούλα για να ύψώσει την επίσημη ελληνική σημαία.

Όταν γίνονται καταστροφές στό Πολυτεχνείο, τότε όλοι ώρύνονται ότι καταλύεται τό κράτος. Όταν, όμως, ό κάθε άνεύθυνος στήνει τό εθνικό σύμβολο σε μία βραχονησίδα των συνόρων, άποθέτοντας τίς ευθύνες της υπεράσπισής της στην

λοπατρία των κατσικιών που την κατοικούν, τότε δέν καταλύεται τό κράτος; Μπορεί δηλαδή ό κάθε άνεγκέφαλος δήμαρχος ή παπάς ή πολίτης να άναλαμβάνει αυτοδούλως την ευθύνη για τούς χειρισμούς που άπαιτούν σήμερα οί λεπτές ίσορροπίες των διακρατικών σχέσεων της Ελλάδας μέ την Τουρκία; Καί μάλιστα σε μία συγκυρία που δέν χρειάζεται να είναι κανείς Ταλειυράνδος για να τό σκεφτεί, στην Τουρκία άναζητείται καταλύτης για να ύποδοθηθεί στην λύση του κυβερνητικού προβλήματος.

Έδώ λοιπόν, μπροστά στις σειρήνες των καναλιών και των εφημερίδων, ό έκσυγχρονησής νέος πρωθυπουργός σύρθηκε να κατηφορίσει στά μονοπάτια του λαϊκισμού. Η σημαία, είτε από δήματος της Βουλής, δέν θα ύποσταλεί από τί βραχονησίδα! Μά όποιος έχει τά γένια, έχει και τά χτένια. Έτσι, τό πολιτικό βαρόμετρο στον τόπο μας περιορίστηκε να δείχνει τά ύψηλά και τά χαμηλά σε σχέση προς τίς άνεμάτιστες εθνικιστικές επενδύσεις του Έβερτ, του Σαμαρά ή των λαϊκιστών του ΠΑΣΟΚ.

Τό πρώτο δείγμα γραφής του νέου πρωθυπουργού δέν ήταν λοιπόν ούτε ή σύνθεση της νέας κυβέρνησης, ούτε οί προγραμματικές δηλώσεις του στην Βουλή, ούτε οί άρρητες προθέσεις του. Τό πρώτο δείγμα γραφής του νέου πρωθυπουργού ήταν ή ύποθήκευση της από τούδε πολιτείας και των επιλογών του στο παιχνίδι του λαϊκισμού, της δημιουργίας έντυπώσεων, της πολιτικής άνευ άρχων. Η πολιτική της κυβέρνησης διαμορφώνεται στά τόκ σου. Στόν «άέρα». Ός παραπληρωματική συμβολή στη διαμόρφωση της δημοτικότητας κατασκευάζουν και ύπαγορεύουν στά γκάλοπ οί ταγοί των ΜΜΕ. Έτσι, ό νεωτεριστής Σημίτης, έξ άποτελέσματος, κινήθηκε σ' εκείνο τό πεδίο της πολιτικής που ό ίδιος διακήρυσσε ότι είναι ξεπερασμένο, πεπερασμένο και άναποτελεσματικό. Καί τούτο, παρά τίς δεδομένες προσπάθειές του να επιδείξει σύνεση και μετροπιάθεια.

Μετά την άμηχανία και τίς ύποχωρήσεις στους άυτοματισμούς του παρελθόντος, ή νέα κυβέρνηση φαίνεται σήμερα να προσπαθεί να μαζέψει τά πράγματα. Να τά ξαναβάλει στην τάξη που επιτρέπει κάποιου είδους όρθολογική διαχείρισή τους. Όμως, έχει πιά έγγράψει στο πολιτικό παιχνίδι, ως ύποθήκη, την άναβάθμιση του ρόλου των μέχρι προχθές άμήχανων λαϊκιστών του κυβερνώντος κόμματος, της μέχρι προχθές άσημαντης πολιτικά ρητορείας του Έβερτ και του Σαμαρά. Υπό τίς μέριμνα τροφοδότησης της δημοτικότητάς της, ή κυβέρνηση έχει άποδεχτεί τά ΜΜΕ ως επιδικαιητή στις διαστάσεις και τίς διαφωνίες που άντιμετωπίζει στο έσωτερικό της.

Ό λαϊκισμός και ή άνεύθυνη συνθηματολογία πήραν τον πρώτο γύρο στο παιχνίδι των έντυπώσεων. Κι έτσι άναβαθμίστηκε ό ρόλος εκείνων που, συνειδητά ή άυτοματικά, ένεδύουν σε ό, τι πιο πρωτόγονο και άνορθολογικό επιβιώνει στά πολιτικά και πολιτισμικά πράγματα του τόπου μας. Η νέα κυβέρνηση φάνηκε να σέρνεται σ' έναν χορό όπου άκυρώνονται οί έξαγγελίες της. Ό πρωθυπουργός της χώρας έχει πιά να άντιμετωπίσει διλήμματα που φέρουν τίς έκσυγχρονηστικές του διακηρύξεις και τά συμφραζόμενά τους μπροστά στον Προχούστη των δημοσκοπήσεων.

ΙΣΤΟΡΙΕΣ ΤΗΣ ΙΜΙΑΣ

του Γιώργου Μαργαρίτη

Ίστορία πρώτη: Ἡ ἄκρη τοῦ κόσμου

Λίγες ἡμέρες πρὶν ἀπὸ τὰ πρόσφατα γεγονότα στὸ μικροσκοπικὸ ἀρχιπελάγος τῶν βραχονησίδων Ἴμια, εἶχε συμβεῖ ἓνα γεγονός μικρότερης μὲν ἔκτασης καὶ σημασίας, ἐνδεικτικὸ ὅμως τοῦ κλίματος μέσα στὸ ὁποῖο συμβαίνουν τὰ ὅσα συμβαίνουν καὶ θὰ συμβοῦν τὰ ὅσα συμβοῦν. Πρόκειται γιὰ τὴ γνωστὴ ἱστορία τοῦ νέου ἀπὸ τὸ Καστελλόριζο πού χρειάστηκε ἰατρικὴ βοήθεια. Ὁ κακὸς φωτισμὸς τοῦ ἀεροδρομίου τοῦ ἀκριτικοῦ νησιοῦ ἔκανε ἀδύνατη τὴ μεταφορὰ τοῦ πάσχοντα στὴ Ρόδο ἢ στὴν Ἀθήνα, καὶ ἔτσι οἱ δικοὶ του τὸν μετέφεραν στὸ νοσοκομεῖο τῆς ἀπέναντι τουρκικῆς πόλης, ὅπου ἐγινε μὲ ἐπιτυχία ἡ ἀναγκαῖα ἐπέμβαση.

Τὸ συμβάν προκάλεσε ἀπόνερα σκανδάλου στὴν ἑλληνικὴ ἐνδοχώρα. Οἱ πάντες καυτηρίασαν τὴν οἰκτρὴ κατάσταση τοῦ ἀεροδρομίου καὶ τοῦ τοπικοῦ ἱατροῦ στὸ νησί. Ἡ εὐμάρεια τῶν κατοίκων τοῦ τελευταίου ἦταν παρούσα στὴ σχετικὴ συζήτηση. Τὸ σκάνδαλο, ὅμως, τὸ προκάλεσε ἡ διαπίστωση ὅτι οἱ ἀδυναμίες τῆς ὑποδομῆς ἀνάγκασαν τοὺς Καστελλοριζιώτες νὰ συνδιαλλαγοῦν μὲ τὴν ἀπέναντι ὄχθη. Τὸ γεγονός μάλιστα ὅτι οἱ Τούρκοι ὑποδέχθηκαν μὲ εὐγένεια καὶ μὲ ἰατρικὴ ἐπάρκεια τὸν τραυματία προκάλεσε ἐκπληξη — ἀλλὰ καὶ παράδοξες σκέψεις — στὰ ἑλληνικὰ μέσα ἐνημέρωσης. Προφανῶς τὰ πάντα θὰ ἦταν πιὸ ἀπλά ἂν τὸν τεμάχιζαν, τὸν ἔψηναν καὶ τὸν ἔτρωγαν.

Τὴν ἐπόμενη κιόλας ἡμέρα, τὸ ἔθνος ἔσπευσε νὰ ἀποκαταστήσει τὴν τάξη τῶν πραγμάτων. Ἡ πολεμικὴ ἀεροπορία ἔστειλε κινητὰ φωτιστικὰ σώματα γιὰ τὸ ἀεροδρόμιο τοῦ νησιοῦ καὶ οἱ ἀρμόδιες ὑπηρεσίες ὑποσχέθηκαν νὰ στεγανοποιήσουν τὸ ἱατρεῖο του. Ὅλ' αὐτὰ ἦταν πολὺ εὐχάριστα γιὰ τὴ ζωὴ τῶν 250 κατοίκων του, τὸ πολιτικὸ τους, ὅμως, μήνυμα δέν εἶχε σχέση μ' αὐτή. Τὸ ζητούμενο ἦταν ἡ ἐμπέδωση τῆς ἰδέας, τῆς πολιτικῆς ἀντίληψης, περὶ τῆς ἄκρης τοῦ κόσμου. Τὸ νησί πρέπει νὰ ξεχάσει τὴν ἀπέναντι ἀκτὴ, μόλις ἐνάμισο μίλι, τρεῖς χιλιάδες μέτρα μακριά, καὶ νὰ σκέφτεται, νὰ βλέπει μόνο πρὸς τὴ Δύση: τὴ Ρόδο ἢ τὴν Ἀθήνα καλύτερα.

Τὸ Καστελλόριζο δρῖσκεται στίς ἑσχατιές τοῦ Αἰγαίου ἢ μᾶλλον ἔξω ἀπ' αὐτό. Πίσω του ἔχει τὴν ἀνοιχτὴ θάλασσα ἐνῶ ἡ Ρόδος ἀπέχει κάμποσα μίλια. Ὅταν λοιπὸν ἡ θεωρία τῆς ἄκρης τοῦ κόσμου ἐφαρμόζεται στὴν περίπτωσή αὐτή, μπορεῖ κανεὶς νὰ φανταστεῖ τί συμβαίνει στὴν ὑπόλοιπη θαλάσσια διαδρομὴ τῶν συνόρων. Ἀνάμεσα στὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου, στίς βραχονησίδες τους καὶ στὴν ἀπέναντι ἀκτὴ, μιά νοητὴ γραμμὴ θέλει νὰ ἀκρωρῶσει τίς περὶ σφαιρικότητας τοῦ κόσμου ἀντιλήψεις. Κάπου ἐκεῖ πιστεύεται, σὲ πλήρη ἀντιστοιχία μὲ τίς

ἀρχαῖες ἀντιλήψεις τῶν Βίβινγκς, ὅτι ὁ κόσμος σταματᾷ, ὅτι ἀρχίζει τὸ κενὸ καὶ ἡ ζώνη τῶν τεράτων.

Καὶ ἡ χώρα μας σ' αὐτὸ κενὸ στηρίζεται, ἐπιχειρεῖ νὰ στηρίξει, πολιτικῶς.

Ίστορία δεύτερη: Ὁ πόλεμος τῶν σημαίων

Στὴν ἀρχὴ ἦταν ἓνας Τούρκος πλοίαρχος πού ἔριξε τὸ πλοῖο του ἔξω. Μετὰ ἦρθαν κατὰ ἀδιευκρίνιστες δηλώσεις πλοίαρχων καὶ διπλωματῶν σχετικά μὲ τὴν ἐθνικὴ ταυτότητα τοῦ σκοπέλου πού προκάλεσε τὸ κακὸ. Στὴ συνέχεια ἓνας ἐθνικόφρων δήμαρχος, συνεπικουρούμενος ἀπὸ ἓναν τοποτηρητὴ τῆς δημόσιας τάξης, ὑψωσε σημαῖαν ἑλληνικὴν ἐπὶ τοῦ ἐνόχου βράχου. Συνεργεῖο νεόκοπου καναλιῦ τῆς ἀντίπερα ὄχθης ἐπενέβη ἀεροπορικῶς — χωρὶς νὰ τοῦ χρειάζονται φῶτα, ὅπως στὸ Καστελλόριζο — ἐλαφυραγωγῆσε τὴν πρώτη σημαία καὶ ὑψωσε δεύτερη, σαφῶς διαφέρουσα ἀπὸ τὴν πρώτη. Δυστυχῶς, ἔδειξαν τὸ κατόρθωμά τους στὴν τηλεόραση γιὰ νὰ διεκδικήσουν μεγαλύτερο μερίδιο ἀπὸ τὴν τηλεοπτικὴ ἀγορὰ πού ἀρέσκειται σὲ περιπέτειες τοῦ εἶδους. Πληροφορήθηκαν ἔτσι τὸ γεγονός καὶ οἱ ἐπίσημες ἀρχές τοῦ δικοῦ μας τόπου. Καὶ ἔτσι ἄρχισε ὁ πόλεμος τῶν σημαίων, στὰ ὅρια τοῦ κόσμου.

Οἱ ἐθνικὲς πολιτικὲς ἀρχές καὶ οἱ ἐνοπλῆς δυνάμεις ἀντέδρασαν μὲ ἀποφασιστικότητα. Ἐστειλαν ἀστυνομικούς-δατραχανθρώπους σὲ μερικές ἀπὸ τίς ἀπειλούμενες νησίδες, λαφυραγωγῆσαν τὴν ξένη σημαία, παρέταξαν πλῆθος πολεμικῶν πλοίων στὸ βραχοαρχιπελάγος, ἔκαναν δηλώσεις τοῦ τύπου «μολὼν λαβέ» καὶ, μὲ ἡσυχία τὴ συνείδησή τους, ἔσπευσαν στὰ τηλεοπτικὰ κανάλια γιὰ νὰ εἰσπράξουν τοὺς καρπούς τῶν κόπων τους. Ὅμως, φεῦ! Καὶ ἀπὸ τὴ μεριά τοῦ ἐκτός τῆς ἀνθρωπότητας κόσμου ὑπῆρχαν πολιτικὲς καὶ στρατιωτικὲς ἡγεσίες πού γύρευαν τὴ δικαίωσή τους. Ἐφεραν λοιπὸν καὶ αὐτοὶ καρδιά, ἔστειλαν ἐλικόπτερα, εἶδαν τὰ κενὰ καὶ τὴ νύκτα πραγματοποιοῦσαν ἐνδοξὴ ἀπόβαση καὶ κατάληψη βράχου μὲ ἀψογὴ στρατιωτικὴ καὶ τηλεοπτικὴ τεχνικὴ. Ἐξάλλου, χάρι πάλι στὴν τελευταία πληροφορήθηκε ἡ ἐθνικὴ μας ἡγεσία τίς νέες ἐξελίξεις.

Ἐπακολούθησε πανικός. Ἡ παράταξη τῶν στόλων στὴ στενὴ λεκάνη τοῦ ἀρχιπελάγους θύμιζε μὲν τὴν παράταξη τῶν παικτῶν σὲ ἀγὼνα σύγχρονου ράγκμπυ, σὲ τίποτε ὅμως δέν θύμιζε τίς προβλεπόμενες ἀπὸ τὰ ἐγγειρίδια σύγχρονου ναυτικοῦ πολέμου καταστάσεις. Στοιχεύοντας στὴν ἐπίδειξη περισσότερο παρά στὴ δράση, ὁ ἑλληνικὸς στόλος δρέθηκε κλεισμένος σὲ μιά λεκάνη ἔκθετη σὲ ὅλο της τὸ μήκος καὶ τὸ πλάτος ὄχι μόνον

στis εύκολες αεροπορικές προσβολές, αλλά και στis βολές του χερσαίου πυροβολικού ακόμα. Όταν οι απέναντι εκδίασαν τή δράση, σίγουροι όντες για τό τακτικό τους πλεονέκτημα, δέν έμνε στην έθνική μας ήγεςία παρά ή αναδίπλωση μετά ση-μαιών και άμερικανικών έγγνησεων.

Τά γεγονότα έγιναν άντληττά ως καιρίας σημασίας έθνική ταπεινώση και ήττα. Η άντιπολίτευση έγκατέλειψε τή Βουλή, ή κυβέρνηση χαρακτηρίστηκε προδοτική ή τουλάχιστον μικρή στis μεγάλες ώρες, ό ύπουργός Άμυνας άποδοκιμάστηκε, τό Γενικό Έπιτελείο κατακρίθηκε. Άρχισαν μάλιστα και άνα-κρίσεις για τό πώς πέρασαν οι Τούρκοι κομάντος μέσα από έπτά έλληνικά πολεμικά. Είναι άγνωστο τό έάν τis άνέθεσαν στην ίδια άνακριτική ομάδα πού ψάχνει ακόμα τά 45 έκατομ-μύρια τής μισθοδοσίας του ναυτικού στρατοπέδου «Παλά-σκας».

Οί ιστορίες τής Ίμιας από τηλεοπτικό χάρπενινγκ μετεξελί-χθηκε σε τηλεοπτική — πάντα — σειρά μέ πλούσια στοιχεία κω-μικού και τραγικού στά έπεισόδιά της.

Ίστορία τρίτη: Τό στάτους κδό

Οί από έλληνικής πλευράς διαχειριστές τής κρίσης ύποστήρι-ξαν ότι τό βασικό έπίτευγμα των χειρισμών τους ήταν ή έλά-νοδος στην προηγούμενη κατάσταση, ή διατήρηση του στά-τους κδό, χωρίς νά «συρθούν» σε διαπραγματεύσεις, όπως ή άλλη πλευρά, συνεπικουρούμενη από τούς Άμερικανούς, άπαιτούσε. Η έπιτυχία αυτή ύπεράλυσε, κατά τή γνώμη τους, τis όποιες τακτικές ύποχωρήσεις συνεπαγόταν. Τήν έγκατά-λειψη δηλαδή των νησιδων από τή φρουρά τους και τήν ύπο-στολή τής σημαίας επ' αυτών.

Η θύελλα τής κριτικής πού δέχθηκε ή κυβέρνηση από μιά άντιπολίτευση πού προσπαθεί νά έξαργυρώσει προς όφελός της τό έθνικιστικό ρεύμα — όπως ακριβώς έκανε και τό ΠΑΣΟΚ μέ τή Νέα Δημοκρατία στην κυβέρνηση — άδίχησε τή λογική των κυβερνητικών έπιλογών. Έπικεντρώθηκε στο θεαματικό, στην ύποστολή τής σημαίας από έθνικό έδαφος και συνειδη-τά άγνόησε τά ουσιώδη. Τή φιλοσοφία δηλαδή πού όδήγησε στis κινήσεις αυτές. Η έπιλογή αυτή, στο βαθμό τουλάχιστον πού δέν έξυτηρεται τή μικροπολιτική λογική του εύκολου κομ-ματικού κέρδους, όφείλεται στην έπί των ουσιαστικών συμφω-νία. Για τόν κυρίαρχο πολιτικό κόσμο τής χώρας, είναι άυτο-νόητη θέση ή καλλιέργεια τής ιδέας του κενου, τής άντίληψης ότι κανείς άξιος διαλόγου χώρος δέν βρισκεται στα άνατολι-κά τής χώρας.

Η έπίκληση του στάτους κδό είναι τό γενικό άλλοθι αυτής τής θέσης. Τά σύνορα, όπως και όλα τά ζητήματα κυριαρχίας στο Αιγαίο, είναι μέ διαύγεια καθορισμένα από νομικές και διπλωματικές πλατφόρμες και, κατ' επέκταση, δέν ύπάρχει άν-τικείμενο συζήτησης, όπως δέν ύπάρχει και καλόπιστος συζη-τητής. Τό τελευταίο αυτό άξίωμα δέν άφορά μόνο τούς άνα-τολικούς μας γείτονες αλλά άπαγορεύει και τόν έσωτερικό, τόν πολιτικό διάλογο στην χώρα μας πάνω στα ζητήματα αυτά. Η μόνη δύναμη πού θά μπορούσε νά έλευθερωθεί από αυτά τά ιδεολογήματα και νά έπιβάλει τή συζήτηση, ή Άριστερά, άυ-τοακρωνείται καθώς πλέει ξυλάρμενη άνάμεσα στis πιέσεις του έθνικισμού και στα περί πρακτόρων και ξένων πολύπλο-κων σχεδίων θρίλερ.

Τό μεγάλο πρόβλημα μέ τή θεωρία του στάτους κδό είναι ότι έχρηθευται τήν ιστορία. Άρχειται δηλαδή νά έξετασει ακό-μα και τis πιο προφανείς έξελίξεις, τά πιο άυτονόητα δεδομέ-

να. Στην περίπτωση του Αιγαίου, περιορίζεται στην παράθε-ση συνθηκών και συμφωνιών, του Μεσοπολέμου κυρίως, άρ-νούμενη — και μαζί της και όλη ή έλληνική έξωτερική πολιτική — νά άντληθφει τis ειδικές συνθήκες πού προκάλεσαν τis τότε συμφωνίες. Θά συμφωνούσαν οι πάντες, νομίζω, ότι στον Με-σαίωνα οι πόλεμοι μπορούσαν νά γίνουν για χιλιάδες αιτίες, όχι όμως για τόν έλεγχο των πετρελαιοπηγών. Τό 1922 ή τό 1932, για τήν κεμαλική Τουρκία ή θάλασσα ούτε πρώτη προ-τεραιότητα ήταν, ούτε και ύπήρχαν τά μέσα για τή διεκδίκη-σή της. Είχε και πολλά άλλα νά σκεφθεί. Σήμερα συμβαίνει ακριβώς τό αντίθετο. Πέρα από τό γεγονός ότι πλέον θεωρούν-ται εκμεταλλεύσιμα κοιτάσματα σε δυθό 100 ή 200 μέτρων βά-θους, ή θάλασσα είναι για τήν Τουρκία ή έξοδος προς τή Δύ-ση, προς τόν κόσμο των «ισχυρών» στον οποίο θέλει νά άνήκει. Έμπόριο, τουρισμός, ναυτιλία, ανάπτυξη των δυτικών άκτών, αίχμη του δόρατος τής «δυτικοποίησης» τής χώρας, κάνουν τήν άνάγκη για διευρυμένη παρουσία και έξουσία στο Αιγαίο περίπου άσφυκτική για τή γείτονα χώρα. Η γενικότερη στρα-τηγική σημασία τής χώρας, ή οικονομική και δημογραφική της ανάπτυξη, οι έσωτερικές της αντιθέσεις, οι κίνδυνοι και οι προοπτικές της καθιστούν άσφυκτικό τόν ήπειρωτικό έγκλει-σμό της στα δυτικά παράλια. Τυχόν δέ δξυνσή του, μέ τήν ανά-πτυξη των έλληνικών χωρικών ύδάτων στα δώδεκα μίλια, μάλ-λον δέν θά ήταν δυνατό νά περάσει χωρίς αντίδραση.

Σέ όλ' αυτά τά σπουδαία, πού εκτός από τήν ίδια τήν τουρ-κική διπλωματία δέν μπορεί παρά νά τά λάβει υπόψη της και ή διεθνής κοινότητα, ή Έλλάδα έλάχιστα έχει νά άντιπροτεί-νει. Ανατρέχει άπλως στην Συνθήκη λ.χ. τής Λωζάννης, πα-ραγνωρίζοντας ακόμα και ιστορικά δεδομένα νομικού τύπου: έννοούμε ότι από τό σύνολο των συμφωνιών και συνθηκών πού ύπογράφηκαν τήν έπαύριο του Α' Παγκόσμιου Πολέμου ως άμεσες ή έμμεσες συνέπειές του, μόνη ή Συνθήκη τής Λωζάν-νης έξακολουθεί νά ισχύει. Περίπου παράδοξα! Η έμμονή δέ στην άνιστορικότητα των συνθηκών και των καταστάσεων όδη-γεί τή χώρα μας σε θέσεις έλάχιστα κατανοητές από τή διεθνή διπλωματία, σε επιδιώξεις άνέφικτες, φορτωμένες μέ ιδεολη-ψία, πού, τό λιγότερο, ένοχλούν έναν κόσμο μέ έντονο όρθο-λογισμό.

Η κεντρική επιδιώξη τής πολιτικής αυτής είναι, ούτε λίγο ούτε πολύ, ή άναγνώριση, ή πιστοποίηση και ή νομιμοποίηση τής άντίληψης περί όρίων του πολιτισμού και του κόσμου, τής θεωρίας τής άκρης του κόσμου και του προς τά άνατολικά κε-νου, από τό σύνολο των κρατών, ευρωπαϊκών και συμμαχικών έπικεφαλής. Η βάρβαρη, άπολίτιστη, έπιθετική, άντιευρωπαϊ-κή Τουρκία πρέπει κατά τis επιδιώξεις τής έλληνικής διπλω-ματίας νά έξοβελιστεί από προσώπου πολιτισμένης γής, νά θε-ως ήθει άνυπόληπτη, πολιτικά, διπλωματικά, οικονομικά και μάλιστα νά τιμωρηθεί άνάλογα. Πρόκειται για μεταφορά του σχήματος των Σταυροφοριών και των περι του κόσμου των άπί-στων δοξασιών. Έχουμε λόγους νά πιστεύουμε ότι ή έπίκλη-ση τέτοιων σχημάτων γίνεται μάλλον σε λάθος έποχή.

Ίστορία τέταρτη: Άδιέξοδα και παγίδες

Άνάμεσα στis πιο σημαντικές κατηγορίες πού δέχεται ή κυ-βέρνηση Σημίτη σχετικά μέ τis έπιλογές της στην πρόσφατη κρί-ση, βρισκεται ή άμφιβολία της σε σχέση μέ τis πραγματικές δυνατότητες των ένόπλων δυνάμεων. Άμφιβολίες πού, όπως ή άντιπολίτευση δηλώνει, ύπέσκαψαν εκτός των άλλων τό ήθικό του στρατεύματος και, κατά συνέπεια, έπληξαν τή μελλοντι-

κή άμυντική ικανότητα της χώρας. Ο όλος «διάλογος» — μās είναι δύσκολο νά ονομάσουμε διάλογο αυτή τήν ανταλλαγή ύδρευς και χαρακτηρισμών πού συνθέτει τήν πολιτική αντιπαράθεση στή χώρα — έφερε πάντως στό προσκήνιο τό θέμα πόλεμος, δυνατότητα πολέμου, δυνατότητα έστω άποτροπής πολέμου διά τής δυναμικής αντιπαράθεσης. Και έδω, όπως και στό πεδίο τής διπλωματίας, ή ιδεοληψία αποδείχθηκε καταλυτική.

Τά έργαλεία του πολέμου, οί ένοπλες δυνάμεις, δημιουργούνται και, έκάστοτε, χρησιμοποιούνται μέ βάση κάποια πολιτική-διπλωματική προοπτική. Η τελευταία, στήν περίπτωση μας, βασανίζεται από τή θεωρία του πρός τά ανατολικά κενού. Μέ άλλα λόγια, καθώς έχει αποκλειστεί κάθε διευθέτηση τών προβλημάτων μέσα από διαπραγματεύσεις, κάθε συνεννόηση μέ τή γείτονα έστω και στό πλέον διαδικαστικό τών ζητημάτων, όλα τά σημεία άμφισβήτησης και τριβής γίνονται αυτόματα σημεία δυναμικής αντιπαράθεσης. Σέ καθένα από τά σημεία κινδύνου, ή ελληνική πλευρά πρέπει νά είναι έπαρκώς ισχυρή ώστε νά καταστείλει προληπτικά τήν άμφισβήτηση. Μετά τά γεγονότα τής Ίμιας, περίπου τό σύνολο τών πολιτικών δυνάμεων έκθείασε αυτή τή λογική και πρότεινε τήν ενίσχυσή της. Η χώρα πρέπει νά έξοπλιστεί, νά έξοπλιστεί, και πάλι νά έξοπλιστεί.

Όπως ή περιόσάτους κδó θέση έξοδερίζει τήν ιστορία, έτσι και ή θέση τής άπόλυτης γραμμής άμυνας έξοδερίζει τή γεωγραφία και τίς πιό στοιχειώδεις παραμέτρους τής πολεμικής άναμέτρησης. Στόν τομέα τών έξοπλισμών ή Έλλάδα συσσωρεύει ύλικά κάθε ποιότητας και προέλευσης, μέ μοναδικό κριτήριο τήν άντιστοιχία τών αριθμών μέ τούς τουρκικούς άντίστοιχους. Παλαιότερα άρθρα του Γεράσιμου Μακρίδη σέ τουτό τό περιοδικό είχαν έπισημάνει τόν παραλογισμό μās τέτοιας έπιλογής. Η πρόσφατη κρίση απέδιξε μέ τόν πλέον διαυγή τρόπο τά άδιέξοδα. Οί κατασκευασμένες για νά συνοδεύσουν νηοπομπές στόν Άτλαντικό φρεγάτες απέτυναν στό νά έμποδίσουν τά φουσκωτά σκάφη τών Τούρκων κομάντος. Η φύλαξη θράχων τής «άδιαπραγμάτευτης» γραμμής από πανάκριβο στόλο όχι μόνο τήν άκεραιότητα τής γραμμής δέν διαφύλαξε αλλά και κατέστησε τά πολύτιμα σκάφη όμήρους — στήν κυριολεξία — τών έχθρικών δυνάμεων, παρατεταγμένα συμπαγώς καθώς ήταν στή στενή άμφισβητούμενη λεκάνη. Μέ άλλα λόγια, ή προσήλωση στό άπόλυτο όδήγησε τίς ένοπλες δυνάμεις στό νά κάνουν τακτικό μάτ στόν έαυτό τους.

Υποθέτουμε ότι ακόμα και οί κατώτεροι άξιωματικοί του στόλου γνωρίζουν ότι ή τακτική χρήση τών σύγχρονων φρεγατών διαφέρει από τήν άντίστοιχη τών αρχαίων τριήρων. Και ότι θραχονησίδες σέ διαύλους, όπως στήν περίπτωση τής Ίμιας, μόνο έμμεσα μπορούν νά καλυφθούν. Μπορούμε λοιπόν άδιάστα νά συμπεράνουμε ότι ό τρόπος μέ τόν όποιο προετοιμάστηκε ή —πιθανή— στρατιωτική έμπλοκή στήν τελευταία κρίση στηρίχθηκε σέ ιδεολογήματα και σέ άνάγκες πού έκπορεύονται από αυτά και όχι σέ εκτίμηση πραγματικών καταστάσεων. Τό αποτέλεσμα ήταν ή έμφανής άδυναμία διεξαγωγής πραγματικού πολέμου και ή συνακόλουθη άκύρωση τών λεονταρισμών τύπου «μολών λαβέ». Ο άντίπαλος έπαιξε μέ τούς «κομάντος» μέσα σέ ένα τέτοιο κλίμα, δείχνοντας έμπιστοσύνη στήν αυτοπαγίδευση τών ελληνικών δυνάμεων και γνωρίζοντας ότι έλάχιστα διακινδυνεύει.

Η τακτική άδυναμία έκρυψε άδεξια τή στρατηγική άδυναμία. Ο βαρύτατος σέ έξοπλισμό ελληνικός στρατός — άντιστοιχεί ένα βαρύ όπλο (άρμα μάχης, τεθωρακισμένο, πυροβόλο κλπ.) σέ κάθε 12 μέ 14 όπλίτες! — άπλωμένος σέ χερ-

σαίο και νησιωτικό μέτωπο ιδιαίτερα διασπασμένο και περίπλοκο — πού τό ενιαίο δόγμα έκανε ακόμα πιό άχανές — άδυνατεί νά πολεμήσει τοπικά και γενικά. Η διασπορά του κάνει πρακτικά άδύνατη τή συγκέντρωση δυνάμεων, τή δημιουργία ενός κέντρου βάρους ικανού νά εκδιάσει άποτελέσματα. Άκόμα περισσότερο κάνει άδύνατη τή δημιουργία άνάλογων έφεδρειών και τή λογιστική ύποστήριξη τών πολύμορφων «μετώπων». Προσπαθώντας νά ύπηρετήσουν τό ιδεολόγημα τής «άχρης του κόσμου», οί ένοπλες δυνάμεις έχουν καθηλωθεί σέ πλήθος σημείων, άπελπιστικά στατικά, άπελπιστικά άμήχανα, εκχωρώντας τήν κάθε πρωτοβουλία στόν άντίπαλο. Άναλογίζεται κανείς μέ τρόμο τί θά συμβεί άν άργήσουν σέ κάποια μελλοντική κρίση νά παρέμβουν οί ισχυροί, οί Άμερικανοί μέ λίγα λόγια. Πρέπει νά είναι κανείς ιδεοληπτικά ήλιθιος για νά πιστεύει ότι μιά τέτοια κατάσταση ξεπερνείται μέ περαιτέρω συσσωρεύσεις όπλικών συστημάτων.

Οί κυρίαρχες στήν ελληνική πολιτική σκέψη θεωρίες, αυτές πού ό έθνικισμός καλλιεργεί και επιβάλλει, καθιστούν τίς ειρηνικές λύσεις άδύνατες. Οί ίδιες θεωρίες καθιστούν αυτοκτονική τήν όποια σκέψη προσφυγής στά όπλα. Η ή έμπλοκή τής χώρας σέ καταστροφικές περιπέτειες όφείλεται αποκλειστικά και μόνο στόν διεθνή παράγοντα, στόν διπλωματικό και στρατιωτικό άτλαντα τής Ευρώπης και του κόσμου. Άκόμα και αυτό τό σωτήριο στήριγμα ό έθνικισμός θέλει νά τό άκρωώσει. Πότε μέ τά περιπροδοτικής Δύσης, πότε μέ τούς Μεγαλέξανδρους, πότε μέ τά περιάναδελφών όρθοδόξων εκλεκτών. Η Έλλάδα έχει καταφέρει νά άπελπίσει και τούς πιό καλόπιστους. Η σταθερή άντίληψη τών έθνικιστικών της κύκλων, ότι δηλαδή ή ανθρωπότητα πρέπει νά δεχθεί μόνη αυτή στους κόλπους του πολιτισμού και νά διώξει Τούρκους, Σκοπιανούς, Άλβανούς και άλλους άπαίσιους, προφανώς προνιζεί και τό τελευταίο κλαδί πάνω στό όποιο ίσορροπεί ή χώρα.

Ίστορία πέμπτη: Τά δώδεκα μίλια

Ο τίτλος τής πέμπτης ιστορίας μας είναι παραπλανητικός. Στήν ούσία θά θέλαμε νά μιλήσουμε για τήν Άριστερά, για τόν δικό της λόγο επί όλων αυτών τών σημαντικών και σπουδαιών. Δεδομένου, όμως, ότι ή πολιτική αυτή δύναμη είναι είτε δυσέυρετη είτε άνεξιχνίαστη μέσα από τίς θολές δηλώσεις τών ήγετών της, περιοριζόμαστε στό νά φανταστούμε τήν ύπαρξη της, τήν παρέμβασή της, μέσα από τό έρώτημα τής επέκτασης ή μή τών έθνικών χωρικών ύδάτων στά δώδεκα μίλια.

Τό πρώτο σημείο τής φαντασίωσής μας όδηγει στό ξεσπασμα και του έθνικισμού και τών κοινωνικών παραμέτρων πού τόν θρέφουν. Κοινωνία μικροϊδιοκτητών ή ελληνική, μέ ιερό ύπέρτατο τό «δικό μας» — όχι τόσο τό «δικό τους», μπαίνουμε στίς άγνωστες λέξεις έδω —, δυσκολεύεται νά σκεφθεί ότι τυχόν επέκταση τής θαλάσσιας έθνικής κυριαρχίας θά καθιστούσε τό λιμάνι τής Σμύρνης λ.χ. παραποτάμιο λιμένα. Σκέφεται, όμως, φωναχτά ότι τό δίκαιο, τό δίκαιο τής θάλασσας, άρα τών έθνών, άρι τών μη άδελφών μας άλλων, μās δικαιώνει. Τό σκέφεται μηχανιστικά, μικροαστικά θά λέγαμε, χωρίς νά ύποψιαστεί ότι τέτοιες συμφωνίες γίνονται για τήν έπίλυση διαφορών και προβλημάτων και όχι για τή δημιουργία άλλων. Αισθάνεται λοιπόν έπιπλέον προδομένη όταν ή άκατανόητη ανθρωπότητα δέν σπεύδει νά επιβάλει στους γείτονες τά όσα αυτή άποφάσισε και όταν συχνά άναγνωρίζει και σέ αυτούς κάποιο δίκαιο.

Τό δεύτερο σημείο είναι τό ξεπέρασμα τής περιό τέλους του κόσμου θεωρίας. Νά γίνει δηλαδή παραδεκτό ότι στά άπέναντι

παράλια υπάρχουν άνθρωποι, κοινωνία ολόκληρη, πού δουλεύει, ανησυχεί, αναπτύσσεται, αναζητά τρόπους βελτίωσης των οικονομικών και κοινωνικών μεγεθών της, πού τήν απασχολούν πολύ περισσότερα πράγματα από τό πώς θά καταλάβει τίς βραχονησίδες των Ἑλλήνων. Ἀκόμη κι ἂν οἱ ἡγέτες τους εἶναι τηλεοπτικοί — ὅπως οἱ δικοί μας —, ἀκόμα κι ἂν οἱ ἐσωτερικές τους ἐντάσεις εἶναι πιό ἔντονες, ἀκόμα κι ἂν βράζει ὁ ἐμφύλιος καί ἡ κοινωνική ἀναταραχή, ἀκόμα κι ἂν οἱ ἐπιδιώξεις τους εἶναι ἀντίθετες πρὸς τίς δικές μας, ἀκόμα κι ἂν οἱ στρατηγοὶ ὑπαγορεύουν, ἔχουν, παρ' ὅλ' αὐτά, ἱστορία, ὑπάρχουν, ἔχουν ἀνάγκες, ἔχουν πολιτικές ἐπιλογές, ἰδεολογίες καί ἰδεολογήματα, τίς ὁποῖες μπορεῖ καί πρέπει νά συζητήσει ἢ ἀπὸ ἐδῶ πλευρά.

Ἡ Ἀριστερά, στή φαντασίωσή μας πάντα, ἔχει τό χάρισμα τῆς λογικῆς, τήν ἐπιθυμία τῆς εἰρηνικῆς ἐπίλυσης τῶν διαφορῶν, τήν αἴσθησι τοῦ μέτρου, ὅλ' αὐτά πιό ἀναπτυγμένα ἀπὸ τήν αἴσθησι τῆς ἰδιοκτησίας. Θά πρότεινε λοιπόν τό διάλογο μέ τήν ἀπέναντι πλευρά. Ὁχι τόν χωρὶς ὄρια καί ὄρους διάλογο, ὅπως οἱ ἐθνικιστές μας θά τόν παρουσίαζαν. Διάλογο μέ βάση τίς ἀρχές τοῦ διεθνoῦς δικαίου, προσαρμοσμένες, ὅμως, στίς καταστάσεις καί στίς ἀνάγκες τῆς περιοχῆς στό σήμερα καί ὄχι στό ἀόριστο χθές. Ἀκόμα κι ἂν ἡ ἀπέναντι ἀλαζονεία, ὁ ἐκείθεν ἐθνικισμός, ἔκανε τήν κατάληξι ἀδύνατη, ἡ λογική ἀναζήτησι κοινὰ ἀποδεκτῶν λύσεων θά ὠφελοῦσε καί τίς δύο κοινωνίες, θά ἔλυνε ἴσως καί πολλὰ ἀπὸ τὰ ἐσωτερικά τους προβλήματα πού οἱ ἐθνικιστικές ἰδεοληψίες συντηροῦν καί θά ἐνίσχυε τήν ἐνταξί τους στόν εὐρύτερο χῶρο τῶν ἀναπτυγμένων ἐθνῶν, στήν Ἐνωμένη Εὐρώπη, στήν προκειμένη περίπτωσι, ἐκεῖ ὅπου τό ζητούμενο εἶναι καί ἡ κατάργησι τῶν συνόρων.

Τελικά μιά τέτοια ἐξομάλυνσι θά ἄλλαζε καί τή μοιραία κατεϋθύνσι τῆς ἱστορίας στήν ἀμφισβητούμενη ζώνη. Τά ἑλληνικά νησιά τῆς «ἄκρης τοῦ κόσμου», ἀποκομμένα ἀπὸ τήν ἀπέναντι ἀκτῆ, εἶναι καταδικασμένα νά παρακμάσουν καί νά συρρικνωθοῦν δημογραφικά, οικονομικά, κοινωνικά, παρὰ τίς προσπάθειες καί τίς πρωτοβουλίες τοῦ ὁποιοῦ ὑπουργείου. Ἡ τακτική τοῦ ἀποκλεισμοῦ τῆς ἀπέναντι ἀκτῆς ἔχει τελικά βλάψει περισσότερο τά συμφέροντα τῆς Ἑλλάδας, τῶν ἀκριτικῶν νησιῶν της, παρὰ τοὺς ἀπέναντι. Μόνο ὁ περιορισμός τῆς δυναμικῆς καί τῆς λογικῆς τῶν συνόρων μπορεῖ νά ἀνατρέψει αὐτή τήν ἐξέλιξι. Στήν ἀντίθετη περίπτωσι, σέ ἐκείνη τοῦ στάτους κῆδο, τό μέλλον δέν μπορεῖ παρὰ νά φέρει τήν ὄξυνσι τῶν διαφορῶν ἀνάμεσα στήν ἀκτῆ καί στά νησιά, σέ βάρος τῶν τελευταίων. Καί μιά τέτοια ὄξυνσι θά ἔχει κάποτε καί τίς λογικές συνοριακές της συνέπειες, ὅποια κι ἂν εἶναι ἢ ἀποφασιστικότητα τῆς Ἑλλάδας ἐκείνη τήν ἐποχή.

Μερικές τέτοιες λογικές καί προφανεῖς ἀλήθειες θά περιμέναμε ἀπὸ τήν Ἀριστερά. Καί ὄχι ἐκτιμήσεις γιά τήν ἀποτελεσματικότητα τοῦ ὁποιοῦ κυρίου Πάγκαλου ἢ μυθιστορήματα γιά τό πού μᾶς ὀδηγοῦν οἱ Ἀμερικανοί. Καθώς, ὅμως, ὅλες οἱ φαντασιώσεις ἔχουν τό γρήγορο τέλος τους, περιοριζόμαστε στό νά παρατηροῦμε τό πού τελικά θά μᾶς ὀδηγήσουν οἱ θεωρίες περὶ τοῦ ἀναδέλφου λαοῦ καί ἐκείνες γιά τήν ἄκρη τοῦ κόσμου.

Καί νά ἔλεγε κανεῖς ὅτι δέν τό ἔχουμε, στή χώρα αὐτή, ξανακούσει — καί ξαναζήσει — τό παραμῦθι...

ΝΕΟ·Υ·ΠΑΡΞΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΝΤΙΔΥΤΙΚΙΣΜΟΣ

Ἡ νεορθόδοξη θεολογία ἀπέναντι στή νεοελληνική κοινωνία

τοῦ Μάριου Μπέγζου

Ἡ νεοελληνική κοινωνία στήν τελευταία πενταετία στιγματίζεται ἀπό τόν ἀτομικισμό καί τόν φανατισμό. Ὅ,τι ἐλπίζει ἀπό τήν ὀρθόδοξη θεολογία εἶναι νά ἀντιμετωπισθεῖ αὐτό τό δίδυμο θλιβερό σύμπτωμα. Δυστυχῶς ὁμως ἡ πορεία τῶν θεολογικῶν μας πραγμάτων ὄχι μόνο δέν κινεῖται σέ αὐτή τήν κατεύθυνση, ἀλλά ἀντιθέτως παρασύρεται ἀπό τό γενικότερο κλίμα καί εἰσνοεῖ τήν ἐκκόλαψη νοσηρῶν καταστάσεων πού ὄξουν ἀτομικισμό καί φανατισμό. Οἱ παρατηρήσεις πού ἀκολουθοῦν ἔχουν αὐτοκριτικό χαρακτήρα καί ἐλπίζουν στή δυνατότητα ἀναστροφῆς τοῦ κλίματος ἔγκαιρα, ἀλλιῶς θά καταχωρίζονταν διόλου.

Μιά τάση τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας ὑποθάλλει τόν ἀτομικισμό προβάλλοντας κάποια ἐκδοχή χριστιανικοῦ νεοὑπαρξισμοῦ μέ ἐπίκληση μιᾶς προσωπικῆς ἀνάγνωσης τῆς πατερικῆς θεολογικῆς κληρονομιάς. Μιά ἄλλη τάση τῆς θεολογίας μας πάλι εἶναι πού ἀφήνει ἔδαφος στήν ἐπίταση τοῦ φανατισμοῦ μέ τήν καλλιέργεια ἰδεολογικῶν ἰστορημάτων σάν τή «ρωμιοσύνη», πού συναίρει τόν πολιτικό μέ τόν θρησκευτικό ἀντιδυτικισμό πολεμώντας διαμιάς τήν «Εὐρώπη» καί τήν «ετεροδοξία», ρωμαιοκαθολική καί προτεσταντική ἀδιαφοροποίητα.

Δέν εἶναι ἄμοιρο σημασίας ὅτι ὁ νεοὑπαρξισμός καί ὁ ἀντιδυτικισμός ἀλληλοτροφοδοτοῦνται, μολονότι δέν καλύπτονται ἐπακριδῶς οὔτε ἀμοιβαῖα. Παρά τίς διαφοροποιήσεις τους τά δύο αὐτά σκέλη τῆς νεορθόδοξης θεολογίας κινοῦνται στόν ἴδιο ἄξονα: ὁ νεοὑπαρξισμός καλλιεργεῖ τόν ἀτομικισμό καί ὁ ἀντιδυτικισμός προωθεῖ τόν φανατισμό. Γιά ὅσους ἐνδέχεται νά ἀμφισβητοῦν τά παραπάνω, ἀρκοῦμεθα στήν ὑπόμνηση δεδομένων καί δημοσιευμένων θέσεων τέτοιων θεολογιῶν.

Μιά νεοὑπαρξιστική ἠθολογική πραγματεία τῆς δεκαετίας τοῦ 1970 δείχνει μέ ἀδιάφραστο τρόπο τήν τροφοδότηση τοῦ ἀτομικισμοῦ ἀπό τή νεορθοδοξία. Παρ' ὅτι ὑπογραμμίζεται ἀπό τόν συγγραφέα τῆς ὅτι «ἡ ἐκκλησιαστική Ἠθική εἶναι κοινωνική Ἠθική»,¹ ὡστόσο τό κοινωνικό στοιχεῖο περιστέλλεται στήν ἀτομικότητα μέ τόν ἀκόλουθο τρόπο: «Ποιά εἶναι ἡ "κοινωνική Ἠθική" τῆς Ἐκκλησίας;»,² ἀναρωτιέται ὁ νεορθόδοξος ἠθικολόγος βάζοντας σέ εἰσαγωγικά τίς λέξεις «κοινωνική ἠθική», διαδηλώνοντας τήν προσωπική του ἀποστροφή πρὸς τήν κοινωνικότητα. Καί ἀπαντᾷ ὁ ἴδιος στή συνέχεια ὡς ἐξῆς: «Εἶναι ἡ δόλοκληρη εὐθύνη τοῦ κάθε συγκεκριμένου ἀνθρώπου γιά τήν καθολική πραγμάτωση τῆς ζωῆς στά ἀπεριόριστα ὅρια τῆς προσωπικῆς ὑπαρξῆς καί ἐλευθερίας».³ Τί νά πρωτοθυμᾶσαι κανεῖς σέ αὐτό τό ἀντιπροσωπευτικό καί εὐγλωττο παραθεμα:

Τό κέντρο βάρους ἀνήκει στό ἄτομο πού διαδηλώνεται μέ τίς λέξεις «κάθε συγκεκριμένου ἀνθρώπου» καί «προσωπικῆς ὑπαρξῆς». Οὔτε λόγος γιά τήν κοινωνία ἢ ἔστω γιά μιᾶς κάποια ὑπερατομική ἢ διαπροσωπική συσσωμάτωση. Ἄν αὐτό εἶναι ἡ κοινωνική ἠθική, τότε ἀναρωτιόμαστε τί ἄραγε ἀπομένει γιά τήν ἀτομική ἠθική.

Ἐτσι ἐξηγεῖται ἡ ρητή περιφρόνηση τοῦ νεορθόδοξου ἠθικολόγου πρὸς τήν πολιτική θεολογία, τήν ὁποία χλευάζει ἀλαζονικά χαρακτηρίζοντάς τήν ὡς «ὑποκατάστατο ἐνός πιασματικοῦ νεοαρρισμοῦ, πού δέν εἶναι οὔτε πολιτική οὔτε θεολογία».⁴ Προφανῶς θά προτιμοῦσε ὁ ἴδιος μᾶλλον κάποια ἄλλη πολιτική θεολογία χωρίς εἰσαγωγικά στά ὅποια σκόπιμα καταφεύγει γιά νά εἰρωνευθεῖ τήν πολιτική θεολογία. Ἄντί γιά τή «νεοαρριστερά» πολιτική θεολογία ἀνακύπτει μιᾶ «νεοδεξιά» ὁμολογός τῆς, πού μέσα ἀπό νεορθόδοξους κόλπους προωθεῖ τήν ἰδεολογία τῆς, ὅπως θά δεῖξουμε στή συνέχεια.

Ὁ ἀτομικισμός τῆς νεορθοδοξίας ἐμφανίζεται ὡς νεοευσεβδισμός καί φιλοσοφικά στηρίζεται στόν νεοὑπαρξισμό. Ἡ ἄρνηση τοῦ κοινωνικοῦ προέρχεται θεολογικά ἀπό τήν ἀνιστορικότητα, δηλαδή τήν ἄρνηση τῆς ἱστορίας. Ἀπό τόν ἴδιο νεορθόδοξο ἠθικολόγο προσπορίζομαστε τήν ἱκανή καί ἐπαρκή τεκμηρίωση μιᾶς τέτοιας θέσης, ὅταν ρητᾷ ἀρνεῖται τήν ἱστορικότητα ὡς ἐξῆς: «Ἡ Γέννηση τοῦ Χριστοῦ ἀναιρεῖ τόν χρόνο, γιατί ἀναιρεῖ τήν ἱστορία, αὐτή τήν οὐτοπία τῆς χρονικῆς ἀντικειμενικότητας».⁵

Οἱ διατυπώσεις εἶναι τόσο κατηγορηματικές καί τά θεολογικά προβλήματα τόσο ἐξόφθαλμα, ὥστε περιττεύει κάθε σχολιασμός ἀπό μέρους μας. Ἡ εὐθεία γραμμὴ πού συνενώνει τήν ἀνιστορικότητα μέ τήν ἀντικοινωνικότητα καθίσταται εὐκρινής. Ἀπομένει νά φανεῖ πῶς ὁ νεορθόδοξος ἀτομικισμός παραπέμπει στό φανατισμό διά μέσον τοῦ ἀντιδυτικισμοῦ.

* Κείμενο λογοκριμένης εἰσήγησης σέ συνάντηση Ὁρθόδοξων Θεολόγων (Λιβαδεῖα, 4/7/95) πού ἀπαγορεύθηκε ἡ δημοσίευσή τῆς σά πρακτικά τοῦ συνεδρίου, γι' αὐτό ζητᾷ καταφύγιο σέ ἄλλο ἐντυπο μέσο ἐπικοινωνίας.

1. Χ. Γιανναράς, *Ἡ εὐθυμία τοῦ ἥθους*, Ἀθήνα 1979, 280.
2. Χ. Γιανναράς, *ὁ.π.*, 347.
3. Χ. Γιανναράς, *ὁ.π.*, 347-348.
4. Χ. Γιανναράς, *ὁ.π.*, 259.
5. Χ. Γιανναράς, *Τό πρόνομο τῆς ἀεελπισίας*, Ἀθήνα 1973, σ. 221.

Κάτι τέτοιο πραγματώνεται από μία άλλη πτέρυγα της σύγχρονης νεοελληνικής θεολογίας που προβάλλει το ιστορικό ιδεολόγημα της «ρωμοσύνης». Τό διπλό σχήμα «καλό»-«κακό» αντιστοιχίζεται στο δίδυμο: «Ανατολή»-«Δύση», αυτό προεκτείνεται στο δίπτυχο «Όρθοδοξία»-«Ετεροδοξία» και καταλήγει στο διώνυμο «Ρωμοσύνη»-«Φραγκοσύνη». Έτσι εδραιώνεται πιά συνειδησιακά και θρησκευτικά ή δαιμονοποίηση του «άλλου», δηλαδή του Δυτικού, του Ευρωπαίου, του Φράγκου, του μή έλληνορθόδοξου. Αυτό που απομένει νά γίνει στα πλαίσια ενός «ιερού πολέμου» είναι ή έξόντωση του «άλλου» στο όνομα της ρωμοσύνης μας.

Άρκει νά διαβάσουμε μόνο αντιπροσωπευτικές ρήσεις ενός αιδεσιμότετου θεολόγου που είσηγήθηκε αυτό τό ιδεολόγημα και ύπρητέησε τήν εφαρμογή του, όταν ζήτησε τήν ψήφο του έλληνικού λαού άμέσως μετά τήν πτώση της δικτατορίας ύψωνοντας τή σημαία άκροδεξιού έθνικιστικού κόμματος.

Ο φανατισμός πυροδοτείται μέ διατυπώσεις του είδους «εις ξένα κέντρα άποφάσεων έσχεδιάσθη ούχι μόνον ή κατάργησις της Ρωμοσύνης αλλά και ή αλλοίωσις της Όρθοδοξίας κατά τά πρότυπα των Δυτικών». ⁶ Άξιοπαρατήρητη είναι ή έξακίνωση του αντιδυτικισμού από τή θεολογία στην ιδεολογία και από τήν έκκλησία στην πολιτική. Μία νεοδεξιά πολιτική θεολογία είναι έν τώ γίνεσθαι μέσα σέ τέτοιες προγραμματικές φράσεις.

Τό ζήτημα γίνεται σαφέστερο και όξύτερο, όταν έπονμαζονται και διερμηνεύονται συγκεκριμένοι «άλλότριοι έπιβουλείς» της ρωμοσύνης: «τήν μεσαιωνικήν, ρατσιστικήν φιλοσοφίαν-θεολογίαν της τευτονικής ευγενείας της Ευρώπης, ήτις έγέννησε τόν Καρλομάγνον, τόν Ναπολέοντα και τόν Χίτλερ». ⁷ Τί νά πρωτοθανιάσει κάποιος, τήν άφέλεια ή τήν ιδιοτέλεια, τήν άνιστορικότητα ή τήν ύπεριστορικότητα; Άπό πού κι ως πού ό Χίτλερ κατάγεται από τευτονική ευγένεια της Ευρώπης; Ποιά σχέση έχει ό Γάλλος Ναπολέων μέ τούς τευτονικούς άπογόνους που κατοικούν στή γερμανική όχθη του Ρήνου;

Τό σημαντικό πάντως είναι ότι στην αυτοσυνειδησία κάθε καλόπιστου αναγνώστη τέτοιων θεολογημάτων, τά όποια μάλιστα διαφημίζονται εύρύτατα και έπανεκδίδονται σέ καθαρεύοντα λόγο (παρακαλώ!), εδραιώνεται ή πεποίθηση ότι τά «κακά» προέρχονται από τή Δύση, τήν Ευρώπη, τήν έτεροδοξία, ρωμαιοκαθολική ή προτεσταντική άδιακρίτως, που έπιβουλεύονται τή ρωμοσύνη μας, θεολογικά και ιδεολογικά. Η συνελέστερη συνέχεια είναι ό φανατισμός, τόσο ό θρησκευτικός όσο και ό πολιτικός, που μορφοποιείται στον έθνικισμό και στο φυλετισμό.

Στό τελευταίο σκαλοπάτι μιάς τέτοιας φανατισμένης πορείας άκουμπουν ποικιλώνυμοι νεορθόδοξοι διανοούμενοι, παλαιοαριστεροί, προσήλυτοι σήμερα της έκκλησίας, που έπιχειρούν νά δικαιώσουν άτομικές τους πολιτικές έπιλογές μέ έπίκληση θεολογουμένων ιδεολογημάτων. Έτσι φθάνουν σέ τερατουργήματα λογικής και ήθικης, μέχρι τό σημείο νά θεωρήσουν τούς Σλάβους ως κατωτέρους έναντι των Έλλήνων ως προς τήν Όρθοδοξία ⁸ ή νά εκθειάσουν τό «ρουσφέτι» ως λαμπρό δημιούργημα του προσωπικού χαρακτήρα του έλληνικού κεφαλαιοκρατικού συστήματος για νά κηρύξουν άνοικτά τόν «γόνιμο συντηρητισμό».

Σέ άλλη πύό γλαφυρή και διασκεδαστική περίπτωση νεορθόδοξου πολιτικού διανοητή χλευάζονται όλα όσα σχετίζον-

ται μέ τήν Άριστερά, όπως έπί λέξει αναφέρονται «χαζοχαρούμενο δυτικό κίνημα ειρήνης», ¹⁰ «άσπόνδυλοι προοδευτικοί φιλειρηνιστές». ¹¹ Κι ένας νεοφώτιστος άοιδός διαλαλεί σέ μεγαλόσχημες συνεντεύξεις του «χρειάζονται συντηρητικές λύσεις». ¹²

Ο φανατισμός και ό άτομικισμός άλληλοπροσδιορίζονται. Ο «γόνιμος συντηρητισμός» είναι αντιφατικός στους όρους του, άφού ή συντήρηση άρνείται τή γονιμότητα της καινοτομίας. Πίσω από εύηχες φράσεις ύποκρύπτεται μεθοδευμένα ό σχεδιασμός μιάς νεοδεξιάς πολιτικής θεολογίας που έγκαινιάζεται μέ τήν προβολή του άτομικού έναντι του κοινωνικού και τήν πρόταση της ιδιώτευσης αντί για τήν πολιτικοποίηση.

Δέν είναι τυχαίο ότι τό βασικό ίνδαλμα των μεταπολιτευτικών χρόνων, δηλαδή ή πολιτικοποίηση, ένόχλησε τήν νεούπαρξιστική διάνοηση που δέν άργησε νά επιδείξει ύπεροπτικά τή δυσφορία της έλευσιολογώντας τήν πολιτική θεολογία ως δήθεν «νεοαριστερισμό» μέ άποτελεσμα νά διανοίξει τό δρόμο για τήν έλευση και τήν προέλαση μιάς νεοδεξιάς πολιτικής θεολογίας στην εκδοχή της ρωμοσύνης ή του δήθεν «γόνιμου συντηρητισμού». Σέ κάθε περίπτωση πάντως δείχθηκε ότι ό άτομικισμός είναι τό έφαλτήριο του φανατισμού. ¹⁴

6. Ι. Ρωμανίδης, *Τό προπατορικό άμάρτημα*, Άθήνα 1989, ιε'.

7. Ι. Ρωμανίδης, ό.π., ιζ'.

8. Σ. Ράμφος, *Μελέτη θανάτου*, Άθήνα 1980, σ. 59-60, 71 κ.ά.

9. Σ. Ράμφος, ό.π., σ. 132.

10. Κ. Ζουράρις, *Γελās Έλλάς Άποφράς*, Άθήνα 1990, σ. 109.

11. Κ. Ζουράρις, ό.π., σ. 110.

12. Δ. Σαβδόπουλος στην έφ. *Καθημερινή* της 12.2.1989.

13. Περισσότερα τεκμήρια και κριτικότερες αναλύσεις στο διβλίο: Μ. Μπέγζος, *Τό μέλλον του παρελθόντος. Κριτική εισαγωγή στην θεολογία της Όρθοδοξίας*, Άθήνα 1993.

14. Πρβλ. τό άρθρο μας «Έθνικισμός: ό έθνος του έθνους» στο θεολογικό περιοδικό της Θεσσαλονίκης *Καθ' όδόν*, τχ. 2/1992, σ. 18-26.

ΚΑΙ ΚΥΒΕΡΝΗΣΙΝ ΕΧΟΜΕΝ

τοῦ Μύριονα Ἀχείμαστου

Ἄν παρακολουθήσει κανείς τὰ τεκταινόμενα τὶς τελευταῖες μέρες δὲν μπορεῖ νὰ νιώσει παρά ἀμνηχανία. Ἀμνηχανία καὶ ταυτόχρονα ἀπορία. Ἀμνηχανία γιατί ἀπὸ παντοῦ ἀναφύεται ἓνα κλίμα ἀνακούφισης καὶ αἰσιοδοξίας μετὰ τὴν ἀνάδειξη τοῦ νέου πρωθυπουργοῦ καὶ τῆς κυβέρνησης ΠΑΣΟΚ. Ἀπορία γιατί ἀπὸ τὶς ἀπανταχοῦ πολιτικές ἡγεσίες ἐκφράζεται μὲ σαφήνεια ἢ δυσκολία νηφάλιας ιδεολογικῆς ἐρμηνείας τῶν νέων δεδομένων τῆς πολιτικῆς σκηνῆς.

Τὸ κλίμα αὐτὸ ἐντείνεται ἀπὸ τὶς θεματικές τῆς συζήτησης πού ἀναπαράγονται ἀπὸ τὰ ΜΜΕ. Οἱ «ἀστυνομικές ἱστορίες καθημερινῆς τρέλας» προσανατολίζουν τὴ συζήτηση στὸ ποιὸς ψήφισε ποιόν, ἐὰν ὁ Λαλιώτης ἐριξε στὸν πρῶτο γύρο τὸ κουκί του στὸν Σημίτη ἢ ἂν ἐνίσχυσε τὸν Ἀκη μὲ τὴ διαβολικὴ σκέψη νὰ προωθήσει τὸν ἑαυτό του ὡς τὸν τρίτο ἀποφασιστικὸ παράγοντα στὴ διαδικασία ἐλέγχου τοῦ κομματικοῦ μηχανισμοῦ. Ἐάν οἱ «προεδρικοί», τρομοκρατημένοι, ἔσπευσαν νὰ ψηφίσουν μαζικά Ἀκη καὶ ἔτσι τὴν ἔφεραν στὸν Ἀρσένη, δηλαδή ὅπως τραγουδαίει καὶ ὁ Κηληθδὸνης ἂν ἡ Μάρα τὰ ἴφτιαξε μὲ τὸν Ἀκη καὶ ἡ Σάρα μὲ τὸν Κώστα...

Ὅχι ὅτι δὲν ὑπάρχει καὶ σοβαρότερη πολιτικὴ συζήτηση. Θὰ διασπαστεῖ τὸ ΠΑΣΟΚ: Εἶναι ὁμηρος τοῦ κόμματος ὁ πρωθυπουργός; Θὰ ὑπάρξει ἐκσυγχρονισμός; Τί συνιστᾷ τὸν ἐκσυγχρονισμό κατὰ τὸν Κ. Σημίτη; Θὰ εἶναι εὐκολὸς ἢ δύσκολος ἀντίπαλος γιὰ τὴ ΝΔ;

Σ' αὐτὴ τὴν πολιτικὴ φλυαρία δὲν παρουσιάστηκε ὡστόσο ἓνα ψύχραμο μάτι νὰ παρατηρήσει ἢ ἔστω νὰ ἀναρωτηθεῖ καὶ νὰ ρωτήσῃ (ἐπιτέλους): Ποῦ ἐπικεντρώνεται ὁ λόγος τῶν πρωταγωνιστῶν τῆς πολιτικῆς δράσης τῶν ἡμερῶν; Μήπως ἔχει σχέση μὲ τὴν ἀνακούφιση πού παρουσιάζεται διάχυτη στοὺς πολίτες; Καὶ ποιά σχέση; Ἀκόμη, γιατί ὁ διεθνὴς Τύπος ἐπιχαίρει γιὰ «τὴν ἐπιλογή Σημίτη» καὶ τὰ διάφορα διεθνή κέντρα ἐξουσίας ἐπικροτοῦν τὴν ἐκλογή του ὡς πρωθυπουργοῦ; Μὲ ἄλλα λόγια, συμπύπτει ἡ λαϊκὴ εὐφορία καὶ ἡ χαρά, ἃς ποῦμε, τῶν Βρυξελλῶν;

Ἐν πρώτοις θὰ πρέπει νὰ ἐπισημανθεῖ ἓνα παράδοξο καὶ ἀντιφατικὸ στοιχεῖο, δεῖγμα τῆς μετάβασης, στὸν πολιτικὸ λόγο τῆς ἡγεσίας τοῦ ΠΑΣΟΚ. Τὰ στοιχεῖα πού ὑπερίσχυσαν ἦταν «οἱ ἀπογες κοινοβουλευτικῆς διαδικασίας», ὁ «δημοκρατικὸς καὶ ἀδιάδελτος τρόπος ἐκλογῆς τοῦ νέου πρωθυπουργοῦ», «τὰ μαθήματα δημοκρατίας ἀπὸ τὴ δημοκρατικὴ παράταξη». Αὐτὴ ἦταν ἡ ἀνανέωση. Ἡ γελοιότητά τῆς βέβαια ἐκφράστηκε μὲ ἐκεῖνο τὸ περήφανο καὶ πασιχαρές ὕφος τοῦ γραμματέα τῆς κοινοβουλευτικῆς ὁμάδας Δ. Μπέη, ὅταν τέλειωσε ἡ ψηφοφορία γιὰ τὴν ἀνάδειξη τοῦ νέου πρωθυπουργοῦ: «Αὐτὸ εἶναι τὸ ΠΑΣΟΚ», ἀνέκραξε δις ὃ ἐν λόγω βουλευτῆς καὶ ἀνατρίχιασε τὸ πανελλήνιον. Διότι ὄντως τίθεται ἡ ἀπορία: ἐάν αὐτὸ εἶναι τὸ ΠΑΣΟΚ, τότε τὸ ΠΑΣΟΚ δὲν εἶναι τίποτα, διότι ψηφοφορία στὴν κοινοβουλευτικὴ ὁμάδα τοῦ κόμματος δὲν ἔχει ξα-

ναγίνει. Ὁ ἐνθουσιασμός τοῦ Μπέη θὰ μπορούσε κάλλιστα νὰ διατυπωθεῖ, πῶς δακρύβροχτα βέβαια, ὡς ἐξῆς: «Ἡμῶν ἓνα τίποτα». Δὲν θυμᾶστε τὸ λαϊκὸ ἄσμα πού λέει «ἤμουνα ἓνα τίποτα πρὶν σέ γνωρίσω»; Ἐτσι καὶ τὸ ΠΑΣΟΚ, ἦταν ἓνα τίποτα πρὶν ἀρχίσει νὰ ψηφίζει.

Ἐπάρχει καὶ ἡ συνέχεια ὁμως. «Τιμὴ στὸν ἰδρυτὴ τοῦ ΠΑΣΟΚ». «σεβασμός στὸν μεγάλο πολιτικὸ καὶ τελευταῖο χαρακτηριστικὸ ἡγέτη τῆς σύγχρονης πολιτικῆς ἱστορίας», «στὸν ἀναγεννητὴ τῆς Ἑλλάδας». Σύσσωμος ὁ πολιτικὸς κόσμος καὶ τὰ ΜΜΕ, ὑπὸ τὸ βάρος τῆς ἀσθένειας τοῦ Ἀ. Παπανδρέου, ἀκολούθησαν τὴ λαϊκὴ παράδοση: ὁ (πολιτικά) νεκρὸς δεδιδωμένοι.

Θὰ παρατηρήσει εὐκολὰ κανείς ὅτι, στὸ ΠΑΣΟΚ, ἡ ἔμφαση δίνεται στὴ μορφή τῶν πολιτικῶν νομιμοποιήσεων καὶ ὄχι στὸ περιεχόμενο. Ὑπῆρχε «ἄψογη» διαδικαστικὰ διαχείριση τῆς ἐξουσίας τόσο ὑπὸ τὸν ἡγέτη Ἀ. Παπανδρέου ὅσο — πρὸς τὸ παρόν καὶ ἀπὸ τὴ γέννηση τῆς νέας κατάστασης — καὶ ὑπὸ τὸ ΠΑΣΟΚ ὡς συλλογικότητα. Ἡ μορφή ιδεολογικῆς νομιμοποίησης παραμένει «ὀρθή» καὶ στίς δύο φάσεις. Ἀποφεύγει βέβαια — καὶ ἐδῶ ἢ ἔλλειψη πολιτικῆς παιδείας τῶν δημοσιογράφων εἶναι ἐμφανῆς — ἡ ἡγεσία τοῦ ΠΑΣΟΚ — καὶ εὐλογία — νὰ θέσει «τὸν δάκτυλον ἐπὶ τῶν τύπων τῶν ἡλῶν», δηλαδή στὸ περιεχόμενο τῶν ιδεολογικῶν καὶ πολιτικῶν νομιμοποιήσεων. Πανηγυρικὰ διακηρύσσεται ἡ ἐνότητα. Ἀγκαλιές, φιλιὰ, περασμένα-ξεχασμένα. Μέχρι καὶ ὁ Κ. Παπούλιας μὲ τὸν Θ. Πάγκαλο παρά λίγο νὰ κλάψουν ἀπὸ ἀγάπη κατὰ τὴν παράδοση τοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν, ὁ Χ. Καστανίδης νὰ συγκινεῖται μέχρι δακρύων γιατί ὁ Γ. Χυτήρης, αὐτὴ ἡ ἡρωικὴ-φιλοπαπανδρεϊκὴ μορφή, μὲ σθένος ὑπερασπίζεται τὸν ἀρχηγὸ τοῦ ΠΑΣΟΚ, καὶ ἄλλα συγκινητικά.

Κανείς ὁμως δὲν δρεθήκε στὴ δύσκολη θέση — ἂχ αὐτὴ ἡ συναίνεση — νὰ ἀπαντήσῃ πῶς συμβαίνει καὶ ἡ ἴδια αὐτὴ ἡγεσία τοῦ ΠΑΣΟΚ νὰ περνᾷ μὲ τόση εὐκολία — στὸ πεδίο τοῦ πολιτικοῦ λόγου — ἀπὸ μιὰ χαρακτηριστικὸν τύπου νομιμοποίησης σὲ μιὰ θεσμικὴ, δηλαδή στὸν τελείως ἀντίθετο πόλο. Αὐτὸ θὰ συνέβαινε βέβαια, ἀναγκαστικά, μέσα ἀπὸ μιὰ ἀπολογία, μιὰ ὀδυνώδη καὶ ἐν πολλοῖς αὐτοκαταστροφικὴ — πολιτικά — αὐτοκριτικὴ. Καὶ φυσικὰ κανείς δὲν θὰ ἄφηνε τὴ νομὴ τῆς ἐξουσίας γιὰ νὰ παίξει τὸ ρόλο τοῦ γενναίου πολιτικοῦ ἀνδρα. Ὁ Ἀνδρέας Παπανδρέου εἶχε φροντίσει μιὰ ὀλόκληρη εἰκοσαετία νὰ ἀποθαρρύνει τέτοιον εἶδος ἀντιδράσεις, καὶ παρόμοιες γενναιότητες τιμωροῦνταν ἅμα τῆ ἐμφρῆ νῆσει τους. Δὲν εἶναι τυχαῖο βέβαια ὅτι ἡ ἀμφισβήτησή μέσα στὰ σπλάγχνα τοῦ ΠΑΣΟΚ συνοδεύτηκε — μὲ λογικὴ εὐθείας ἀναλογία — μὲ τὴ βιολογικὴ φθορὰ τοῦ ἀρχηγοῦ. Δηλαδή ὅσο περισσότερο γινόταν ἐμφανές ὅτι ὁ ἀρχηγός ἔχανε τὴν ἀποφασιστικότητα καὶ τὴν πυγμὴ μὲ τὴν ὁποία διηύθυνε τὸ κόμμα καὶ τὴν κυβέρνησι, τόσο περισσότερο ἐμφανίζονταν ἡ ἀμφισβήτησις.

Θέλει νά ξεχάσει όσο γίνεται πύ γρήγορα ή ήγεσία τού ΠΑΣΟΚ τήν προηγούμενη είκοσαετία, όπου ή σιωπή ήταν ή μόνη —καί πολλές φορές παρακινδυνευμένη άκόμη κι αυτή— δυνατότητα άντιλογίας (όσο παράδοξο και άν φαίνεται). Όσο οί θεσμικές ρυθμίσεις τής κοιματικής και κοινοβουλευτικής τάξης άγνοούνταν, γελοιοποιούνταν ή και χλευάζονταν —ανάλογα μέ τίς ιδεολογικές ευαισθησίες τών ήγετικών στελεχών τού ΠΑΣΟΚ— στο άμεσο παρελθόν, τόσο τονίζονται και καθίστανται κέντρο τού σημερινού πολιτικού έπιχειρήματος. Πώς νά μήγκαταλάβει κανείς, μέσα σ' αυτή τή νεότευκτη θεσμική όμοθυμία, τή θλίψη πού όλοι διαπιστώσαμε στά πρόσωπα τών πιστών τού ήγέτη, τήν πίκρα τών κοιματικών στελεχών πού παραγκωνίστηκαν, τά φανερά χαμόγελα τών φίλων τού Σημίτη;

Τό έρώτημα βέβαια παραμένει: Τί είδους σύνδεση και σύνθεση μπορεί νά υπάρξει ανάμεσα στίς δύο άντιφατικές νομιμοποιήσεις; Η άπάντηση είναι άπλή: καμία. Ό νέος πρωθυπουργός, σέ έναν παράδοξο λόγο του, προσπάθησε βέβαια νά δώσει μιá διαφοροτική άπάντηση. "Ας σταθούμε λίγο. Τό σύν-

θημά μας, είπε, είναι: «Ένότητα, άνανέωση, νίκη». Έντυπωσιακό. Γιατί έν πρώτοις ή νοηματική άναφορά είναι τό ΠΑΣΟΚ. Ένας πρωθυπουργός, πού δέν είναι καν άρχηγός τού κόμματός του, δέν άναφέρεται στήν κοινωνία, στήν όποία λογικά χρειάζεται νά δώσει μιá άπολογία και από τήν όποία πρέπει νά άντλήσει νομιμοποίηση. Δίνει έξετάσεις στό κόμμα πού τόν άνέδειξε. Έντυπωσιακό και για έναν άλλο λόγο. Γιατί κάλλιστα τό ίδιο σύνθημα θά μπορούσε —*expressis verbis* δέν ήταν ή περίπτωση— νά άναφέρεται στήν κοινωνία. Ένότητα τής κοινωνίας έν όψει δυσκολιών, άνανέωση για νά πάμε μπροστά, νίκη στήν πρόκληση τής Εύρώπης. Όλα συνάδουν μέ τόν πολιτικό λόγο τού ΠΑΣΟΚ. Γιατί λοιπόν ή κοινωνία δέν συμπεριλήφθηκε στήν άναφορά αυτή; Δέν φαντάζομαι ότι ό νέος πρωθυπουργός στερείται τής στοιχειώδους πολιτικής ικανότητας νά άναγνωρίσει σ' αυτό τό παιχνίδι τών λέξεων τήν πολιτική άποτελεσματικότητα πού πηγάζει από τή δυνατότητα νά προσδώσει αυτό τό διττό νόημα στό σύνθημά του. Τότε; Νομίζω ό τι ή χρόνια και άσυνείδητη ταύτιση άρχηγού-κόμματος

κοινωνίας, πού βίωσαν όλοι στό ΠΑΣΟΚ, έκφράστηκε απλόχερα. Η ταχύτητα τών εξελίξεων και ή φόρτιση τών στιγμών άκνητοποιήσε τήν άνάλυση και τή σκέψη. Παρουσιάστηκε ό,τι είναι αυτή τή στιγμή τό ΠΑΣΟΚ και όχι ό,τι, ένδεχομένως, θά γίνει ή θά ήθελε ό νέος πρωθυπουργός, πάλι ένδεχομένως, νά γίνει τό ΠΑΣΟΚ.

Έντυπωσιακό και για έναν τρίτο λόγο, γιατί αυτή ή εμφάνιση τού νέου πρωθυπουργού ανακούφισε τό λαϊκό αίσθημα πού παραδρομούσε από τό ΄Ωνάσειο στή Χαριλάου Τρικούπη και άντιστεκόταν παράγοντας άνέκδοτα πού διακωμωδούσαν κάτι ιδιαίτερα σεβαστό ώστόσο στή λαϊκή παραόδοση: τήν άναμέτρηση μέ τό θάνατο. Άλήθεια, τό ποιό είναι τό περιεχόμενο τής ανακούφησης δέν μās τό περιγράφουν οι δημοσκοπήσεις. Θά πρέπει νά πάρει κανείς τήν ευθύνη νά τό έρμηνεύσει. Κι αυτό γιατί σύσσωμη ή αντιπολίτευση έντός και έκτός Βουλής διατύπωσε τή δυσπιστία τής προσδίδοντας έμφαση στή συνέχεια τού ΠΑΣΟΚ, αναφερόμενη είτε στό αντιλαϊκό περιεχόμενο τής πολιτικής πού άναγκαστικά θά άκολουθήσει ή νέα κυβέρνηση (ΚΚΕ, Συνασπισμός, Πολιτική Άνοιξη, ΔΗΚΚΙ), είτε στήν ένδεχόμενη απομάκρυνση από τήν οικονομική σύγκλιση μέ τήν Εύρώπη (ΝΔ).

Προφανώς τό μήνυμα δέν πέρασε... Η λαϊκή ανακούφιση πρός τό παρόν ύπεριοχέι. Γιατί; Μά γιατί ή αντιπολίτευση γίνεται μέ τόν ίδιο πολιτικό λόγο, μέ τήν ίδια μορφή πολιτικού λόγου, καταγγέλλοντας αυτό πού άσπάζεται. Γιατί δηλαδή θά γίνει πιστευτός ό Σαμαράς, μήπως ύπερέδη τίσ μορφές νομιμοποίησης πού καταγγέλλει; ΄Ως άρχηγός έφυγε από τή ΝΔ, μέ αυτονομιμοποίηση άρχηγική εμφάνιστηκε στήν πολιτική σκηνή. Ό Τσοβόλας τί διαφορετικό έκανε, δηλαδή; Κι άλλος άρχηγός πού συνταράσσει τά πλήθη. Θά προκηρύξει βέβαια συνέδριο και θά άναδειχθεί πανηγυρικά άρχηγός, γιατί ποιός άλλος έχει τήν προβολή και τή δημοσιότητα για νά προταθεί ώς ύποψήφιος;

Η ΝΔ δέν θά έπρεπε νά προβάλλει ώς έπίτευξη ότι άντλεί νομιμοποίηση μέσα από διαφορετικές διαδικασίες; Τέσσερις φορές εξέλεξε άρχηγό κόμματος και, κατά τά λεγόμενα τής ήγεσίας τής, τίμησε τόν κοινοβουλευτισμό πολύ πρίν από τίσ «άφυorges» διαδικασίες και τά μαθήματα δημοκρατίας τού ΠΑΣΟΚ. Όμως δέν προκάλεσε καμία λαϊκή ευφορία ή εκλογή τού Γ. Ράλλη, τού Ε. Άβέρωφ, τού Κ. Μητσοτάκη και τού Μ. Έβερτ. Τό γνωρίζει ή ήγεσία τής και γι' αυτό προσανατολίστηκε στή δογμασμένη πολιτική συνταγή: νά άποσύρει τή λαϊκή νομιμοποίηση τού Κ. Σημίτη τή στιγμή πού πατάει στά δικά τής χωράφια, αυτά τού εκσυγχρονισμού. Άρα, ό Κ. Σημίτης είναι ή συνέχεια και όχι ή εκσυγχρονιστική τομή πού άπαιτεί τό λαϊκό αίσθημα. Η έπιλογή τής αντιπαράθεσης έντοπίζεται έτσι στό ποιός είναι, περισσότερο και άμικώς, εκσυγχρονιστής και «άναπτυξιακός».

Και ή Άριστερά;, θά ρωτήσε κανείς. Τί έπραξε ή Άριστερά; Μά ή Άριστερά έπραξε, ώς συνήθως, σάν νά μή γνωρίζει «τί ποιεί ή δεξιά τής». Τό μέν ΚΚΕ διότι, γνωρίζοντας από τά γεννοφάσκια του τί έστί καπιταλισμός, άδιαφορεί παγερά για τά πρόσωπα και τούς εκσυγχρονισμούς, επαγγελλόμενο, στή φάση όπισθοχώρησης τών δυνάμεών του, τήν επαναστατική διαδικασία, προσπαθώντας έτσι νά επαναδιατυπώσει τή διαφοροποίησή του από τίσ άλλες πολιτικές δυνάμεις. Ταυτόχρονα, άναφέρεται στό λαϊκό κίνημα πού «θά μπει μπροστά της» και θά άναχαιτίσει τά εκσυγχρονιστικά σχέδια τής έξουσίας, ύποδηλώνοντας έτσι ότι γι' αυτό πού ένδιαφέρεται είναι ή συγκρότηση τών δυνάμεών του και για τίποτα παραπάνω. Έξάλ-

λου, τό ποιός είναι τί είναι γνωστό από δεκαετίες, για νά καταναλώσει περισσότερη φαιά ούσία ή ήγεσία του και νά τό άποδείξει στή νέα συγκυρία.

Ό δέ Συνασπισμός άλλθωρίζει. Μέ τό ένα μάτι κοιτάζει τόν Σημίτη και ξερογλείφεται, όραματιζόμενος τή φαιάκη τής «μεγάλης προοδευτικής παράταξης». Μέ τό άλλο μάτι στρέφεται πρός τόν κοινωνικό χώρο και διαπιστώνει, άπογοητευμένος και άποστρατευμένος, τήν έλλειψη κοινωνικής άποδοχής. Ούτε λέξη για τή μετάδωση στό ΠΑΣΟΚ. Η ήγεσία του άκουσε άμήχανα τά μαθήματα δημοκρατίας πού έδωσε τό ΠΑΣΟΚ και δέν άντιγύρισε τήν όφθαλμοφανή, ώστόσο, αντίφαση. Μήπως δέν έχει νά επικαλεστεί έπιχειρήματα για τή δημοκρατική διαδικασία πού άκολουθεί από τήν ίδρυσή του; Όχι βέβαια. Περσασμένα-ξεχασμένα οι έδω. Άσε πού άμα τολμήσει και άρθρώσει κουνέντα κριτικής, θά σπεύσουν οι μέντορες τής έντιμότητας τού ΠΑΣΟΚ, κρηδαίνοντας τή σπάθη τού «βρόμικο 1989», πού άνασύρεται κατά καιρούς, για νά άποδυναμώσουν τόν κριτικό λόγο τής Άριστεράς. Λές και είχε ή ήγεσία τής Άριστεράς τό 1989 άλισθερίσι μέ τόν Γ. Κοσκωτά και όχι ό άλίστου μήνης αντιπρόεδρος τής κυβέρνησης τού ΠΑΣΟΚ Μ. Κουτσόγιωργας. Σωπαίνει λοιπόν κι ό Συνασπισμός, παρατηρώντας μέ τρόπο τή λαϊκή ευφορία πού άκολουθεί τήν κυβερνητική μετάβολή.

Νομίζω ότι έδώ βρίσκει τό κλειδί τής άπάντησης πού ταυτόχρονα όρίζει τή συνισταμένη ή όποία ένοποιεί τή χαλαρή αντίδραση όλης τής αντιπολίτευσης. Έπανερχομαι, λοιπόν. Γιατί αυτή ή ευφορία; Ποιό τό περιεχόμενο τής; Προφανέστατα δέν έχει άπολύτως καμία σχέση μέ τό εκσυγχρονιστικό όραμα πού ευαγγελίζεται, έν χορώ, τό σύνολο τών πολιτικών κομμάτων, πλύν ΚΚΕ. Η ευφορία μέ αυτό τό περιεχόμενο άνήκει στήν έκτός Ελλάδας περιοχή. Μήπως τότε οι Έλληνες πολίτες προσδοκούν τήν άντιμπεριαλιστική σταθεροποίηση πού προτάσει τό ΚΚΕ; Μά πώς έξηγγείται τότε ή σταθερή προτίμηση τών πολιτών πρός τήν Εύρωπαϊκή Ένωση;

Οί μονοσήμαντες ιδεολογικές άπαντήσεις μέ τίσ όποιες χρωματίζουν τίσ αναλύσεις τους πολιτικά κόμματα και ΜΜΕ δέν μπορούν νά όδηγήσουν στή σκέψη ότι τό περιεχόμενο τής ευφορίας είναι πολλαπλό και έν πολλοίς αντιφατικό. Έχοντας άγκυλωθεί και πρό πολλού άπεμπολήσει τή σύνθετη σκέψη, δέν μπορούμε νά κατανοήσουμε τό αντιφατικό περιεχόμενο τών προσδοκιών τών Έλλήνων πολιτών, προσδοκιών πού οι πολλαπλές ύποσχέσεις τής έξουσίας άναζωπύρωναν σ' όλη τή διάρκεια τής μεταπολίτευσης. ΄Υποκαθιστούσαν έτσι τό όραμα και τίσ σαφείς ιδεολογικές κατευθύνσεις και στρατηγικές. Τήν παθολογία τού καπιταλισμού, δηλαδή τήν ευημερία για όλους, προτάσει ή έξουσία. Σ' αυτό τό εύκολο ιδεολογικό χωνευτήριο άναπαράγεται ή ίδια ή έξουσία. Μ' αυτή τή χρυσόσκονη πασπαλίζει τούς γόνους τής. Νά μήν ένθουσιάζεται ή κυβέρνηση, οι Έλληνες πολίτες θά ζητήσουν τό μερίδιό τους. Νά μή μονιμάζει ή αντιπολίτευση, νά μή στενοχωριέται, νά μή δαλαντώνει, ή εκπλήρωση τού εκσυγχρονιστικού όνείρου θά περάσει από τά κανδιανά δίκρανα τών πολλαπλών προσδοκιών και θά προσπέσει στά πόδια τής ζητώντας, για μία άκόμη φορά, δικαίωση. Θά έρθουν και γι' αυτήν οι ευφορες στιγμές, μόνο πού δέν θά βρούν πάλι τούς ίδιους εύπλαστους και εύπιστους πολίτες για νά τούς χαϊδέψουν για πολύ τ' αυτιά.

Δέν είναι έπομένως άπορίας άξιο πού έξουσία και κοινωνία άλληλοκοιτάζονται άμήχανα στό βάθος τών ματιών, σε κάθε χρονικό σημείο πού μοιάζει μέ μετάβολή. Έχει ό καιρός γυρίσματα.

ΤΟ ΚΡΕΑΣ ΚΡΕΑΣ ΚΑΙ ΤΟ ΨΑΡΙ ΨΑΡΙ

της Λουκίας Ρίτσαρντς

Ναί, επιζήσαμε του θανάτου των ιδεολογιών. Κάθε αιθαιρεσία ανάγεται πλέον σε κανόνα: κι αυτό αποτελεί νίκη του μεταμοντερνισμού. Τί χρυσή εποχή για τους «τρομερούς άπλουστευτές»! Μπορούν πλέον ελεύθερα να βαφτίζουν τό κρέας ψάρι και να τό σερβίρουν προς βρώσιν· κι οί μακάριοι πεινώντες να χορταίνονται από τό θαύμα αυτό.

Πράγματι κάτι σάπιο υπάρχει στο βασίλειο των γερμανόφοδων «άντιφασιστών». "Αν κι εμείς δεχθούμε ότι οί έχθροί της χώρας μας κατά τόν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο δέν ήταν οί φασίστες αλλά οί Γερμανοί, πού ήταν φασίστες επειδή ήταν Γερμανοί, τότε —πέρα από τό ότι επαναπαυόμαστε στην άφελή και ύποπτη πίστη μας ότι ό φασισμός αποτελεί φυλετικό χαρακτηριστικό— άσπαζόμαστε τήν άποψη των Γερμανών άναθεωρητών του ναζισμού.¹ "Ενας άπ' αυτούς, ό ιστορικός Άντρέας Χίλγκρουμπερ (Andreas Hillgruber), διατύπωσε στο πάνημά του υπό τόν τίτλο «Δύο διαφορετικές καταστροφές. 'Ο άφανισμός του γερμανικού Ράιχ και τό τέλος του εύρωπαϊκού έδραϊσμού» (sic) («Zweierlei Untergang. Die Zerschlagung des deutschen Reiches und das Ende des europäischen Judentums») τήν άποψη ότι ό γερμανικός λαός δέν μπορούσε στα τελευταία χρόνια του πολέμου (1944/45) παρά να ταυτιστεί με τούς στρατιώτες της Βέρμαχτ πού άλέυαν για να κρατήσουν τό άνατολικό μέτωπο· ή ταύτισή του με τούς «νικητές» (έρυθρό στρατό) ήταν —σύμφωνα με τόν Χίλγκρουμπερ— άδιανόητη. Οί λοιποί —άντιφρονοντες, άντιστασιακοί, αυτοεξόριστοι, έγκλειστοι στα στρατόπεδα συγκέντρωσης— πού δέν συμμερίζονταν (για εύνόητους λόγους) τή θέση του, δέν άνήκαν προφανώς στον γερμανικό λαό. "Η άποψη αυτή δέν εκπροσωπεί με κανέναν τρόπο μία πολιτικά «άκραία» και άνίσχυρη μειοψηφία. "Ας θυμηθούμε μόνο τήν «καθαρτήρια» ρήση του Χέλμουτ Κόλ, ιστορικού και αυτού, περί της «χάριτος προς τούς (μετά τό 1945) ύστερο-γεννημένους» («Die Gnade der Spägeborenen»), ή όποία έξομοιώνει τούς υπόλοιπους, πού είχαν τήν άτυχία να γεννηθούν νωρίτερα, με τούς ενόχους, άρα τούς φασίστες.

"Ο άντιφασισμός δέν θά είχε άνάγκη από έρμηνείες και έτυμολογίες, άν μερικοί άπ' όσους τόν επικαλούνται ήξεραν σε τί άκριβώς εναντιώνεται. Στίς μέρες μας, όμως, ή άνάλυση του φασισμού ως έγγενές «ρίσκο» του καπιταλισμού μάλλον άποτελεί ταμπού. "Αφού τό πλέγμα των στοιχείων της ήγετικής προσωπικότητας, της μιλιταριστικής όργάνωσης της κοινωνίας, της σωβινιστικής ιδεολογίας, της μονοπωλιακής κατοχής των μέσων παραγωγής και της άνισης κατανομής του πλούτου δέν θεωρείται πλέον ότι χαρακτηρίζει τό φασισμό, τότε πρέπει να άναζητηθούν νέες έρμηνείες —άνθρωπολογικές, ψυχολογικές,

κλιματολογικές, γεωγραφικές, επιδημιολογικές— πού έχουν τό πλεονέκτημα να ίκανοποιούν και τούς «φίλους» και τούς «έχθρους» του. "Αν ή άριστερή παράδοση στηρίζεται (άκόμα) πάνω στον ιστορικό ύλισμό του Μάρξ, τότε όσοι αυτοαποκαλούνται άριστεροί θά ξέρουν ότι ή άνάλυσή του έχει να κάνει με σχέσεις τάξεων και όχι με σχέσεις φυλών. "Ο άντίθετος ισχυρισμός άποτελεί διαστρέβλωση άντάξια του μηχανισμού της camera obscura. "Αν κάποιοι εμφανίζονται να μιλούν εκ μέρους της «'Αριστεράς», έλληνικής ή διεθνούς, κάνοντας δηλώσεις «άντιφασιστικές», πού όμως λίγο διαφέρουν από τίς άντίστοιχες άντι-άντιφασιστικές, τότε κάποιοι πρέπει να εξηγήσει ποιός, πού, πότε και γιατί τούς έχρισε εκπροσώπους της. Μήπως είναι καλύτερα, άντί να άναρωτιόμαστε άν ό «άντιφασισμός» είναι στίς μέρες μας σημείο της αντίδρασης, να μιλάμε για ψευδοάντιφασισμό και ψευδοάντιφασίστες; "Εκτός άν προτιμάμε να βαπτίζουμε τόν άντιφασισμό έθνικισμό πριν —σύμφωνα με τίς έπιταγές της «πολιτικής όρθότητας»— τόν πετάξουμε στον κάλαθο των άχρήστων και μαζί με αυτόν τήν ιστορία πού κουβαλάει μαζί του.

"Η άπόρριψη, όμως, του ψευδοάντιφασισμού δέν σημαίνει ότι τάσεις, πού τά τελευταία χρόνια είναι πιά όρατές με γυμνό μάτι, γίνονται άξαφνα από επικίνδυνες άκίνδυνες· είναι τουλάχιστον άπλοϊκό να θεωρούμε τήν άνησυχητική σημασία της όλοένα αυξανόμενης παρουσίας (και δή στρατιωτικής²) της

1. Για μία συνολική επισκόπηση του «καθιά των ιστορικών», βλέπε: Hans-Ulrich Wehler, "Entsorgung der deutschen Vergangenheit? Ein polemischer Essay zum "Historikerstreit", Beck Verlag Munchen, 1988.

2. «Λίγες σελίδες παραπέρα ή συνέντευξη του Φόλκερ Ρίε [στην έφημερίδα Die Zeit της 1.12.1995, σμ. της συντ.]. "Από αυτή μαθαίνει κανείς ότι οί 4.000 στρατιώτες δέν θά στρατοπεδεύσουν καθόλου στην Βοσνία", παρά στην Κροατία. "Υποστηρίζουν από τά μετόπισθεν με νοσοκομειακούς, με τεχνικούς και με μεταφορείς (μήπως πρόκειται για σιδηροδρομικούς ύπαλλήλους με στρατιωτικά:), κυρίως τούς "Αγγλους στασιώτες, καθώς και άλλες μονάδες του NATO". Διάολε, πήραν τουλάχιστον όπλα μαζί τους; "Όταν αναγκάστηκα να πάω στρατιώτης [στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, σημείωση της συντ.] αυτό τό λέγανε "ύπηρεσίες στα μετόπισθεν", μονάδα εργοταξίου, μονάδα άρτοποιείου κλπ. "Επανδρωμένη με 4.000 στρατιώτες:», Erich Kuby, από τήν στήλη Der Zeitungsleser της έβδομαδιαίας γερμανικής έφημερίδας Freitag, 8.12.1995 — «Στήν άπόφαση πού έλαβε χθές ή γερμανική κυβέρνηση για τή συμμετοχή 4.000 Γερμανών στρατιωτών στη δύναμη I - For (Implementation Force) αναγράφεται επί λέξει ότι ό άριθμός των Γερμανών στρατιωτών πού θά σταλούν στη Βοσνία είναι δυνατόν να αυξηθεί άνάλογα με τήν εξέλιξη της κατάστασης». "Η Καθημερινή, 29.11.1995.

Γερμανίας στή διεθνή σκηνή, καθώς και τόν κυρίαρχο απολογητικό λόγο³ ως προς τήν «κακόφημη προϊστορία της» μόνο γέννημα τής παράκρουσης ορισμένων εθνικιστών, εγχώριων και Βαλκάνιων· ἄς μήν περάσουμε ἀπό τήν παράνοια περί Γερμανῶν ἐχθρῶν στήν παράνοια περί ἐχθρῶν τῶν Γερμανῶν.⁴

Γιατί πρέπει ἀπό φόβο μήπως χαρακτηριστοῦμε ἀντιδραστικοί, νά ἀποβάλουμε οἰκειοθελῶς κάθε σκεπτικισμό — πού δικαιούμαστε νά ἔχουμε — ἀπέναντι στοῦ σχήμα τής Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης; Πῶς νά καταπνίξουμε τήν ὑπόψια μας ὅτι ὀδεύουμε πρὸς μιά Εὐρώπη δύο ταχυτήτων, ὅταν ὁ ἴδιος ὁ ναύαρχος τής νηοπομπῆς⁵ μᾶς ἀναγγέλλει τήν κατεῦθυνση τής πορείας μας; Πρέπει νά ἐξακολουθοῦμε νά πιστεύουμε εὐλαδικά στοῦ στοιχειωμένο ὄραμα τής Εὐρώπης τοῦ φιλελευθερισμοῦ (γιά ὅσους εἶναι φίλοι του), ἐνῶ ἔχουμε μπροστά μας τό φρούριο Εὐρώπης τῶν ἀντιγινωμιῶν; Εἴμαστε εθνικιστές, ἂν ἀδυνατοῦμε νά δεχθοῦμε ὡς «μοναδική ἀξιόλογη κινητήρια δύναμη μιάς διώσιμης εὐρωπαϊκῆς ἐνότητας» τή νομοσυντακτική πολιτική τής Μπούντεσπανκ,⁶ τή Λευκή Βίβλο τής Ἐπιτροπῆς τῶν Ε.Κ. καί τή γαλλογερμανική συνεργασία γιά μιά εὐρωπαϊκή ἐκδοχή τοῦ «πολέμου τῶν ἀστρῶν»;⁷

Γιά τόν πόλεμο τής Βοσνίας, θέατρο τῶν διεκδικήσεων τῶν παλαιῶν καί νέων κοσμοκρατειῶν, χρειάστηκε κάτι περισσότερο ἀπό ἕναν Μιλόσεβιτς στοῦ ρόλο τοῦ ἀτέλειωτα Κακοῦ.⁸ Σ' αὐτό τόν πόλεμο δοκιμάστηκε ἡ ἀντοχή τής νέας τάξης πραγμάτων. Τά ἀποτελέσματα τής πρόδρας τζενεράλε ἦταν ἐντυπωσιακά: παραδιάστηκε (μέ τρόπο ἐκδιαστικό) ἡ διαδικασία λήψης ἀποφάσεων τοῦ Συμβουλίου Ἐπιτροπῶν Ἐξωτερικῶν τής Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης, δοκιμάστηκε ἡ νέα στρατιωτική καί κατασκοπευτική τεχνολογία, σφυγμομετρήθηκε ἡ ἄγνοια καί ἡ ἀντοχή τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πληθυσμοῦ στήν παραπληροφόρηση, δοκίμασε τήν ἀποτελεσματικότητά τής ἰδεολογικῆς σύζευξης τής «ἀνωτερότητας τοῦ πολυπολιτισμοῦ» μέ τό αὐτονόητο τής ἀνάγκης «ἐθνικῆς ταυτότητας», ἐκμηδενίστηκε ὁ εἰρηνευτικός ρόλος τοῦ ΟΗΕ, νομιμοποιήθηκε ἡ σύσταση τής «διεθνούς ἀστυνομίας», σχηματίστηκαν de facto ζῶνες ἐπιρροῆς, ἀναθεωρήθηκε — σιωπηλῶς πλὴν σαφῶς — ἀκόμα ἕνα κεφάλαιο τοῦ Β' Παγκόσμιου Πολέμου καί ἀποδείχθηκε θριαμβευτικά ἡ ἀποκαίνωση τής εὐρωπαϊκῆς Ἀριστερᾶς.

Τί σημαίνει ἄραγε γιά ἕναν λαό νά ὀλοκληρωθεῖ ὡς ἔθνος; Νοηματικά δέν σημαίνει ἀπολύτως τίποτα. Τήν ἰδεολογική, ζῶμα, διάσταση τοῦ θέματος ἀποδίδει μέ γλαφυρότητα ἕνας ἄλλος ρεβιζιονιστής ἱστορικός καί πρωταγωνιστής στῶν περιρρημο-πλέον «καθγά», ὁ Μίχαελ Στύρμερ (Michael Stürmer): «Μόνον τό ἔθνος χορταίνει σήμερα αὐτή τήν πείνα γιά νόημα καί ταυτότητα, τήν ὁποία παλαιότερα ἱκανοποιούσαν ἡ θρησκεία καί ἡ μαγεία» (!). «Ὅμως, ὅσο κι ἂν κάθε «πρωτογενῆς εθνικισμός» ἐμπεριέχει ἕνα στοιχεῖο «ἀντιμπεριαλιστικό», κάθε συζήτηση περί «ἐθνικῆς ὀλοκλήρωσης» δέν παύει νά ἀναπαράγει τό ἰδανικό τής ἐθνικῆς (φυλετικῆς) ὁμοιογένειας, στοιχεῖο ἀναμφισβήτητο σωβινιστικό.

Ποῖος ἐμπόδισε τήν «ἐθνική ὀλοκλήρωση» τῶν Γερμανῶν; Γιατί τό περὶ οὗ ὁ λόγος ἔθνος δέν μπόρεσε νά «ὀλοκληρωθεῖ», ὅταν εἶχε ἤδη (ἀπό τό 1871) ἕνα ὀλόκληρο (μικρότερο ἴσως ἀπ' ὅ,τι «ἤθελε», ἀλλά ἄρκετά εὐρύχωρο) κράτος στή διάθεσή του; Μήπως ἡ «ἐθνική ὀλοκλήρωση» τῶν διάσπαρτων γερμανικῶν πληθυσμῶν δέν εἶναι παρά τό ἄλλοθι τής ἄρνησης ἐπίτευξης μιάς ἐδαφικά μειονεκτικότερης, ἀλλά διώσιμης εἰρήνης; Μήπως τό ἀποτέλεσμα αὐτῆς τής «ἐπιθυμίας» (αὐστηρά διαχωρισμένο ἀπό τά μέσα πού χρησιμοποιήθηκαν γιά τήν ἐκπλήρωσή της καί πού ἀποτελοῦν τήν «κακόφημη προϊστορία» τής χώρας), ὁ ξεριζωμός δηλαδή τῶν γερμανικῶν πληθυσμῶν, δέν δίνει ἀκόμα καί σήμερα λαβή στίς ἀλτρωτικές διεκδικήσεις

τῶν χαμένων πατριδῶν; Μήπως δέν ἐπιζητεῖται ἀκόμα ἡ ἀποκατάσταση, πέρα ἀπό αὐτή (ἠθική καί ὕλική) τῶν παθόντων, τής ἴδιας τής ἰδέας ἐνός εὐρύτερου γερμανικοῦ χώρου πέρα ἀπό τά καθορισμένα καί ἀμετάβλητα (μᾶλλον) κρατικά σύνορα; Τό καταστροφικό σύνθημα — καί δυστυχῶς καταστροφικότερο γιά κάποιους ἄλλους — δέν ἦταν «ὄλοι οἱ Γερμανοὶ σέ ἕνα κράτος», παρά «ζωτικός χώρος; περισσότερος ζωτικός χώρος» («Mehr Lebensraum»); πράγμα πού ἐξηγεῖ πῶς βρέθηκαν στοῦ Στάλινγκραντ.

Ὁ φαειρός (πλὴν ὁμως ἐπικίνδυνος) ἰσχυρισμός τοῦ Ἐρνστ Νόλτε (Ernst Nolte), ὅτι τό Ὀλοκαύτωμα ἦταν ἡ φοβισμένη ἀντίδραση τοῦ Χίτλερ στήν «ταξική γενοκτονία» τοῦ Λένιν (!), δέν καταρρίπτεται ἀπό τή θέση τοῦ Μπίμπο ὅτι οἱ «Γερμανοὶ» προέβησαν στίς γνωστῆς γενοκτονίες γιά νά ἐκτρονώσουν τή νεύρωσή τους, παρά συμπληρώνεται ἀπ' αὐτή. Ἄς ἀγνοήσουμε λοιπόν μεταξὺ ἄλλων τό ἐκρηκτικό πολιτικό δυναμικό τής Δημοκρατίας τής Βαϊμάρης, τόν πολιτικό ἀνταγωνισμό μεταξὺ τῶν βιομηχάνων τής Ρηνανίας καί τής πρωσικῆς ἀριστοκρατίας τής γῆς (Junkers), τή σύγκρουση μεταξὺ βιομηχανιῶν προσανατολισμένων ἢ/καί ἀνταγωνιστικῶν στήν ἀντίστοιχη διεθνή (π.χ. βιομηχανίες χάλυβα καί πολεμικοῦ ἐξοπλισμοῦ)¹⁰ καί ἄς δεχθοῦμε, πέρα ἀπό τήν ἐξομοίωση τοῦ γερμανικοῦ λαοῦ μέ τούς φασίστες, ὅτι ἡ Γερμανία δέν ἦταν τίποτα ἄλλο παρὰ ἕνα ἀπέραντο φρενοκομείο.¹¹

Ἡ Γερμανία τοῦ 1995 ἔχει ἄρκετους μὴ γερμανικῆς καταγωγῆς κατοίκους· στερημένους ὁμως ἀπό τό στοιχειώδες πολιτικό δικαίωμα κάθε φορολογουμένου: τήν ψήφο τους.

3. Διαβάζουμε, παραδείγματος χάριν, σε μία μπροσούρα που εκδίδει ο κρατικός οργανισμός «Μνημείων Γερμανικής Αντίστασης» («Gedenkstätte Deutscher Widerstand», 27 έκδοση, Βερολίνο 1991): «Είναι πιο σωστό να ισχυριστούμε ότι οι άντρες των Ές-Ές στις περιπτώσεις εκείνες που δεν ήθελαν ή δεν μπορούσαν άλλο να εκτελέσουν διαταγές, μετατίθονταν στο μέτωπο. Όμως δεν θέλανε να τους συμβεί κάτι τέτοιο. Οι αντίπαλοί τους θα ήταν βαριά όπλισμένοι στρατιώτες, τάνκς και αεροπλάνα· επιπλέον θα είχαν να αντιμετωπίσουν τό κρύο, τή λάσπη και τήν έλλιπή σίτισή τους. Έτσι απέφευγαν τή μετάθεσή τους στο μέτωπο, άφηναν τούς στρατιώτες να διεξάγουν τόν πόλεμο και πολεμούσαν ενάντια σε άνυπεράσπιστους άντρες, γυναίκες και παιδιά».

4. Τό δεύτερο μοτίβο θυμίζει έντονα παλαιότερες εποχές, όταν — λέει — κάποιος (ποιοί;) φθονούσαν (γιατί;) τόν γερμανικό λαό και δέν τόν άφηναν — λέει — να όρθοποδήσει ως έθνος.

5. Ό κ. Κόλ ήταν σαφέστερος στήν όμιλία του προς τό Γερμανικό Κοινοβούλιο: «Δέν μπορεί ό ρυθμός τής νηοπομπής να καθορίζεται από τό βραδύτερο των πλοίων τής», *Η Καθημερινή*, 9.12.1995.

6. Για τό ρόλο τής Μπούντεσπανκ στήν κατάρρευση του Έυρωπαϊκού Μηχανισμού Άνταλλακτικής Ίσοτιμίας (European Exchange Rate Mechanism - ERM) τό 1992 δλέπε George Soros, *Soros on Soros, Staying Ahead of the Curve*, John Wiley and Sons, Inc. New York 1995, κεφάλαιο πέμπτο: Theory on action.

7. «Τό “ουσιαστικότερο” άποτέλεσμα τής 6ης γαλλογερμανικής συνόδου κορυφής στο Μπάντεν Μπάντεν ήταν, από μία άποψη, ή πολιτική άπόφαση των ύπουργών Άμυνας κ. Ρίε και Μιγιόν να προχωρήσουν οι δύο κυβερνήσεις στή χρηματοδότηση και ανάπτυξη ευρωπαϊκού κατασκοπευτικού δορυφόρου», *Η Καθημερινή*, 9.12.1995.

8. Η τετριμμένη Ισοδυναμία Χίτλερ = κάτι άλλο (πού τό μόνο που δέν μās λέει είναι ποιός ήταν ό Χίτλερ) χρησιμοποιήθηκε ακόμα μιά φορά: μετά τόν Στάλιν και τόν Σαντάμ Χουσεΐν, Χίτλερ = Μιλόσεβιτς.

9. «Έπιτροπή ιστορικών συναντήθηκε, χθές τό μεσημέρι, στή Βόννη, με τόν Γερμανό ύπουργό Έξωτερικών Κλάους Κίνκελ, προκειμένου να συμβάλουν επιστημονικά στή διαμόρφωση συνθήκης μεταξύ Γερμανίας και Τσεχίας, με αντικείμενο τήν όριστική ρύθμιση του προβλήματος των Σουδητών. Στήν έπιτροπή μετέχουν Γερμανοί, Τσέχοι και Σλοβάκοι. Η τσεχική πλευρά θεωρεί ότι είναι υπερβολικός ό αριθμός των 250.000 Γερμανών προσφύγων, οι όποιοι κατά τίσ όργανώσεις των Σουδητών όρθηκαν τό θάνατο στήν προσπάθειά τους να διαφύγουν, ή εξαιτίας του έγκλεισμού τους σε στρατόπεδα συγκέντρωσης. Ο Τσέχος ιστορικός Γιάν Κρέν, σημ. τής συντ. | κάνει λόγο για 40.000 θύματα, αναφερόμενος στον ακριβή αριθμό των θυμάτων τής πρώτης, μετά τόν πόλεμο, έθνικής εκκαθάρισης. Με τόν αριθμό αυτό συμφωνούν δύο τουλάχιστον Γερμανοί, μέλη τής έπιτροπής. ... Ο Γερμανός ύπουργός Έξωτερικών, Κλάους Κίνκελ, δήλωσε πρόσφατα σε συνέντευξή του στο πολωνικό ραδιόφωνο ότι παρά τήν παρέλευση 50 έτων, «ή γερμανική κυβέρνηση καταδίκασε και καταδικάζει τήν, άνευ άποζημιώσεων, κατάσχεση των γερμανικών περιουσιακών στοιχείων... ως άντιτιθέμενη στο διεθνές δίκαιο». Και πρόσθεσε ότι «ή Γερμανία θεωρεί τό πρόβλημα άλλο και δέν άναγνωρίζει τίσ κατασχέσεις...». *Η Καθημερινή*, 2.12.1995. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τή σύσταση και τό έργο τής έπιτροπής δλέπε άρθρο «Symbiose im verborgenen», *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 8.11.1995.

10. Για μία άνάλυση των τάσεων και των αντιφάσεων τής γερμανικής οικονομίας στα χρόνια 1931-1943 δλέπε Alfred Sohn-Retherl: *Ökonomie und Klassenstruktur des deutschen Faschismus*, Suhrkamp, 1973.

11. Η ίδια όμως ή λεκτική διατύπωση τής θεωρίας τής άνημπορίας για «έθνική όλοκλήρωση» μās παραπέμπει συνειρμικά στή πιθανή άποκρυπτογράφηση τής μέσω τής θεωρίας του Βίλχελμ Ράιχ περιόδησης τής σαδομαζοχιστικής προσωπικότητας πάνω στις σεξουαλικές άναστολές και τήν άνοργασμικότητα. Wilhelm Reich, *Die Massenpsychologie des deutschen Faschismus*.

ΟΡΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΣΥΜΒΟΛΑ ΤΩΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΝ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ ΣΤΗ ΓΑΛΛΙΑ

της Ρούλας Δημοπούλου

Τό κείμενο που ακολουθεί δεν είναι παρά μία πρόταση ανάγνωσης του βιβλίου του Άλαιν Πεσέν (Alain Pessin), με τίτλο *Όμυθος του λαού και η γαλλική κοινωνία του 19ου αιώνα*, P.U.F., Παρίσι 1992. Ο Άλαιν Πεσέν είναι καθηγητής κοινωνικών επιστημών και διευθυντής του Τμήματος Κοινωνιολογίας στο Πανεπιστήμιο Πιέρ Μαντές Φράνς στην Γκρενόμπλ της Γαλλίας.

Στόχος του βιβλίου είναι η ανάλυση της εικόνας του λαού ως φορέα μιας κοινωνικοπολιτικής ελπίδας, στο διάστημα 1830-1871, όπου πραγματοποιήθηκαν οι τρεις πιο σημαντικές επαναστάσεις του 19ου αιώνα στη Γαλλία. Πρόκειται για μία προσέγγιση που έχει ως βασικές αναφορές τη σχολή του ποπουλισμού του 19ου αιώνα, σχολή κυρίως λογοτεχνική και εικαστική, αλλά επίσης φιλοσοφική και ιστορική, που σκοπό είχε να παρουσιάσει με ρεαλισμό τη ζωή των ανθρώπων του λαού. Το σύγγραμμα ξεπερνάει τις προτάσεις των ποπουλιστών (Ούγκω, Μισλέ, Ντελακρουά, Λερού, Γεωργία Σάνδη, Ντωμίε, Μπλανκί...) και φθάνει σ' έναν όρισμό του μύθου του λαού μέσα στην κοινωνία του 19ου αιώνα.

Απομονώσαμε (άλλοτε μεταφράζοντας, άλλοτε παραφράζοντας κι άλλοτε επεξηγώντας) ένα από τα έντεκα κεφάλαια του βιβλίου του Πεσέν, αυτό που αναλύει τους όρισμούς και τις εκφράσεις των τριών επαναστάσεων που καθόρισαν τις κοινωνικές δομές του γαλλικού 19ου αιώνα. Πρόκειται για τις επαναστάσεις του 1830, του 1848 και για την Κομμούνα του Παρισιού του 1871.

Οι σχέσεις του λαού και του χρόνου με την επανάσταση, καθώς επίσης και κάποια από τα σύμβολα του λαού ή της επανάστασης αποτελούν τό βασικό αντικείμενο αυτού του κεφαλαίου. Αυτό λοιπόν είναι οι άξονες της δικής μας πρότασης.

Κοινωνική φιλοσοφία: Σκέψεις για την επανάσταση

A. Λαός και επανάσταση

Σε περιόδους επανάστασης, με τον όρο «λαός» εννοούμε κάθε κοινωνική τάξη ή ομάδα που συμμετέχει στην επανάσταση και που εμφανίζεται μάλλον ως φορέας μιας συλλογικής ελπί-

δας παρά ως εκφραστής μιας ταξικής διεκδίκησης. Η επανάσταση, αυτή καθ' εαυτή, εμφανίζεται ως ένα δοχείο όπου ο λαός συλλέγει κάθε «μύθο» και τον ανάγει σε «ελπίδα». Η ίδια ή επανάσταση λοιπόν δεν είναι μύθος, είναι ελπίδα. Αντίθετα, οι επαναστατικές ενέργειες, μία προς μία, μπορεί να είναι ο μύθος σε πράξη.

B. Χρόνος και επανάσταση

Οι επαναστάσεις του 19ου αιώνα στη Γαλλία σχετίζονται με μία διπλή θεώρηση του χρόνου: α) με τον μυθολογικό και β) με τον ιστορικό χρόνο.

Στην πρώτη περίπτωση, ο χρόνος μηδενίζεται και η επανάσταση είναι ένα νέο ξεκίνημα. Ρυθμίζει τα ρολόγια της κοινωνίας. Κατά τον Προντόν, επανάσταση δεν σημαίνει απαραίτητα εξέγερση, είναι συνώνυμη με μία κοινωνική δυναμική.

Αντίθετα, στη δεύτερη περίπτωση τό σημαντικό στοιχείο είναι η εξέγερση. Η επανάσταση δεν είναι μεταρρύθμιση, είναι αποκάλυψη. Έδώ ο λαός δεν κάνει επανάσταση, γεννιέται από την επανάσταση. Πρόκειται για τη ρομαντική θεώρηση της επανάστασης, σύμφωνα με την όποια «αποκάλυψη» σημαίνει «απαρχή», «ίδρυση». Είναι η θεώρηση της Γεωργίας Σάνδη τό 1848, του Μισλέ, του Βαλές, του Μπλανκί...

Στις δύο αυτές διαφορετικές διαδρομές δεν έχει νόημα να ψάξουμε διαμετρικά αντίθετες επαναστατικές ιδεολογίες: διασταυρώνονται και ή μία επηρεάζει την άλλη. Απόδειξη; Η επανάσταση εμφανίζεται σε κάθε περίπτωση σαν μία αναζήτηση, βολονταριστική και μαγική ταυτοχρόνως, μιας ρήξης στο χρόνο. Κάθε επανάσταση θέτει ένα και μοναδικό πρόβλημα, αυτό του ξεκινήματος, της έναρξης. Ένας κόσμος πραγματικά νέος δεν μπορεί ποτέ να προκύψει απ' τον παλιό. Η επανάσταση πιστοποιεί τη δυνατότητα της επιστροφής σ' έναν ιδρυτικό χρόνο. Τό θέμα της απόλυτης γέννησης, της συνεχούς αναγέννησης, είναι παντού παρόν, σε κάθε κύτταρο της οποιασδήποτε επανάστασης.

Η επανάσταση, έξω και πέρα από κάθε πρόταση υλοποίησής της (μεταρρύθμιση ή εξέγερση), παρουσιάζει πάντα απόλυτες σταθερές. Αν και φαινομενικά δείχνει να εκφράζει μία κοινωνική ανισορροπία και αστάθεια, είναι απόλυτα σταθερή όσον αφορά τό κοινωνικοπολιτικό της υπόβαθρο σε περιόδους αισθητής κοινωνικής αδικίας. Είναι επίσης σταθερή όσον

ἀφορᾶ τίς πολιτιστικές καί φαντασιακές ἐκφράσεις της (σ' αὐτές θά ἀναφερθοῦμε ἐκτενέστερα παρακάτω). Οἱ ἐπαναστάσεις λοιπόν δέν εἶναι ἡ ἀπεικόνιση τοῦ ἀφθαστου, τοῦ ἀσύγκριτου ἢ τοῦ ἐξαιρετικοῦ, εἶναι ἡ συνήθης ἐκφραση μᾶς κοινωνικῆς ἐμπειρίας. Ἡ ἐπανάσταση ὡς ἐλλίδα δέν ἐπιτυγχάνει οὔτε ἀποτυγχάνει. Ὑπάρχει ἢ δέν ὑπάρχει, πραγματοποιεῖται ἢ ὄχι. Εἶναι μόνο οἱ τεχνικές της πού ἐπιτυγχάνουν ἢ ἀποτυγχάνουν.

Γ. Γέννηση τοῦ λαοῦ στήν ἐπανάσταση

Ἐπανάσταση σημαίνει ἐπαναφορά σ' ἕναν ἰδρυτικό χρόνο, ἀλλά πρωτίστως σημαίνει «τερματισμό». Πρῶν νά σηματοδοτήσει τήν «ἐναρξη», ἡ ἐπανάσταση ἔρχεται νά δείξει μέ τρόπο ἀδιαμφισβήτητο πόσο τό παρελθόν ἦταν ἀδικία, δουλεία σ' ἕνα ἄδικο κατεστημένο. Ἡ ἐπανάσταση ἐμφανίζεται ἄρα ὡς ἕνα «κλείσιμο», ὡς μιά ρήξη μέ τό παρελθόν, ἐνῶ ταυτόχρονα ἔρχεται νά ἰδρύσει ἕνα παρόν ριζικά ἀντίνομο μέ τό παρελθόν, ἕνα παρόν τό ὁποῖο ὡς τέτοιο δείχνει πόσο ἄδικο καί ἀπατηλό ἦταν τό παρελθόν. Ὅλες οἱ ἐπαναστάσεις ἐνδιαφέρονται νά δείξουν πόσο ὁ λαός ἦταν καταπιεσμένος μέσα σέ μιά ἄδικη δουλεία. Ἡ σκληρότητα της δουλείας εἶναι ἀνάλογη τῆς βιαιότητος μέ τήν ὁποία ὁ λαός ἐπαναστατεῖ, εἶναι ἀνάλογη τῆς ἐπανάστασης. Κι ἔτσι μόνιμη ἔγνοια τῆς ἐπανάστασης εἶναι νά δικαιολογεῖ κάθε της κίνηση, νά θεωρεῖ ὅτι τή χρωστάει στόν ἑαυτό της καί στό παρελθόν, νά ἀποφεύγει κάθε αὐθαιρεσία. Τό σημαντικό γι' αὐτήν εἶναι κάθε της πράξη ν' ἀντιμάχεται τό παρελθόν, νά βρῆσκει δικαιολογία σ' αὐτό ἔχοντας ὡς βασικό μέλημα ἀρχικά νά τό φμώσει καί κατόπιν νά τό ἐκμηδενίσει.

Ὅμως ἡ ἐπανάσταση δέν σταματᾶ ἐκεῖ, σπάνια εἶναι μηδενιστική. Ἡ ἐπανάσταση εἶναι «φανέρωση»: αὐξάνει ποιοτικά καί ποσοτικά τή γνώση πού ἔχει ἡ κοινωνία γιά τόν ἑαυτό της. Ἐπιβάλλει στό λαό συλλογιστική, ἐπιβάλλει ἀναλυτική σκέψη μέ σκοπό τήν ἄμεση τροποποίηση κοινωνικῶν μηχανισμῶν πού μέχρι πρότινος θεωροῦνταν προφανεῖς. Ἡ ἐπανάσταση ἐμφανίζεται ὡς ἕνας θετικός καταλύτης πού ἐπιταχύνει ἀφειδώς τή συλλογική διαύγεια, σέ τέτοιο βαθμό πού μπορεῖ νά ἐκκληφθεῖ σάν ἕνα πραγματικό κοινωνιολογικό ἐργαστήρι. Ἀποτέλεσμα: Οἱ ἐπαναστάσεις προκαλοῦν μίαν ἀφθονότερη παρά ποτέ παραγωγή γραπτοῦ καί προφορικοῦ λόγου. Ὀμιλίες, ἀφίσες, ἐφημερίδες, προκηρύξεις, μπουσσῶρες, τραγούδια, ποιήματα... παράγονται ἀπτότομα σέ ἀσυνήθιστους ρυθμούς. Στό ἐπαναστατημένο Παρίσι τοῦ 1848 καί τῆς Κομμουνίας, ὁ λόγος μοιάζει νά βρῆσκει στήν ἐξουσία.

Τί, ὅμως, σημαίνει μιά τέτοια ἀπελευθέρωση τοῦ λόγου, καί μάλιστα ὅταν εἶναι ὁ λαός αὐτός πού ἀνεδαίνει στό δῆμα; Σημαίνει ἀρχικά κατάκτηση τῆς διαφάνειας τῆς ζωῆς, κάτι πού εἶναι ἡ πρώτη συνέπεια κάθε ἐπαναστατικοῦ ἐγχειρήματος. Ἡ καθολική οἰκειοποίηση τοῦ λόγου εἶναι τό κατ' ἐξοχήν σύμβολο τῆς μαζικῆς οἰκειοποίησης τῶν κοινῶν ζητημάτων. Τό ὅτι ὁ λόγος ξεσπᾷ ἔτσι σ' ἕναν λαό ξαφνικά ἐλεύθερο δέν εἶναι ἡ περίτρανη ἀπόδειξη τοῦ ὅτι αὐτός ὁ λαός ἦταν φμωμένος, καταδικασμένος στή σιωπή, στήν παθητικότητα, ὑποχρεωμένος νά ζεῖ στό περιθώριο τῆς ἴδιας του τῆς ζωῆς;

Καί ὁ λόγος αὐτός εἶναι φορτισμένος. Φορτισμένος καί φορτωμένος μέ μνῆμες ἀπ' τό παρελθόν. Τό ἀναμάσημα καί ἡ καταγραφή τῶν παλιῶν πόνων εἶναι γιά τόν ἐπαναστατημένο λαό ἡ ἐγκεφαλική τεχνική πού τοῦ ἐπιτρέπει νά τούς θεωρήσει λήξαντες, ἐφόσον τούς ὁμολογεῖ. Καί αὐτή ἡ ὁμολογία, κατά τούς

ἐπαναστατικούς χρόνους, καθιστᾶ πῶ ἀφόρητη τήν προηγούμενη δυστυχία. Ἀντίθετα μ' αὐτό πού συχνά πιστεύουμε, τό φορτίο «τῆς γῆς τῶν κολασμένων» δέν εἶναι στοιχεῖο συνειδητῆς προεπαναστατικῆς: εἶναι τροφή καί προϊόν τοῦ ἴδιου τοῦ μηχανισμού τῆς ἐπανάστασης. Εἶναι ἡ ἴδια ἡ ἐπανάσταση πού φέρνει στήν ἐπιφάνεια καί πού πολλαπλασιάζει τό προηγούμενο φορτίο. Ἡ ἡμέρα τῆς ἐπανάστασης εἶναι λοιπόν γιά τόν λαό ἡ ἡμέρα τῆς ἀλήθειας. Ὅχι τῆς ἀπόλυτης ἀλήθειας, ἀλλά τῆς δικῆς του ἀλήθειας, τῆς περασμένης του ἀλήθειας, τῆς ἀλήθειας μέ τήν ὁποία μόλις ἔκοψε κάθε δεσμό.

Ζωγραφική καί λογοτεχνία: Μερικά παραδείγματα πολιτιστικῶν ἐκφράσεων τῶν συμβόλων τῆς ἐπανάστασης

Α. Ὁ περιπλανώμενος λαός

Εἶναι τό βασικό θέμα τῶν πινάκων τοῦ Ντωμιέ. Γνωστός περισσότερο ὡς καρικατοῦριστας ἢ γελοιογράφος, μέ τό ἔργο του «Οἱ ἐργάτες στό δρόμο» ὁ Ντωμιέ ἀναγνωρίζεται ἤδη ἀπό τό 1829 ὡς ὁ κατ' ἐξοχήν ζωγράφος τοῦ λαοῦ στόν 19ο αἰώνα.

Δέν βλέπω τόν λαό νοσταλγικά ὄπως ὁ Μιγιέ βλέπει τούς χωρικούς, εἶναι ὁ ζωγράφος τῆς ἐπανάστασης τοῦ 19ου αἰώνα.

Ζωγράφος τῆς ἐπανάστασης δέν σημαίνει ὅτι ζωγράφιζε τήν ἐπανάσταση. Ἄφησε βέβαια κάποιους πίνακες μέ θέμα τήν ἐπανάσταση τοῦ 1848: «Σκηνή ἀπ' τήν ἐπανάσταση» (1849), «Ἡ οἰκογένεια στό ὁδόφραγμα» (1854), «Ὁ ἀγωνιστής τῶν ὁδοφραγμάτων» καί τό προσχέδιο τῆς «Ἐξέγερσης» (φτιαγμένα λίγο μετά τίς μέρες τῆς ἐξέγερσης).

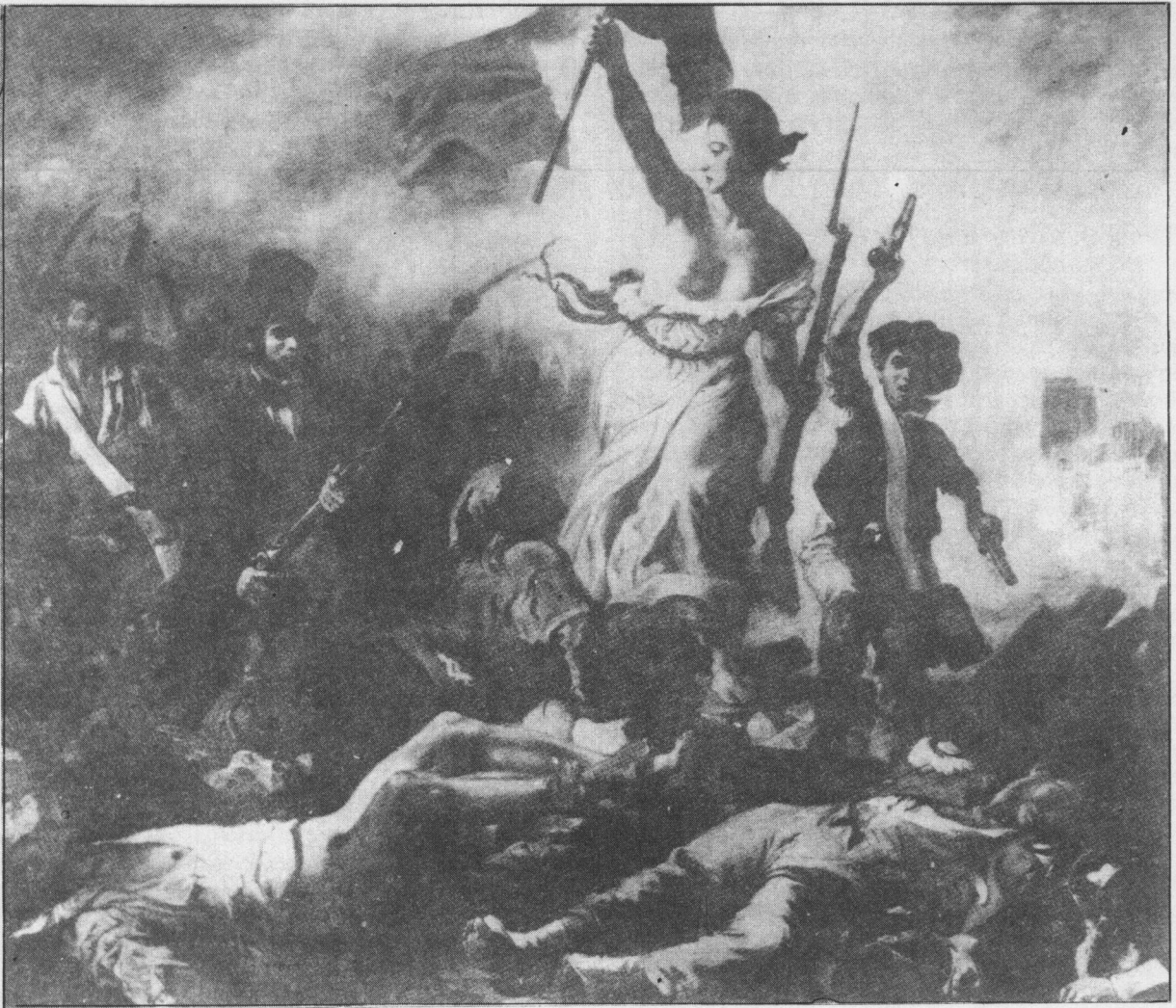
Τό βασικό του θέμα εἶναι ὁ «λαός-δραπέτης». Ἀρχικά τό 1849, λίγο ἀργότερα τό 1852 καί μετά πάλι τό 1855, ὁ Ντωμιέ δουλεῦει καί ξαναδουλεῦει τό ἴδιο θέμα. Θέμα πού μοιάζει νά ἐπανερχεται σάν ἔμμονη ἰδέα: τό πλήθος πού δραπετεύει, τό πλήθος πού περιπλανιέται, μιά μάζα σκελετωμένων ἀνθρώπων πού σκυφτοί προσπαθοῦν ν' ἀπαλλαγοῦν ἀπό δυσβάσταχτα φορτία. Μάταια ψάχνει κανεῖς νά βρεῖ ποῖο ἱστορικό γεγονός παρουσιάζει ὁ πίνακας «Οἱ δραπέτες». Κανένα.

Ἡ πλύστρα, ὁ ναυτεργάτης, ὁ νερούλας, ἡ φορτωμένη γυναίκα, φιγούρες πού ἐπανερχοῦνται ἀδιάκοπα στή ζωγραφική τοῦ Ντωμιέ, δέν εἶναι παρά «δραπέτες» πού ἀδυνατοῦν νά δραπετεύσουν. Εἶναι φιγούρες ἑνός λαοῦ κάτω ἀπ' τό ζυγό, ἑνός λαοῦ καταπιεσμένου, ἑνός λαοῦ πού βαδίζει χωρίς νά προχωρᾶ, χωρίς φανερό στόχο, μ' ἕνα βήμα πού ὀφείλει νά ξαναρχίσει. Ὑπάρχει κάτι ἀπ' τόν Σίισφο στόν λαό τοῦ Ντωμιέ.

Στήν ἀπεικόνιση αὐτῶν τῶν δραπετῶν χωρίς φυγή, ὁ Ντωμιέ προβάλλει μιά ἐνέργεια πού ἐφθασε στό ὄριο της καί μιά ζωή πού βιώθη, ὡς σάν ὑποχρέωση ἀδικη. Καί ὁ λαός μέ μεγαλεῖο καί δύναμη ἐκπληροῖ αὐτή τήν ἄδικη ὑποχρέωση. Ἐδῶ ἀκριβῶς βρῆσκει ἡ ἐπαναστατική ἀλήθεια πού ὀφείλει στόν Ντωμιέ ὁ 19ος αἰώνας.

Β. Ἡ ἐπανάσταση ὡς γυναίκα τοῦ λαοῦ

Ἡ περίοδος 1830-1871 φαίνεται νά δάξει μιά συμβολική ἄσκηση πού βασίζεται σέ τρία μυθικά δεδομένα: τή γυναίκα, τόν ἔνοπλο ἀγῶνα καί τόν λαό. Ὁ Ντελακρουά ἔδωσε τήν πρώτη εἰκαστική λύση μέ τόν γνωστό πίνακα «Ἡ Ἐλευθερία πού ὀδηγεῖ τό λαό» (1830). Μεταξυ αὐτοῦ τοῦ ἔργου καί τῆς Κομμουνίας

νας, ή λαϊκή έπαναστατική φαντασία δίνει πολλά παρόμοια παραδείγματα. Άλλο έργο πού θυμίζει τήν «Έλευθερία» τού Ντελακρουά είναι «Ο ύμνος τής αναχώρησης» (1870) τού Γουστάβου Ντορέ, όπου ένας άγγελος-έλευθερία, άέρινος, μέ φτερά, διασχίζει τή μάχη και τή φωτίζει φευγαλέα. Στή «Μασσαλιώτιδα» (1870) τού ίδιου ζωγράφου, μία γυναικεία φιγούρα, πύο συγκεκριμένη αυτή τή φορά, πατάει στή γη και οδηγεί τήν πορεία τού ένοπλου λαού.

Διανύοντας τόν αιώνα μέχρι τήν Κομμούνα τού Παρισιού, τό θέμα τής ταύτισης τής γυναίκας μέ τήν επανάσταση, τόσο στή λογοτεχνία όσο και στή ζωγραφική, δέν παύει νά ταλαντεύεται μεταξύ δύο έκφράσεων: α) συμβολικές εικόνες ως σύνολα συγκεκριμένων έννοιών και β) άλληγορικές εικόνες ως σύνολα άφηρημένων έννοιών.

Χρονολογικά, οι πρώτες εμφάνισεις τού συμβόλου-γυναίκα έχουν περισσότερο τήν πρώτη έκφραση. Παράδειγμα, τό ποίημα «Τό έλώριο» (1830) τού Αύγουστου Μπαρμπιέ, πού ίσως είναι αυτό πού βασικά επηρεάζει τόν Ντελακρουά. Ο ποιητής δίνει μία εικόνα τού συμβόλου «γυναίκα-έλευθερία» όπως

εμφανίζεται στά μεγάλα λαϊκά ξεσηκώματα τής Γαλλικής Έπανάστασης τού 1789 και τού 1830. Η «γυναίκα-έλευθερία» ταυτίζεται πλήρως όχι μέ τήν έξιδανικευμένη μορφή τού λαού, αλλά μέ τή ρεαλιστική ένσάρκωση ενός πραγματικού λαού, ενός λαού ταραγμένου, παθιασμένου, δίαιου, ενός λαού πού υπερβάλλει τόσο στή μικρότητα όσο και στό μεγαλείο. Σ' αυτό τό ποίημα ο Μπαρμπιέ ύμνει τό μεγαλείο τού όχλου και τήν άγιότητα τού υπόκόσμου. Όλος ο έπαναστατημένος 19ος αιώνας θά θιμηθεί αυτό τό ποίημα.

Η «γυναίκα-έλευθερία» τού Μπαρμπιέ άνήκει σ' αυτόν τόν άγιο υπόκοσμο. Ο ποιητής τήν παρουσιάζει διαδοχικά σάν μία παιδούλα μέ τολμηρό ύφος, «πύρινη παρθένα» τής Βαστίλλης, σάν μητέρα-τροφό τής Μεγάλης Στρατιάς τού Ναπολέοντα, σάν Ήγερία τών όδοφραγμάτων τού 1830, όμορφη και γυμνή, πού έρχεται νά στεγνώσει από τά δάκρυα τά μάτια τού λαού.

Αυτές οι όριακές στιγμές τής ιστορίας τού λαού από τό 1789 ως τό 1830 άντιστοιχούν, στό ποίημα τού Μπαρμπιέ, σέ ισάριθμες παρουσίες τού συμβόλου-γυναίκα, τό όποίο συνδέει τήν

έρωτική δύναμη με τη δύναμη τῶν ιστορικῶν κινήματων. Ἡ ἐλευθερία εἶναι γυναίκα τοῦ λαοῦ, πρωτόγονη, μέ δυνατό ἐνστικτο καί βίαιη ἐπιθυμία. Εἶναι μιά γυναίκα «βάρβαρη», τῆς ὁποίας ἡ «χοντράδα» μοιάζει νά εἶναι μιά ἐγγύηση ἀλήθειας, σέ ἀντίθεση μέ καθετί τό γυαλιστερό, τό ἀποξηραμένο καί τό ψεύτικο τῶν ἐκλεπτυσμένων γυναικῶν τῶν ἄλλων τάξεων.

Θά ἐπανεέλθουμε στήν ποίηση τοῦ Μπαρμπιέ ἀφοῦ πρώτα κάνουμε μιά σύντομη παρένθεση, λέγοντας δυό λόγια γιά τή γυναίκα-σύμβολο ἐπανάστασης ἔτσι ὅπως τή ζωγραφίζουν ὁ Μιγιέ, ὁ Ντωμιέ καί οἱ σχεδιαστές τῆς Κομμούνας. Εἶδαμε ἤδη πῶς ἀναπαριστᾶ ὁ Ντελακρουά τήν ἐλευθερία στόν πίνακα τοῦ 1830. Τό 1848, ἡ «Ἐλευθερία στά ὁδοφράγματα» τοῦ Μιγιέ εἶναι μιά εἰκαστική προσέγγιση πιά ἀλληγορική. Ἡ γυναικεία μορφή, ὅπως στόν πίνακα τοῦ Ντελακρουά, ἡμίγυμη δρασκελίζει τά πτώματα τήν ὥρα τῆς μάχης, φορώντας τό φρυγιάτο σκουφί. Τή θέση ὁμως τή τρίχρωμη σημαίας τῆς Ἐπανάστασης ἔχει πάρει ἕνα σπαθί. Ἡ γενική εἰκόνα εἶναι φανερά πιά ἀφηρημένη ἀπ' αὐτή τοῦ Ντελακρουά, κυρίως λόγω τῶν ἐντονῶν χρωματικῶν ἀντιθέσεων καί τοῦ κενοῦ καί σκοτεινοῦ φόντου. Ἡ ἴδια θεματολογία καί στό ἴδιο περίπου ὕψος ἐμφανίζεται καί στό σχέδια τῆς Κομμούνας. Ὁ Σταινλέν, γιά παράδειγμα, ἀποκαλύπτει τό κεφάλι τῆς γυναικείας-ἐλευθερίας, τῆς δίνει πολύ πλούσια μαλλιά, τήν ξεγυμνώνει σχετικά καί τήν κάνει νά δρασκελίζει τή σύγχυση τοῦ ὁδοφράγματος. Αὐτή τή φορά ὁμως, σάν ὄπλο δέν κρατᾶ παρά τήν κόκκινη σημαία πού κραδαίνει μέ τά δυό της χέρια. Ὅσο γιά τόν Ντωμιέ, ζωγραφίζει τό 1848 τή «Δημοκρατία»: Μιά γυναίκα μέ σημαία καί γυμνό στήθος πού δέν εἶναι πιά στή μάχη, εἶναι τροφός, σάν τήν γυναίκα-ἐπανάσταση στό ποίημα τοῦ Μπαρμπιέ.

Γ. Ὁ λαός ὡς πόρνη

«Ὁ λαός εἶναι τό κορίτσι τῆς ταβέρνας,
τό κορίτσι πού πίνει μαῦρο κρασί,
πού ψάχνει στόν ἔραστή της ἕνα χέρι νά τήν κυβερνᾶ,
ἕνα κορμί ἀπό σίδηρο, ἕνα μάτι φωτιάς,
καί πού μέσα στήν τρώγλη της πάνω στό ἀχυρένιο
στρώμα της,
δέν ἔχει ἔρωτα ζεστό κι ἐλευθεριάζοντα
παρά γιά τό θαρραλέο ἀρσενικό πού τή χτυπᾶ καί
τή μαστιγώνει
ἀπό τό δράδυ ὡς τό πρωί...».

Τό θέμα τοῦ λαοῦ πού ἐκπορνεύεται στίς χειρότερες μορφές τυραννίας, ἔτσι ὅπως παρουσιάζεται στό παραπάνω ἀπόσπασμα τοῦ ποιήματος «Τό εἶδωλο» πού γράφει ὁ Μπαρμπιέ τό 1831, εἶναι ἕνα θέμα ἀρκετά συνηθισμένο στήν ποίηση τῶν ἐξεγερμένων. Μετά τήν «Ἐλευθερία», ἡ πόρνη πού ἐλευθερώνεται γίνεται ἕνα ἀπό τά κεντρικά σύμβολα τοῦ ἐλευθεροῦ λαοῦ.

Ἡ εἰκόνα τῆς νεαρῆς πόρνης στό ὁδοφράγμα εἶναι μιά εἰκόνα πού στούς ἐπαναστατικούς χρόνους δείχνει τό «πέρασμα», δείχνει τή ρήξη μεταξύ ἀταξίας καί τάξης, ἀναταραχῆς καί ἡρεμίας, βδελυρότητας καί καθαρότητας τοῦ λαοῦ. Παρ' ὅλ' αὐτά οἱ ἐπαναστάτες τοῦ 1848 καί τῆς Κομμούνας ποτέ δέν ἔδειξαν ἀλογόκριτη προσήλωση σ' αὐτόν τόν συμβολισμό τοῦ λαοῦ μέσω τῆς πόρνης. Καί αὐτό λόγω τοῦ κινδύνου τῆς διαστρέβλωσης ἀπό τούς ἀντεπαναστάτες τῆς ἐρμηνεύσεως αὐτοῦ τοῦ συμβόλου.

Ἡ ἀντεπανάσταση διαδίδει τό μῦθο της ἐξέγερσης τοῦ

ὄχλου, τῆς πόλης στό ἔλεος τοῦ ὑποκόσμου, τήν εἰκόνα τῶν λυσσασμένων πειναλέων. Ἀπό τήν ἔξω μεριά τοῦ ὁδοφράγματος, ἡ πένα τῶν σχολιαστῶν δέν παραλείπει νά παρουσιάσει τό ἐπαναστατικό πάθος σάν μιά ἐκρηξη διαφθορᾶς. Κατά τή διάρκεια τῆς Κομμούνας, τά κείμενα τοῦ Ἀλέξανδρου Δουμά υἱοῦ, γιά παράδειγμα, συγκλίνουν πρὸς αὐτή τήν εἰκόνα τῆς ἐπανάστασης ὡς «δημόσιας γυνῆς», τῆς ἐλευθερίας ὡς ἐλευθεριότητας, τοῦ λαοῦ ὡς διεστραμμένου καί παθιασμένου ὄχλου, εἰκόνα πού εἶχε ἤδη διαδώσει ὁ Φλωμπέρ γιά τήν ἐπανάσταση τοῦ 1848, ὅταν περιέγραφε στήν *Αἰσθηματική ἄγωγή* τή λεηλασία τοῦ παλατιοῦ τοῦ Λουβρου ὡς ἔξης: «Μέσα στόν προθάλαμο, ὄρθια πάνω σ' ἕναν σωρό ρούχων, στεκόταν μιά πόρνη, σάν ἄγαλμα τῆς ἐλευθερίας, ἀκίνητη, μέ ὀρθά νοχτα μάτια, τρομακτική».

Ἡ ἐπανάσταση, ὁμως, δέν μπορεῖ νά ἀποδεχθεῖ τέτοιου εἶδους ἐρμηνεύσεως. Ὁφείλει καί δίνει τή δική της: εἴκοσι χρόνια πρὶν ἀπ' τόν Φλωμπέρ καί μέ πολύ λιγότερη ἀπέχθεια, ὁ Στέον γράφει γιά τό ἴδιο αὐτό ἐπεισόδιο τῆς λεηλασίας τοῦ παλατιοῦ ὅτι μπροστά στήν πόρνη, σάν ἄγαλμα τῆς ἐλευθερίας, περῶμε μέ ἔκφραση βαθιοῦ σεβασμοῦ. Καί σχολιάζει: «Θλιβερή εἰκόνα τῆς ἰδιόμορφης δικαιοσύνης τῆς μοίρας: ἡ πόρνη εἶναι τό ζωντανό δείγμα τῆς ἐξαθλίωσης τοῦ φτωχοῦ καί τῆς διαφθορᾶς τοῦ πλούσιου. Ταπεινωμένη ἀπ' τούς πλούσιους στούς λεγόμενους φυσιολογικούς καιρούς, ἔχει δικαίωμα σέ μιά στιγμή θριάμβου στούς δυσσοίονους καιρούς τῶν δικῶν μας ἐπαναστάσεων [...]. Εἶναι τό εἰρωνικό σύμβολο τῆς προσβεβλημένης, τῆς ἀποκοιμισμένης τιμῆς τοῦ λαοῦ πού ξυπνᾶ ἀναπηδώντας μέσα στό μεθύσι, καί ἐκδικεῖται».

Ἡ εἰκόνα τῆς πόρνης εἶναι πολύτιμη, γιατί συμβολίζει τή ρήξη μέ τό παρελθόν, γιατί συσσωρεύει στό πρόσωπό της ὅλη τήν ἀτιμία, τή μιζέρια καί τήν ἀναξιοπρέπεια, κι ἐνῶ ἀποδέχεται αὐτή τήν εἰκόνα, πετάει μέ περιφρόνηση τήν εὐθῆνη στόν ἀντίπαλο. Ἡ πόρνη, ὁμως, μ' αὐτό τό ἐξαθλιωμένο πρόσωπο συμβολίζει, ὅπως θά ἔλεγε καί ἡ Λουίζ Μισέλ, τό πρῶτο θύμα τῆς κοινωνικῆς ἀδικίας καί γιά τό λόγο αὐτό ἡ ἐπανάσταση ὀφείλει νά τιμᾶ τήν παρουσία της στήν πρώτη γραμμῆ τῆς μάχης.

Ἡ πόρνη ἀναγνωρίζεται ἀπό τήν ἐπανάσταση γιατί ἐνσαρκώνει τήν ἀνθρώπινη ὑπερβολή, τήν ἔνταση τῶν παθῶν, τό χάος τῆς φύσης, τήν πώση τοῦ λαοῦ. Αὐτό πού ἡ ἐπανάσταση προβάλλει μέσω τῆς εἰκόνας τῆς πόρνης δέν εἶναι ἡ ἀποδοχή αὐτῶν τῶν χαρακτηριστικῶν — ὅπως ἔκαναν οἱ δεξιοὶ ρομαντικοὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ αἵωνα — ἀλλά ἡ κατάργησή τους. Δέν πρόκειται λοιπόν περί μιᾶς τιμωρίας τῶν διαστροφῶν, ἢ μιᾶς διόρθωσης τῶν ἐλαττωμάτων τῆς κοινωνίας, πρόκειται περί τῆς ἐπιβεβαίωσης τῆς ἐπανάστασης. Ἀνεβάζοντας τήν πόρνη ὅσο γίνεται πιά ψηλά πάνω στά ὁδοφράγματα, ὁ ἐπαναστατημένος λαός σκοτώνει τήν πόρνη μέσα του, ἐξαλείφει τό χειρότερο, δηλαδή πραγματοποιεῖ τήν ἐπανάσταση. «Ὁ λαός δέν εἶναι πιά μιά ποντᾶνα», λέει ἀπλά ὁ Ρεμπώ. Γιά τήν ἐπανάσταση, ἂν ὁ λαός μένει ἀνέγγιχτος κάτω ἀπ' τή βρομίᾶ, δέν εἶναι λόγω μιᾶς ἀπροσδιόριστης καί ἀκλόνητης ἀρετῆς, ἀλλά γιατί ἡ ἐπανάσταση πραγματοποιεῖται, γιατί ἡ ἐπανάσταση εἶναι ἀπόλυτη ρήξη τῶν καιρῶν καί γέννηση τοῦ ἀνθρώπου, γιατί, τέλος, τό μέλλον εἶναι ἀδιάφθορο.

ΑΝΕΡΓΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ

του Ἀπόστολου Δεδουσόπουλου

Θέση πρώτη: Ζοῦμε σέ κοινωνίες πού ὑπόκεινται σέ πλήθος διαιρέσεων καί κατακερματισμῶν, ἀπαραίτητος ὅρος ὑπαρξῆς, ὅμως, τῶν ὁποίων (κοινωνιῶν) εἶναι ἡ ὁμογενοποίηση, μιά ὁμογενοποίηση πού ἐγκαλεῖ τὰ ὑποκείμενα ὡς μονάδες — ἄτομα-ιδιώτες — καί ταυτοχρόνως ὡς μέρη τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου, μέ τήν ἐπίκληση, συνήθως, ἰδεολογικῶν ἐνοποιητικῶν στοιχείων πού καλοῦνται νά ἐνοποιήσουν τό κατατετμημένο καί νά ὁμογενοποιήσουν τό ἕτερογενές.

Θέση δεύτερη: Ἡ ἀδυναμία ἀτόμων ἢ ομάδων νά ἀποδεχθοῦν τήν ἰσχὺ αὐτῶν τῶν ἐνοποιητικῶν στοιχείων ἢ τῶν διαδικασιῶν ὁμογενοποίησης ἀντιμετωπίζεται ὡς παράβαση, γεγονός πού δημιουργεῖ τὶς προϋποθέσεις ἀποκλεισμοῦ τῶν ἀτόμων καί τῶν ομάδων ἀπὸ τήν κοινωνική ζωὴ ἢ ἀπὸ ἐκφάνσεις τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

Θέση τρίτη: Ἡ ἴδια ἡ διαδικασία ὁμογενοποίησης ἀπαιτεῖ τήν ὑπαρξὴ καί τήν ἀναπαραγωγὴ τῶν παραβατικῶν ἀτόμων ἢ ομάδων, ὄχι ὡς ἀπλή προϋπόθεσή της — ἡ ἕτερότητα ὡς πρώτη ὕλη τῆς ὁμογενοποίησης — ἀλλὰ ὡς κατάσταση-ιδιότητα πού παράγεται ἀντιθετικά καί ἀντιφατικά πρὸς τήν κατάσταση-ιδιότητα τοῦ ὁμοίου.

Θέση τέταρτη: Ἡ δυνατότητα ἀναπαραγωγῆς τῆς παράβασης καί, συνεπῶς, τοῦ ἀποκλεισμοῦ ἐπιτάσσει τό παραβατικὸ ἄτομο ἢ ἡ παραβατικὴ ομάδα νά πεισθεῖ γιὰ τήν παραβατικότητά του, δηλαδή γιὰ τήν ἰδιομορφία του, τήν ἀδυναμία του προσαρμογῆς καί τήν ἀτομικὴ του εὐθύνη γιὰ τήν ἔλλειψη προσαρμογῆς.

Θέση πέμπτη: Μερικότερης ἐμβέλειας, θά σημείωνα ὅτι στὸν δυτικὸ πολιτισμὸ ἡ φτώχεια θεωρήθηκε ὡς μορφὴ παραβατικότητας, ἀποτέλεσμα κυρίως τῆς θεμελίωσής του στὸν ἀτομοκεντρισμὸ (individualism).

Ὁ ὅρος «κοινωνικὸς ἀποκλεισμός» καθιερώθηκε προσφάτως σάν ἕνας ἀκόμη νεολογισμὸς τῆς γραφειοκρατίας τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνώσεως γιὰ νά περιγράψει ἕνα νέο σύνολο παρεμβάσεων στὸν κοινωνικὸ τομέα. Σέ γενικὲς γραμμές, ὁ κοινωνικὸς ἀποκλεισμός ἀναφέρεται σέ ἄτομα ἢ ομάδες πού κατέχουν ὀριακὲς καί ἐπισημασθεῖς θέσεις στὴν ἀγορὰ ἐργασίας ἢ τῶν ὁποίων ἡ θέση στό κοινωνικὸ σύνολο διακυβεύεται, καθὼς ἄθωβονται στὰ ὄρια ἢ καί πέραν τῶν ὀρίων τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου, ἢ, ὀρθότερα, τῆς ὀργανωμένης κοινωνίας.

Κατὰ κάποιον τρόπο, τό φαινόμενο δέν εἶναι σημερινό. Ἐν ἀναδεικνύεται σήμερα, ὅμως, ὡς σημαντικό πρόβλημα εἶναι ἀποτέλεσμα τριῶν παραγόντων, οἱ ὁποῖοι ἀλληλεπιδροῦν καί ἀλληλοενισχύονται: πρῶτον, τοῦ μεγέθους καί τῆς θέσης πού κατεῖχαν οἱ ομάδες αὐτές στὴν πρόσφατη κοινωνικὴ ὀργάνωση. Δεύτερον, τῶν διαδικασιῶν πού παράγουν ὡς ἀποτέλεσμα τὸν κοινωνικὸ ἀποκλεισμό, διαδικασίες πού ἐμφανίζονται διαφορετικὸ χαρακτήρα ἀπὸ τὶς ἀντίστοιχες τοῦ ἄμεσου παρελθόντος. Τρίτον, καί σέ συνδυασμὸ μέ τὸν πρῶτον παράγοντα, τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ κοινωνικὸς ἀποκλεισμός ἀκυρώνει ἐμπράκτως τό σύνολο τῶν οἰκονομικῶν, κοινωνικῶν καί πολιτικῶν δικαιωμάτων ἐπὶ τῶν ὁποίων οἰκοδομήθηκε τό ἰδεολογικοπολιτικὸ καθεστῶς τῆς ἀστικῆς δημοκρατίας στὴ Δύση σ' ὅλο-

κληρο τὸν 20ό αἰώνα.

Γιὰ νά ἀναφερθῶ λίγο διεξοδικότερα στοὺς τρεῖς αὐτοὺς παράγοντες, πρέπει νά ἐπισημάνω ὅτι ὁ κοινωνικὸς ἀποκλεισμός ἔχει παύσει νά ἀποτελεῖ τό τραγικὸ προνόμιο ἐκδήλωσης μειονεκτουσῶν καί μειοψηφικῶν ομάδων. Σέ κατάσταση κοινωνικοῦ ἀποκλεισμοῦ κινδυνεύουν νά περιπέσουν καί περιπίπτουν συνεχῶς εὐρῆα κοινωνικά στρώματα, τὰ ὁποῖα ἀνθίζαν σέ προηγούμενες δεκαετίες καί τῶν ὁποίων ἡ κοινωνικὴ θέση ἔθεωρεῖτο ἀδιασάλευτη. Μὲ ἄλλα λόγια, τό πρόβλημα τοῦ κοινωνικοῦ ἀποκλεισμοῦ σήμερα δέν εἶναι πρόβλημα μόνο τῶν ναρκομανῶν, τῶν ἀλκοολικῶν, τῶν φτωχῶν τῆς τρίτης ἡλικίας, τῶν μεταναστῶν καί προσφύγων, τῶν φυλακισμένων ἢ τῶν ἀτόμων μέ ψυχολογικὲς διαταραχές. Ἡ περιγραφικὴ αὐτὴ καταγραφή, ἂν ἦταν ποτέ ἰσχυρὴ — πράγμα γιὰ τό ὁποῖο διατηρῶ ἐπιφυλάξεις —, σήμερα εἶναι ἐξαιρετικῶς ἀνεπαρκὴς τόσο γιὰ νά περιγράψει διὰ τῆς ἀπαρίθμησης τὶς ομάδες τῶν «κοινωνικά ἀποβλήτων», ὅσο καί γιὰ νά μᾶς ἐπιτρέψει νά προσεγγίσουμε τὶς διαδικασίες κοινωνικῆς παραγωγῆς τῶν πολυδιάστατων φαινομένων τοῦ κοινωνικοῦ ἀποκλεισμοῦ. Οὐσιαστικῶς ἀνεπαρκὴς, ἀναδεικνύεται καί σέ πολιτικῶς ἐπικίνδυνη, καθὼς τείνει νά ἀγνοήσει κρίσιμα κοινωνικά φαινόμενα καί διεργασίες ἀναπαράγοντας στὴν πολιτικὴ καί στὴ θεωρητικὴ σκέψη τὴν ἐμπορία τοῦ ἀνθρώπινου πόνου πού ἔχει κυριεύσει τὰ ΜΜΕ.

Οἱ σημερινοὶ νέοι κοινωνικά ἀπόβλητοι, σέ μεγάλο καί αὐξανόμενο ποσοστὸ, ἀνήκουν σέ μιά ὀρισμένη ομάδα τῆς ἡμιεξειδικευμένης ἢ καί εἰδικευμένης ἐργατικῆς τάξης, μέ μόνιμη ἐργασιακὴ ἐνταξὴ στὴ μεγάλη βιομηχανία καί στὶς ὑπηρεσίες. Ἄτομα σχετικὰ μεσαίων ἡλικιῶν, ἄνω τῶν 45, κάτοικοι βιομηχανικῶν περιοχῶν σέ κρίση, μέ ἐργασιακὲς ἐμπειρίες πού φέρονται στὴν ἱεραρχημένη ὀργάνωση τῆς ἐργασίας στό ἐργοστάσιο, στὴν ἐπαναληπτικότητα τῶν κινήσεων, στὴν ἔλλειψη πρωτοβουλίας στὸν ἐργασιακὸ χώρο, στὴ μονιμότητα τῆς ἀπασχόλησης. Ἄτομα πού ἡ κρίση τῶν βιομηχανικῶν κλάδων καί τῶν ἐπιχειρήσεων, ἡ εἰσαγωγὴ νέων τεχνικῶν καί τεχνολογιῶν, ἡ ἀλλαγὴ τῶν προτύπων κατανάλωσης καί ὁ ἐντεινόμενος διεθνὴς ἀνταγωνισμός, οἱ ἀναδιάρθρωσεις στὴν ὀργάνωση τῶν ἐπιχειρήσεων τὰ κατέστησαν περιττά; δηλαδή ἄχρηστα.

Μιλᾶμε γιὰ τὰ ἑκατομμύρια τῶν Εὐρωπαίων ἀνέργων, στὴ Δύση καί τὴν Ἀνατολή, γιὰ τὴ διογκούμενη στρατιὰ τῶν ἀνέργων μακρῆς διάρκειας, γιὰ τό αὐξανόμενο πλῆθος τῶν ἀνέργων «πολὺ μακρῆς διάρκειας», γιὰ νά χρησιμοποίησω ἕναν ἀκόμη νεολογισμό τῆς εὐρωπαϊκῆς γραφειοκρατίας. Ἄτομα στὸν ὄρυχιο, τό σῶμα, τὴ σκέψη, τὶς συνήθειες, τό ἦθος, τὶς κινήσεις χαράχτηκαν, χρονοῦν μέ τό χρονο, οἱ ἐπιταγές τῆς ἐπισημονικῆς ὀργάνωσης τῆς ἐργασίας, τῆς ἐξειδίκευσης τῶν ἐργασιακῶν γνώσεων καί καθηκόντων, γιὰ νά τοὺς ζητηθεῖ σήμερα ἡ ρευστοποίηση αὐτῶν ἀκριβῶς τῶν ἐργασιακῶν ποιότητων πού μέ κόπο, σωματικὸ κάματο καί πνευματικὴ ἀπονέκρωση ἀπέκτησαν μέσα στό γραφεῖο, τό ἐργοστάσιο ἢ στό ὄρυχιο. Ὅπως γράφουν οἱ Χορρχάιμερ καί Ἀντόρνο, «αὐτὸς πού δέν προσαρμόζεται γίνεται οἰκονομικὰ ἀδύναμος καί, κατὰ συνέπεια, πνευματικὰ ἀδύναμος, περιθωριακός. Ὁ περιθωριακὸς ἀποκλείεται ἀπὸ τὴ βιομηχανία καί πείθεται γιὰ τὴν ἀνεπάρκειά του».¹

“Αν επαναφέρω στή μνήμη τό κείμενο δύο κορυφαίων διανοητών του αιώνα μας, γραμμένο σέ δύσκολους καιρούς, όταν ό φασισμός άκμαζε, δέν τό κάνω έξαιτίας τής ρητής άναφοράς στή διαδικασία κοινωνικής άποβολής, ούτε γιά νά ύπογραμμίσω τίς άναλογίες τής εποχής μας μέ τούς καιρούς εκείνους —πού, δυστυχώς, είναι πολλές— όσο γιά νά τονίσω τό τελευταίο τμήμα του άποσπάσματος: «Ό περιθωριακός... πείθεται γιά τήν άνεπάρκειά του».

Αυτό πού έπισημαίνεται, δηλαδή, είναι ή διαδικασία νομιμοποίησης του κοινωνικού άποκλεισμού, διαδικασία νομιμοποίησης πού κινείται παραλλήλως πρós τή διαδικασία πραγματικού άποκλεισμού από τό χώρο τής εργασίας. Διαδικασία νομιμοποίησης πού δέν άρκεείται στή διαμόρφωση τής άρχουσας ιδεολογητικής εικόνας τής πραγματικότητας ή στή διαμόρφωση τής κοινής γνώμης και του κοινού νου, αλλά προχωρά στήν έγχάραξη αυτών των άντιλήψεων στον τρόπο πού τά ίδια τά θύματα άντιλαμβάνονται τή σχέση τους μέ τήν πραγματικότητα τους.

“Η διαδικασία ένοχοποίησης των θυμάτων των σύγχρονων οικονομικών άναδιετάξεων άποτελεί ούσιαστικό συστατικό στοιχείο τής ίδιας τής διαδικασίας κοινωνικού άποκλεισμού, έφόσον στερεί από τά άτομα πού ύφίστανται τόν οικονομικό άποκλεισμό διά τής άνεργίας τίς βασικές προϋποθέσεις συλλογικής οργάνωσης και διατύπωσης των αίτημάτων μέ τή μορφή τής διεκδίκησης των δικαιωμάτων. “Αν τό κοινωνικό σύνολο θεωρεί, πολύ δέ περισσότερο άν τό πιστεύει ό ίδιος, ότι γιά τήν άνεργία ευθύνεται ό ίδιος ό άνεργος, ή διεκδίκηση των βασικών εργασιακών και άσφαλιστικών δικαιωμάτων του είναι παραχρήμα ύπονομευμένη, ενώ ταυτοχρόνως, ό ίδιος βαρύνεται μέ κοινωνικό στιγματισμό.

Στό ζήτημα αυτό θά επανέλθω πιό κάτω. Θά ήθελα, όμως, νά σταθώ τώρα στήν εξέταση των συνθηκών πού καθιστούν τήν άπώλεια τής εργασίας και τήν άνεργία προθάλαμο του κοινωνικού άποκλεισμού.

“Η μισθωτή εργασία και ή έμφάνιση του έργοστασίου έπέφεραν στή ζωή των οικονομικών ύποκειμένων ένα χωροχρονικό διαχωρισμό, πού δριζείται από τό διαχωρισμό του οίκου από τόν χώρο εργασίας άφ' ενός και από τό διαχωρισμό του χρόνου σέ χρόνο εργασίας και σέ χρόνο «ελεύθερο» άφ' έτέρου. “Η χωροχρονική άσυνέχεια τής μισθωτής εργασίας αντικαθιστά, έτσι, τόν συνεχή χώρο και χρόνο των προηγούμενων μορφών κοινωνικής οργάνωσης τής εργασίας ή, όρθότερα, τίς πολλαπλές και διαδοχικές άσυνέχειες πού προσδιορίζονταν από τή διαδοχική έναλλαγή των καθηκόντων.

“Η άνεργία φαίνεται νά αίρει άκριβώς αυτόν τόν χωροχρονικό διαχωρισμό πού συνεπάγεται ή μισθωτή σχέση εργασίας. Μέ τήν άνεργία, δηλαδή τήν άπουσία τής εργασίας, άποκαθίσταται ένα συνεχές στή ζωή του άνέργου, μόνο πού τό συνεχές αυτό διώνεται ως δυσβάστακτο κενό. Αυτό είναι άποτέλεσμα του γεγονότος ότι ή εργασία, πέρα από τήν ούσιαστική συμβολή τής στή δημιουργία των υλικών προϋποθέσεων επιβίωσης και άναπαραγωγής, διαθέτει μιá θετικότητα, άποτελεί μιá άξία άφ' έαυτής, είναι μιá άνταξία, άποκτά μιá άξία ήθικη και άνεξάρτητη από τό συγκεκριμένο οικονομικό της περιεχόμενο. Για τό λόγο αυτό, μόνο μέ τήν ιστορική έγκαθίδρυση του συστήματος τής μισθωτής εργασίας επιβάλλονται οί πολύπλευροι διαχωρισμοί πού διακρίνουν τόν εργαζόμενο από τόν μη εργαζόμενο, διαχωρισμοί οί όποιοι άντανακλώνται στίς στατιστικές κατηγορίες τής άγοράς εργασίας.

Παρά τήν ισχυρή και πολύπλευρη ιδεολογική παρέμβαση του μεταμοντερνισμού, ώστε νά άπαξιωθεί διπλά ή εργασία, νά

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΟΙΟΤΗΤΑΣ

Σειρά:

Μύθοι και Ιστορία των Λαών
Για μικρούς και μεγάλους

Του Βρετανικού Μουσείου και του
Πανεπιστημίου του Τέξας

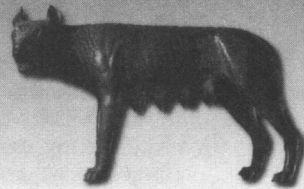
J.F. GARDNER

Καθηγήτρια Πανεπιστημίου

ΜΥΘΟΙ ΤΩΝ ΡΩΜΑΙΩΝ

ΜΥΘΟΙ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΛΑΩΝ

J. F. GARDNER
Μύθοι
των
ΡΩΜΑΙΩΝ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΗΜ. Ν. ΠΑΠΑΔΗΜΑ

Με 96 σελίδες
39 εικόνες και 1 χάρτη

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΠΑΔΗΜΑ
Προσφορά στον Πολιτισμό
Ιπποκράτους 8 Αθήνα
Τηλ.: 36.27.318

θεωρηθεί ως οικονομική κατηγορία του παρελθόντος που καθίσταται μουσειακό είδος κάτω από τις επιταγές της σύγχρονης τεχνολογίας και, ταυτοχρόνως, να αναγορευθεί εκ νέου σε δεινό, αναγκαίο κακό, πλὴν κακό, με τὴν ανάδειξη τῶν ιδεολογιῶν τοῦ ἐλεύθερου χρόνου, ἢ ἐργασία στὴ γενική της μορφή και ἀνεξαρτήτως τοῦ συγκεκριμένου περιεχομένου της διατήρησε τὴ θετικότητά της. Διατήρησε πολὺ δὲ περισσότερο τὴ διπλή της θετικότητα, τὴ θετικότητα τῆς ἐργασίας ἐν γένει και τὴ θετικότητα τῆς συγκεκριμένης ἐργασίας, στίς ὁριακές ἐκείνες περιπτώσεις πού ὁ κίνδυνος τῆς ἀνεργίας ἐγίνε ἀπτός και ἐπικείμενος. Στίς ἀμυντικές στρατηγικές τῶν ἐργαζομένων και τῶν συνδικάτων ἀπέναντι στίς ἀναδιαρθρώσεις τῆς παραγωγῆς διακρίνουμε ἀκριβῶς αὐτὴ τὴν ἐμμονή τῆς διπλῆς θετικότητας τῆς ἐργασίας ὡς αὐταξίας.

Ἄν παρατηρήσουμε τίς ἀντιδράσεις τῶν ἐργαζομένων ἀπέναντι στόν κίνδυνο τῆς ἀνεργίας, ἐδῶ και σέ ἄλλες χώρες, θά διαπιστώσουμε ὅτι ἡ ἐναγῶνια προσπάθεια νά διατηρηθοῦν οἱ θέσεις ἐργασίας πού τοὺς χαρακτηρίζει ὅσο διαρκεῖ ἡ σχέση μισθωτῆς ἀπασχόλησης ἀντικαθίσταται ἀπό τὴν ἀπογοήτευση, τὸ αἶσθημα τῆς ἥττας, τὴν ἀποστράτευση σέ σύντομο χρονικό διάστημα, μόλις βρεθοῦν ἀνεργοί. Προφανῶς πρόκειται γιά μιὰ ἥττα, μιὰ συλλογική ἥττα, ἢ ὅποια, ὅμως, δίδεται ὡς προσωπική ἀποτυχία ἀπό καθένα ἀνεργο. Ἡ ἀποκατάσταση τοῦ χωροχρονικοῦ συνεχοῦς συνεπάγεται τὴν ἐξατομίκευση, ἕκαστος αἰσθάνεται μόνος του, ἀποκομμένος ἀπό τὴν ἐργασία, ἀποδιωγμένος ἀπό τὸν ἐργοδότη, ἀπομονωμένος ἀπό τοὺς γνωστούς και συναδέλφους, ντρέπεται τοὺς συγγενεῖς, τοὺς οἰκείους, τὸν ἴδιο του τὸν ἑαυτό. Αἰσθάνεται ἀχρηστος, τίς ἱκανότητες του ἀνύπαρκτες, ἀταξιωμένες, ἀδύναμος νά ἀντιδράσει. Αἰσθάνεται τόσο περισσότερο μόνος, ὅσο περισσότερο χρόνια ἤδη εἶχε ἐργασθεῖ, ὅσο περισσότερο ὀργανωμένο ἦταν τὸ ἐργασιακό του περιβάλλον, ὅσο περισσότερο εἰδικευμένη και ἐκτιμωμένη ἦταν ἡ προηγουμένη ἐργασιακή του θέση. Οἱ ψυχικές διαταραχές και ὁ ἀλκοολισμός εἶναι μόλις ἕνα δῆμα πιό πέρα.

Ἡ ἀστική κοινωνία, ἡ κοινωνία πού ζοῦμε, εἶναι κοινωνία τῆς ἀτομικότητας. Θά μοῦ ἐπιτρέψετε νά παραθέσω ἕνα ἀπόσπασμα τοῦ Μάρξ, τὰ διαμάντια τῆς σκέψης τοῦ ὁποίου διαστικά ἀπεμπολήσαμε μαζί με τὴ σκουριά πού ἐπικάθησε ἀπό ἐπιγόνους: «Μονάχα [...] στὴν ἀστική κοινωνία ἀντικρίζει τὸ ἄτομο τίς διαφορές μορφῆς τοῦ κοινωνικοῦ δεσμοῦ σάν ἀπλό μέσο γιά τοὺς ἰδιωτικούς του σκοπούς, σάν ἐξωτερική ἀναγκαιότητα». ² Ἡ ἐξωτερική ἀναγκαιότητα πού ἀναφέρει ὁ Μάρξ δέν εἶναι παρὰ οἱ σχέσεις ἀνταλλαγῆς, στίς ὁποῖες εἶναι ὑποχρεωμένο νά ἐμπλακεῖ τὸ ἄτομο-ιδιώτης τῆς ἀστικῆς κοινωνίας. Ἀκριβῶς αὐτές οἱ σχέσεις εἶναι ἐκείνες πού στερεῖται ὁ ἀνεργος, οἱ σχέσεις ἀνταλλαγῆς τῆς ἐργασιακῆς δύναμης.

Ἡ ἀδυναμία τοῦ ἀνεργου νά ἐμπλακεῖ σέ σχέσεις ἀνταλλαγῆς τῆς ἐργατικῆς του δύναμης, ἀδυναμία πού ἰσοδυναμεῖ με ἀκύρωση τῆς ἐργατικῆς του δύναμης, ὀδηγεῖ στὴν κοινωνική ἀποβολή τοῦ ἀνεργου: ὁ ἀνεργος ἀποβάλλεται ἀπό τὴν κοινωνία ὡς κάτοχος τῆς ἐργατικῆς του δύναμης, ὡς μέλος τοῦ ἐπαγγέλματος και τοῦ ἐργατικοῦ σωματείου, δηλαδή ὡς γνώστης τῶν ἐργασιακῶν τεχνικῶν και ὡς ἐκπροσωπούμενος, ὡς πολίτης, δηλαδή ὡς κάτοχος πολιτικῶν και κοινωνικῶν δικαιωμάτων, τὰ ὁποῖα ἀντικαθίστανται ἀπό οἰονεῖ φιλανθρωπικές παροχές τοῦ κράτους-πρόνοιας.

Δέν ὑπάρχει τίποτε σκληρότερο ἀπό τὴ φιλανθρωπία, ἔλεγε ὁ Νίτσε. Μιλώντας γιά τὸν ἀποκλεισμό τῶν ἀνεργων, ἀλλά και

τῶν λοιπῶν ὁμάδων πού ἐκδιώκονται ἀπό τὴ σημερινή ἀνταγωνιστική κοινωνία στό ὄνομα τῆς ἀνάπτυξης, τῆς συσσώρευσης και τῆς προόδου, ἄς μὴ τὸ λησμονοῦμε.

Γιά τὴν ὀδὴν τῆς ἀνεργίας οἱ ἀνεργοὶ δέν μίλησαν ποτέ γιά τὸν ἑαυτό τους. Ἄλλοι μίλησαν γιά ἐκείνους, μερικῆς φορῆς —ἐλάχιστες— στό ὄνομά τους. Ὁ κόσμος τῆς ἀνεργίας εἶναι ὁ κόσμος τῆς σιγῆς, πολὺ περισσότερο σήμερα πού ἡ κραυγά-λέα σιωπῆ τῶν ἀνεργων ἀποσωπᾶται και σκεπάζεται ἀπό τὴ θορυβώδη ἀμετροέπεια τῶν ΜΜΕ. Ὅμως, ἡ σιγή ἀνιχνεύεται στὴ μαζική ἐπιστροφή τῶν γυναικῶν τοῦ Λαυρίου στά οἰκιακά καθήκοντα, στόν ἐγκλεισμό και στὴν ἀπομόνωση τοῦ οἴκου, τῶν γυναικῶν πού ὑπῆρξαν ἐργάτριες στὴν κλωστο-ὑφαντουργία γιάπολλά χρόνια. Ἦχεῖ δυνατότερα στό ἐναγῶνιο ψάξιμο γιά τὴ δουλειά ἀπό τίς ἄλλες ἀνεργες τῆς κλωστοῦφαντουργίας στὴ Νέα Ἰωνία, ψάξιμο κατὰ μήκος τῆς γραμμῆς τοῦ Ἠλεκτρικοῦ τοῦ Πειραιᾶ, γιατί τὸ οἰκογενειακό μέσο μεταφορᾶς κατέχεται ἀπό τὸν σύζυγο, μόνο πιά προμηθευτὴ ἢ ἀνεργο κι αὐτόν με μεγαλύτερη, ὅμως, γεωγραφική κινητικότητα. Ἐξαιτίας ἀκριβῶς τοῦ τοπικοῦ ἐγκλωδισμοῦ τῆς συζύγου. Διακρίνεται στὴν «ἐλλειψη εὐεξίας και προσαρμοστικότητας» τῶν ἀνεργων ἀνδρῶν στίς δύο περιοχές πού ἀδυνατοῦν νά διακρίνουν εὐκαιρίες νέας ἐπαγγελματικῆς σταδιοδρομίας, ἄλλες ἀπό αὐτές τῆς τέχνης πού μάθανε ἀπό νεαρή ἡλικία, πολλοὶ ἀπό παιδιὰ, στίς πρώην ἀνοῦσες βιομηχανίες. Στούς ἀνεργους πού βίωσαν τοὺς ρυθμούς και τὰ καθήκοντα τῆς βιομηχανίας με τρόπο ὥστε νά ἀδυνατοῦν νά προσαρμοστοῦν στά εὐέλκτα καθήκοντα τῆς βιοτεχνίας και τοῦ ἐμπορίου. Στὴ σιγή ἐκείνων πού θεωροῦν τύχη νά ἐξασφαλίσουν τρεῖς μῆνες δουλειά στίς κατασκηνώσεις τοῦ Λαυρίου ἢ λίγους περισσότερους μῆνες στά δημοτικά ἔργα.³

Στὴ δική τους σιγή ἀπαντᾶ ἡ σιγή τοῦ κράτους, τῆς πολιτικῆς και τῶν πολιτικῶν. Ἐσφαλαν ἐπειδὴ πρόλαβαν νά γίνουν βιομηχανικοὶ ἐργάτες και δέν πρόλαβαν νά πάρουν σύνταξη. Τὸ σφάλμα αὐτὸ πληρώνουν ὡς παραβάτες τῶν νόμων τοῦ ἀνταγωνισμοῦ, τῆς τεχνολογίας και τῆς προόδου. Ὅταν ἡ ἐλληνική οἰκονομία ἀνακάμψει, οὔτε ἐμεῖς θά μιλάμε πιά γι' αὐτούς. Μιὰ εἰκόνα μόνο θά μείνει, χαραγμένη στό μυαλό μου, μιὰ σκηνή πρὶν ἀπό ὀκτώ χρόνια, Σεπτέμβριο τοῦ 1987 στὴ Μαδρίτη, ἔξω ἀπό ἕνα μουσεῖο, ὅπου ἕνας ἀνδρας καθόταν στά σκαλιά τῆς εἰσόδου, λίγο παράμερα. Φοροῦσε κοτλέ κοστοῦμι γκρι-μπέζ, πουκάμισο και γραβάτα. Ἐνα μεγάλο καπέλο, ρεμπουμπλικά πού τὰ λέγαμε παλαιὰ, ἐξαιρετικά περποιημένος. Τὸ δεξὶ χέρι ἀνοικτό, περίμενε τὴν ἐλεημοσύνη τῶν ἐπισκεπτῶν, ἐνῶ, ταυτόχρονα, τὸ ἀριστερό ἐκρυβε τὸ πρόσωπο. Μακάρι νά τὸν δεῖτε σήμερα σάν ἐφιάλτη.

* Εἰσήγηση στὴν ἡμερίδα πού ὀργάνωσε τὸ Κέντρο Ἐρευνας και Τεχνολογίας με θέμα «Μορφές Κοινωνικοῦ Ἀποκλεισμοῦ και Μηχανισμοὶ Παραγωγῆς του», Ἀθήνα, 30 Σεπτεμβρίου 1995.

1. Μ. Χορχάμερ-Τ. Ἀντόρνο, Ἡ Διαλεκτικὴ τοῦ Διαφωτισμοῦ ἐκδ. Ὑψίλον, 1986, σελ. 156.

2. Κ. Μάρξ, Βασικὲς Γραμμὲς τῆς Κριτικῆς και Πολιτικῆς Οἰκονομίας (Grundrisse), μετ. Δ. Διδάρης, Τόμος Α', ἐκδ. Στοχαστής, 1989, σελ. 54.

3. Ἀ. Δεδουσόπουλος-Κ. Φωτεινοπούλου, Ἐρευνες τῆς Τοπικῆς Ἀγορᾶς Ἐργασίας: Νέα Ἰωνία και Καλαμάτα, Πάντειο Πανετ. στήμιο και ΠΕΤΑ, 1992, Π. Γετίμης-Α. Δεδουσόπουλος, Ἀναπτυξιακό Σχέδιο Λαυρίου, Πάντειο Πανεπιστήμιο και ΟΑΕΔ, 1994.

ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ ΑΠΟ ΕΝΑΝ ΠΟΛΕΜΟ ΠΟΥ ΔΕΝ ΕΙΧΕ ΤΕΛΕΙΩΣΕΙ

του Χ.Ν. Γκένσερ

Μετάφραση: Λουκία Ρίτσαρντς

Μέ τον τίτλο: «Δέν ξεκινήσαμε πρώτοι» τό έγκυρο έβδομαδιαίο γερμανικό περιοδικό Der Spiegel δημοσίευσε στό τεύχος τής 11ης Σεπτεμβρίου ένα απόσπασμα από τά άρτι έκδοθέντα απομνημονεύματα τούς τέως ύπουργού Έξωτερικών τής Γερμανίας Χάινς-Ντίτριχ Γκένσερ. Τό δημοσίευμα αναφέρεται στό ιστορικό τής έσπευσμένης αναγνώρισης τής Κροατίας και τής Σλοβενίας από τή Γερμανία τόν Δεκέμβριο του 1991 και από τήν Εύρωπαϊκή Ένωση τόν Ίανουάριο του 1992.

Τό απόσπασμα αυτό δημοσιεύεται χωρίς σχόλια, πράγμα πού τό καθιστά σπάνιο ντοκουμέντο κρατικής έξαγγελίας υπό τή μορφή πληροφόρησης — έφόσον ή τελευταία ύπηρετείται από τόν Τύπο. Γιατί σέ τί άλλο θά μπορούσαν νά έξυπηρετήσουν άλλωστε τά απομνημονεύματα ενός τέως ύπουργού Έξωτερικών παρά νά είναι ή σημερινή, από τίς πρόσφατες κατακρίσεις; Καί πραγματικά είναι αξιοσημείωτη ή αποποίηση τής γερμανικής εϋθύνης για τήν πρόωγη αναγνώριση τών δύο γιουγκοσλαβικών δημοκρατιών, όπως παρουσιάζεται από τίς σελίδες του Spiegel.

Όχι, ισχυρίζεται ο Χάινς-Ντίτριχ Γκένσερ, δέν διαστήκαμε νά αναγνωρίσουμε τήν Κροατία και τή Σλοβενία, απλώς κάναμε από τήν άρχή σωστή έκτίμηση τής σερβικής ήγεσίας και του κατακτητικού πολέμου τής ενάντια στην Κροατία. Μιάς σερβικής ήγεσίας πού άρπαξε τήν εύκαιρία πού τής προσέφερε ή έπιφυλακτικότητα τής διεθνούς αντίδρασης, άπασχολημένης με τήν ειρηνική «επανάσταση τής ελευθερίας» του 1989, για νά βάλει σέ εφαρμογή τούς στόχους τής «Μεγάλης Σερβίας», όπως είχαν αυτοί διατυπωθεί από τό περιόδητο, πλην όμως άφανές, μνημόνιο τής σερβικής Ακαδημίας τών Έπιστημών.

Η κρίση έπρεπε νά διεθνοποιηθεί για νά έπιλυθεί, τονίζει

έπανελημμένως ο Χάινς-Ντίτριχ Γκένσερ, δηλαδή μόνο μέσω τής αναγνώρισης τής Κροατίας και τής Σλοβενίας στά διοικητικά τους σύνορα. Πέρα από μία άοριστη και ταυτολογική αναφορά σέ λόγους σταθερότητας στην περιοχή, για τήν όποία ή διατήρηση τών ύπαρχόντων συνόρων, ή προστασία τών δικαιωμάτων τών έθνοτήτων και τών μειονοτήτων είναι έξαιρετικής σημασίας, δέν επικαλείται ούτε τούς λόγους πού τόν όδηγησαν σέ αυτή τήν καταφανή καταπάτηση του διεθνούς δικαίου, μά πού τά αυθαίρετα διοικητικά σύνορα μιάς έπαρχίας ή ενός όμόσπονδου κράτους δέν ίσοδυναμούν με έθνικά σύνορα, ούτε τούς άκριβείς όρους πού θά έπρεπε νά πληρούν οι τέως δημοκρατίες τής Γιουγκοσλαβίας για νά αναγνωριστεί ή άυτονομία τους.

Η έξαγγελία του Χέλμουτ Κόλ μπροστά στο Γερμανικό Κοινοβούλιο στις 27 Νοεμβρίου του 1991 (και ή έπακόλουθη πραγματοποίησή της) για έπικείμενη αναγνώριση τών δημοκρατιών πριν από τά έρχόμενα Χριστούγεννα δέν λειτούργησε — σύμφωνα με τόν συγγραφέα τών απομνημονευμάτων — έκδικαστικά ως προς τήν Εύρωπαϊκή Ένωση· αντίθετα, μία «τάση» σύμπτωσης με τίς γερμανικές θέσεις έγινε αισθητά όλο και πιο έντονη.

Είναι με μία δήλωση ήθροπλαστικού χαρακτήρα πού δικαιολογεί ο Χάινς-Ντίτριχ Γκένσερ τήν άνάγκη τής διασύνης: «Σέ καμία περίπτωση δέν πρέπει νά άνταμειφθεί ή χρήση βίας» — έννοώντας φυσικά τότε τόν γιουγκοσλαβικό στρατό· και συμπληρώνει διακηρύσσοντας, χωρίς ίχνος άυτοσαρκασμού, τήν προσήλωση του ίδιου και τών έταίρων του στην άποποίηση τής βίας.

Η ύποκρισία τών δηλώσεων αυτών, υπό τό φως τών τελευταίων έξελίξεων, είναι καταφανής.

ΠΟΛΕΜΟΣ ΣΤΗ ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΑ: ΓΙΑ ΜΙΑ ΕΥΡΩΠΑ·Ι·ΚΗ ΑΠΟΦΑΣΗ¹

Οί σχέσεις μεταξύ τών δύο κρατών έξελίχθηκαν γρήγορα και θετικά, ύστερα από τήν άποσύνδεση τών αντίστοιχων διπλωματικών τους.² Καί κάτι περισσότερο ακόμα: Παράλληλα με αυτές τίς έξελίξεις, οι έπαφές μεταξύ τών λαών τών δύο χωρών γίνονταν όλο και πιο συχνές. Αμέτρητοι Γιουγκοσλάβοι ήρθαν στην Γερμανία ως ξένοι εργάτες και έμεις τούς καλοδεχθήκαμε ως Εύρωπαίους συμπολίτες μας. Αντίστροφα, ή Γιουγκοσλαβία έγινε για

τούς Γερμανούς από τήν Όμοσπονδιακή Δημοκρατία ένας από τούς πιο αγαπημένους τους τόπους διακοπών. (...) Ήδη με τήν

1. Αποσπάσματα από τό δέκατο ένατο κεφάλαιο του βιβλίου του Χάινς-Ντίτριχ Γκένσερ: Απομνημονεύματα· Hans-Dietrich Genscher: *Erinnerungen*, Siedler Verlag, 1995.

ιδιότητα του υπουργού Έσωτερικών είχα έπαφές με τό Βελιγράδι. Μέ άπασχολούσε πολύ ή σύναψη ενός διακανονισμού για εκείνους τούς Γερμανούς από τή Λαϊκή Δημοκρατία πού έφταναν στή Γιουγκοσλαβία μέσω χωρών του Συμφώνου τής Βαρσοβίας. Δέν θά έπρεπε νά μάς επιτρέπεται νά τούς συμβουλευόμαστε μέσω τής πρεσβείας μας και νά κάνουμε δυνατή τήν είσοδό τους στή Όμοσπονδιακή Δημοκρατία τής Γερμανίας; Κατά τή διάρκεια μιās έπίσκεψής μου στο Βελιγράδι τόν Αύγουστο του 1972 καταλήξαμε με τόν Γιουγκοσλάβο όμολόγο μου σέ μία συμφωνία κυρίων. Συμφωνήσαμε ότι οι Γιουγκοσλαβικές άρχές στήν περίπτωση εισόδου —συνήθως παράνομης— στή χώρα θά έδιναν τή δυνατότητα στους Γερμανούς από τή Λαϊκή Δημοκρατία νά έρθουν σέ έπαφή με τήν πρεσβεία μας· εκτός αυτού, οι άρχές θά έπρεπε νά τήν ένημερώνουν από μόνες τους σχετικά με αυτά τά ζήτήματα. Κατόπιν οι πρόσφυγες θά μπορούσαν νά εισέλθουν στήν Όμοσπονδιακή Δημοκρατία τής Γερμανίας με διαβατήρια πού θά τούς έξεδιδαν τά γερμανικά προξενεία. (...) Στά τέλη τής δεκαετίας του '80 ή Δημοκρατία τής Σερβίας έλαβε δύο αποφάσεις πού επέδρασαν έκρηκτικά στήν ένότητα τής Γιουγκοσλαβίας: τό 1989 άφαίρεσε τό καθεστώς αυτόνομίας από τή Βοϊβοδίνα, τόπο έγκατάστασης τής ισχυρής ούγγρικής μειονότητας: τό 1990 συνέδη τό ίδιο με τό Κόσοβο και τούς Άλβανούς του. Άκριβώς όμως αυτές οι αυτόνομίες είχαν άμβλύνει τά προβλήματα έθνότητας μέσα στή σερβική δημοκρατία. Άκολουθως ό ύποσκελισμός τους μόνο άρνητικές συνέπειες μπορούσε νά έχει· λαμβάνοντας ύπόψη τόν μεγάλο άριθμό Άλβανών πού διέμεναν στή Σερβία, ή λήξη του καθεστώτος αυτόνομίας στο Κόσοβο ήταν πιό επικίνδυνη από αυτή πού προηγήθηκε στή Βοϊβοδίνα. Καί τά δύο αυτά γεγονότα θά έπρεπε νά συγκαλονίσουν όχι μόνο τήν ευρωπαϊκή, αλλά και τή διεθνή κοινή γνώμη· γιατί σέ αυτή τήν περίπτωση τορπιλίστηκε ή ειρηνική συνύπαρξη των Γιουγκοσλαβικών λαών — και μαζί με αυτήν ή ένότητα του κράτους. Είναι όμως κατανοητό γιατί ή διεθνής αντίδραση ήταν τόσο έπιφυλακτική. Τό 1989 ήταν τό έτος τής ειρηνικής επανάστασης τής έλευθερίας όχι μόνο στήν Άνατολική Γερμανία, αλλά σέ όλόκληρη τήν Κεντρική και τή Νοτιοανατολική Ευρώπη· ή διάλυση του Συμφώνου τής Βαρσοβίας και ή επαναφορά τής γερμανικής ένότητας καθώς και οι έξελίξεις στήν τότε Σοβιετική Ένωση είχαν άφήσει τό σημάδι τους σέ όλόκληρο τό 1990. Ό Σλόμπονταν Μιλόσεβιτς, ό πρόεδρος τής Σερβίας, έκμεταλλεύτηκε αυτό τό χρόνο για νά δημιουργήσει δεδομένα πού τόν έξυπηρετούσαν. Αυτά δέν είχαν αντίκτυπο μόνο πάνω στους άνθρώπους πού έθιγαν άμεσα, αλλά φυσικά και στις άλλες δημοκρατίες τής Όμοσπονδίας. Ύπηρχε γι' αυτόν τό λόγο ό φόβος ότι αυτή ήταν ή άρχή μιās πολιτικής πού αντίστοιχούσε στους στόχους ενός μνημονίου τής σερβικής Άκαδημίας Έπιστημών, με τό όποιο πολλά χρόνια πριν είχαν τεθεί οι βάσεις για τήν πολιτική μιās Μεγάλης Σερβίας. Παράλληλα με αυτά τά γεγονότα ή Γιουγκοσλαβική προεδρία πού κυριαρχείτο από Σέρβους άρνήθηκε τήν άνοιξη του 1991 τήν προεδρία στον Κροάτη Μέζιτς (Mesic), πού ήταν μέλος της, πράγμα πού όδήγησε όχι μόνο σέ μία όξυνση των ήδη ύπαρχουσών εντάσεων, αλλά και έστρεψε όλο και περισσότερους πολίτες προς τούς πολιτικούς των μη σερβικών δημοκρατιών, πού έπεδίωκαν τήν άνεξαρτησία τους. (...) Στο Γερμανικό Κοινοβούλιο και στήν κοινή γνώμη τής χώρας μας αύξανόταν στο μεταξύ ή κατανόηση του κόσμου για τήν έπιθυμία των λαών τής Γιουγκοσλαβίας νά διαμορφώσουν έλευθερά τήν κρατική τους ύπόσταση. (...)

Για τή γερμανική έξωτερική πολιτική δύο πράγματα είχαν ιδιαίτερη σημασία υπό τό πρίσμα βέβαια τής τόσο ευαίσθητης και ιστορικά δεδαρημένης σχέσης μας με τήν περιοχή αυτή: πρώτον νά μήν ένθαρρύνουμε φυγόκεντρες τάσεις και δεύτερον νά μήν ακολουθήσουμε στήν πολιτική μας άπέναντι στή Γιουγκοσλαβία δρό-

μο τόν όποιο θά τραβούσαμε μόνοι μας. (...) Στήν άρχή μίλησα έγώ και ύστερα ό Ντέ Μικέλις με τόν Λόντσαρ (Loncar). Του είπα ότι, κατά τίς πληροφορίες μας, οι όποιες ήταν προσιτές και σε αυτόν, τό ίδιο βράδυ θά ανακοινώνονταν οι διακηρύξεις άνεξαρτησίας τής Σλοβενίας και τής Κροατίας. Αυτό αποτελεί ένα πολιτικό πρόβλημα, για τό όποιο μπορεί κανείς νά έχει διαφορετική γνώμη: θά έπρεπε παρ' όλ' αυτά νά λάβει κανείς ύπόψη του ότι άκριβώς στή Σύνοδο του Βερολίνου⁴ ένισχύθηκε τό δικαίωμα των λαών τής Γιουγκοσλαβίας νά αποφασίσουν οι ίδιοι για τό μέλλον τους. Όποια λοιπόν κι άν ήταν ή άποψη του καθενός, σέ καμία περίπτωση δέν θά έπιτρεπόταν στρατιωτική παρέμβαση. Άποτελεί άκλόνητο στοιχείο τής ευρωπαϊκής μεταπολεμικής πολιτικής ή άποποίηση τής έπιβολής στρατιωτικής δύναμης ως μέσο έπίλυσης πολιτικών διενέξεων. Η παραίτηση από τή χρήση βίας αποτελεί θεμελιώδες στοιχείο τής ειρήνης στήν Ευρώπη. (...) Όμως έπρεπε νά σκεφτούμε τί θά γίνει, ακόμα κι άν ή Ευρωπαϊκή Κοινότητα δέν έπρεπε νά δώσει τήν έντύπωση ότι διαζόταν νά πάρει τήν τελική άπόφαση πριν από τούς ίδιους τούς Γιουγκοσλάβους. (...) Έπρεπε νά έπεξεργαστούμε ένα άναντίρρητο σύστημα για τά δικαιώματα των μειονοτήτων βασισμένο στο διεθνές δικαίο. Συμφωνήσαμε ότι ύπάρχει στενή σχέση άνάμεσα στα δύο προβλήματα: χωρίς έγγύηση των δικαιωμάτων των μειονοτήτων κανείς δέν θά μπορούσε νά έμποδίσει μία άλλαγή των συνόρων. (...) Η Όμοσπονδιακή Δημοκρατία τής Γερμανίας, διευκρίνισα, θά δράσει μόνο στο πλαίσιο και σέ άπόλυτη συμφωνία με τήν Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Άν έμποδιστούν οι διαπραγματεύσεις και συνεχιστεί ό πόλεμος, τότε θά έπρεπε νά έξετάσουμε μήπως έπιβάλλεται ή διεθνοποίηση τής κρίσης μέσω τής άναγνώρισης των δύο δημοκρατιών, κάνοντας έτσι χρήση του τελευταίου πολιτικού μέσου πού μάς είχε άπομείνει, ώστε νά τερματιστούν ή αίματοχυσία και οι εκτοπισμοί. (...) Γι' αυτό πρότεινα νά συγκαλέσουμε μία σύνοδο για τή Γιουγκοσλαβία υπό τήν αιγίδα τής Ευρωπαϊκής Κοινότητας: αυτή θά ήταν ή μόνη ευκαιρία πού είχαμε νά φέρουμε τά διαπληκτιζόμενα μέρη στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων. Ό Ρολάν Ντυνός άνέπτυξε τήν ιδέα μιās άνεξάρτητης έπιτροπής νομικών, πού θά μπορούσε νά ένεργήσει ως ένα είδος δικαστικής έπιτροπής για τά άναμενόμενα νομικά προβλήματα κατά τή λύση τής διένεξης. Συμφώνησα άμέσως με τήν πρότασή του. Παρουσιάσαμε τό σχέδιο στον κύκλο των ύπουργών ως γερμανογαλλική λύση. Ό Ντυνός δέν είχε κάποια συγκεκριμένη ιδέα σχετικά με τή σύσταση τής δικαστικής έπιτροπής, όμως είχε κάποιον στο νου του πού θά μπορούσε νά γίνει προεδρος της: τόν πρόεδρο του Άνώτατου Συνταγματικού Δικαστηρίου τής Γαλλίας Ρομπέρ Μπαντιντέρ, τόν όποιο και έγώ γνώριζα καλά και εκτιμούσα ως ικανότατο νομικό και πολιτικά σκεπτόμενο άντρα. Έκτός αυτού, ό Μπαντιντέρ έχαιρε τής εκτίμησης του προέδρου Μιτεράν. Για νά καθορίσουμε τά κριτήρια για τήν έπιλογή των μελών τής έπιτροπής, πρότεινα στον Ντυνός νά συμπεριλάβουμε σέ αυτή έκτός του Μπαντιντέρ και άλλους προέδρους Άνώτατων Συνταγματικών Δικαστηρίων, άνάμεσά τους τόν καθηγητή Ρόμαν Χέρτσογκ,⁵ πρόεδρο αυτού τής Γερμανίας. Η πρότασή μας έτυχε άναγνώρισης· και έτσι άνώτατοι δικαστές από τήν Ίταλία, τήν Ίσπανία και τό Βέλγιο σχημάτιαν τελικά μαζί με τούς προαναφερθέντες τήν έπιτροπή Μπαντιντέρ/Χέρτσογκ. Η πρότασή μας έγινε άποδεκτή από τόν κύκλο των ύπουργών Έξωτερικών τής Ευρωπαϊκής Κοινότητας. Για μένα ή σημασία πού είχε αυτή ή από κοινού πρωτοβουλία και ή άποδοχή της από τούς άλλους συναδέλφους ξεπερνούσε τό θέμα Γιουγκοσλαβία. Η Γερμανία και ή Γαλλία είχαν έώσει για άλλη μία φορά μία σημαντική ώθηση στήν πολιτική τής Ευρωπαϊκής Κοινότητας. (...)

Καθώς έφτασα με τή γυναίκα μου στο Χααρζούιλεν, μάς ύποδέχθηκε ό Όλλανδός υπεύθυνος για τό έθιμοτυπικό, ό όποιος μάς

οδήγησε σε μία σουίτα, την οποία χαρακτήρισε ως την όμορφότερη του πύργου· για τον Χάνς Βάν ντέν Μπρούκ είχε ιδιαίτερη σημασία να μείνουμε έμεις εκεί. Τό εξέλαβα ως ένδειξη της θέλησής του, παρά τις κάποιες διαφωνίες μας σχετικά με την πολιτική στό θέμα της Γιουγκοσλαβίας, να διατηρήσουμε την καλή και φιλική μας σχέση. (...) Ποιά ήταν τά σημαντικότερα αποτελέσματα της συνόδου στό Χααρζουίλεν; Κυρίως ή άποδοχή μιās πολιτικής λύσης για τήν αναγνώριση αυτών των δημοκρατιών πού τήν επιθυμούσαν. (...) Για μένα είχε πρωταρχική σημασία ή αναγνώριση της άκεραιότητας των συνόρων: Η άκεραιότητα των συνόρων από τή μία πλευρά και ή προστασία των δικαιωμάτων των εθνοτήτων και των μειονοτήτων από τήν άλλη ήταν τελικά πρωταρχικής σημασίας για τή σταθερότητα σε όλη τήν περιοχή της Εϋρωπαϊκής Διάσκεψης για τήν Ασφάλεια και Συνεργασία. Κατά τή διάρκεια της θητείας του ως προέδρου της Εϋρωπαϊκής Κοινότητας ο ύπουργός Βάν ντέν Μπρούκ προσπάθησε να θέσει σε εφαρμογή τά αποτελέσματα της συνόδου του Χααρζουίλεν. Ύστερα από μία συνάντηση με τούς προέδρους της Σερβίας και της Κροατίας, Μιλόσεβιτς και Τούτζμαν, έκανε στις 10 Ήκτωβριου 1991 μία ανακοίνωση μέσω του Τύπου, στην όποία έλεγε: «Μέ τήν άποπεράτωση της πολιτικής διαδικασίας σε —όπως έλπίζω— έναν ή τό άργότερο δύο μήνες θά έρθει για τούς Δώδεκα ή στιγμή να αποφασίσουν για τήν αναγνώριση αυτών των δημοκρατιών, οι όποιες ύστερα από δημοκρατικές διαδικασίες εξέφρασαν τήν επιθυμία να γίνουν ανεξάρτητες». Μιά δομοάδα άργότερα, στις 18 Ήκτωβριου 1991, ο Βάν ντέν Μπρούκ μιλώντας στην αυστριακή εφημερίδα *Die Presse*, καθόρισε τή χρονική αυτή στιγμή: «Αν μέχρι τό άργότερο τής 10 Δεκεμβριου 1991 δέν έχει επιτευχθεί καμία πολιτική λύση και ο γιουγκοσλαβικός στρατός δέν έχει άποσυρθεί τελείως από τήν Κροατία, θά έχει έρθει για τήν Κοινότητα ή ώρα να αποφασίσει για τήν ανεξαρτησία της Σλοβενίας και της Κροατίας. Τότε και έμεις δέν θά μπορούμε να τούς άρνηθούμε άλλο τό δικαίωμα της ανεξαρτησίας». Και πρόσθεσε: «Δέν θά επιχειρήσουμε να επιβάλουμε στις δημοκρατίες με τή δία μία ένωμένη Γιουγκοσλαβία, ή όποία δέν άποτελεί πλέον πραγματικότητα». Ο πρόεδρος του Συμβουλίου επιβεβαίωσε με τόν τρόπο αυτό στή δημοσιότητα ότι ή Εϋρωπαϊκή Κοινότητα θεωρούσε τή διάλυση της Γιουγκοσλαβίας αναπόφευκτη. Ο καθορισμός της ήμερομηνίας του Βάν ντέν Μπρούκ, δύο μήνες ακριβώς από τή 10η Ήκτωβριου, ανταποκρινόταν στις ιδέες της όμοσπονδιακής κυβέρνησης: ή προθεσμία ήταν μέσα στό 1991. Η Εϋρωπαϊκή Κοινότητα έδειξε λοιπόν ότι δέν ήταν πρόθυμη να παρατείνει επ' άόριστον τή λήψη άπόφασης σχετικά με τήν ανεξαρτησία. Η σύνοδος κορυφής του Μάαστριχτ δέν έπρεπε όμως να επιδαρυνθεί με αυτή τήν άπόφαση· ιδίως για τόν καγκελάριο είχε μεγάλη σημασία να μήν συζητηθεί εκεί αυτό τό θέμα. Οι διαπραγματεύσεις θά ήταν άρκετά σκληρές, ήταν ή άποψη του, και ο διαθέσιμος χρόνος δέν θά έπαρκούσε για να άσχοληθεί ο κύκλος των άρχηγών κρατών και κυβερνήσεων καθώς και αυτός των ύπουργών Έξωτερικών με ένα ακόμα τόσο σύνθετο θέμα όπως ή αναγνώριση. (...) Η Ε.Κ. έκανε μία διαφοροποίηση μεταξύ συνεργάσιμων και μή δημοκρατιών. Πέντε από αυτές ήταν έτοιμες να συνεργαστούν στό πλαίσιο του από τόν Λόρδο Κάρινγκτον προτεινόμενου σχεδίου· μία δημοκρατία, ή Σερβία, εξακολουθούσε να διαχωρίζεται τή θέση της. Ύπογραμμίσαμε για άλλη μία φορά τις βασικές άρχές μας: καμία μονομερής άλλαγή των συνόρων, προστασία των δικαιωμάτων των μειονοτήτων και των δικαιωμάτων της φυλετικής και εθνικής κοινότητας. Τό τελευταίο ήταν σημαντικό για τόν ακόλουθο λόγο: μία πού αυτή ή έρώτηση γινόταν όλο και πιο έντονη, δηλαδή τί πρέπει κανείς να θεωρεί μειονότητα και τί φυλετική ή εθνική όμαδα ή κοινότητα; — Έτσι παραδείγματος χάριν οι Άλβανοί στό Κόσοβο δέν θεωρούσαν τόν

εαυτό τους με κανένα τρόπο μειονότητα παρά εθνική κοινότητα. (...) Η έρώτηση σχετικά με τό εμπόργκο του πετρελαιου εξέτάστηκε μαζί με τά πιθανά μέτρα του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ. (...) Οι γειτονικές χώρες της Γιουγκοσλαβίας και ή Σοβιετική Ένωση έδειξαν τήν ύποστήριξή τους στα μέτρα της Ε.Κ.· διαβεβαίωσαμε αντίστροφα τήν Ελλάδα, ή όποία φοβόταν άσχημα αντίποινα από τήν πλευρά της Σερβίας, για τήν άλληλεγγύη μας στην περίπτωση πού θά χρειαστεί τή δοήθεια μας. (...) Οι ακόλουθες βασικές άρχές θά όριοθετούσαν τό σχέδιό μας:

— Άνεξαρτησία των δημοκρατιών πού τό επιθυμούσαν, με τή δυνατότητα εκούσιας συνένωσης ή στενότερης μορφής κρατικής ένότητας.

— Άκεραιότητα των έσωτερικών και έξωτερικών συνόρων.

Η άκεραιότητα και των έξωτερικών συνόρων ήταν σημαντική, για να μήν μπορεί ή Μακεδονία να προβάλει έδαφικές άπαιτήσεις εναντι της Ελλάδας. (...) Όπως πολλές φορές παλαιότερα, αισθάνθηκα και πάλι τώρα τί μεγάλη δοήθεια άποτελούσε τό γεγονός ότι όλες οι παρατάξεις στό Γερμανικό Κοινοβούλιο ύποστήριζαν τήν πολιτική μας. Κατά βάθος μας θεωρούσαν μάλιστα και πολύ διστακτικούς, πράγμα πού εκδηλώθηκε κυρίως με τήν άξιώσή τους για αναγνώριση της Κροατίας και της Σλοβενίας: Τό Κοινοβούλιο μάλιστα «ύποστηρίζει» σε μία από κοινου αίτηση των παρατάξεων του CDU/CSU, του SPD, του FDP και της όμάδας Bündnis '90⁶ τής 15ης Νοεμβριου 1991 εκτός των άλλων και τις προσπάθειες της όμοσπονδης κυβέρνησης «παράλληλα με τή Σύνοδο Ειρήνης να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για μία σύμφωνα με τό διεθνές δικαιο αναγνώριση της Σλοβενίας και της Κροατίας από τήν Εϋρωπαϊκή Κοινότητα και τά κράτη-μέλη της, καθώς και εκείνων των δημοκρατιών οι όποιες επιζητούν τήν ανεξαρτησία τους, έγγυώνται τά δικαιώματα των μειονοτήτων τους και είναι έτοιμες να έρθουν σε συμφωνίες ιδιαίτερα με τήν Εϋρωπαϊκή Κοινότητα πού άφορούν μορφές διεθνούς συνεργασίας». Ο καγκελάριος, με τόν όποιο αποφασίσαμε μέσα από αδιάλειπτες προσωπικές συζητήσεις δήμα δήμα τήν πολιτική μας άπέναντι στή Γιουγκοσλαβία, ανακοίνωσε στις 27 Νοεμβριου 1991 στό Κοινοβούλιο τή δική του θέση ως προς τήν κρίση. Η αναγνώριση σύμφωνα με τις άρχές του διεθνους δικαίου εκείνων των δημοκρατιών πού τήν επιθυμούσαν δέν έπρεπε, τόνισε, να αναβληθεί επ' άόριστον λόγω της κωλυσιεργίας των ειρηνευτικών προσπαθειών. Ορισε και μία ήμερομηνία για τήν άπόφαση της αναγνώρισης: έπρεπε να λάβει χώρα ήδη πριν από τά Χριστούγεννα, δηλαδή δύο δομοάδες μετά τήν προθεσμία της 10ης Δεκεμβριου, τήν όποία είχε καθορίσει ο πρόεδρος του Συμβουλίου Βάν ντέν Μπρούκ. Καμία γ' όρα δέν είχε στό μεταξύ εναντιωθεί στήν πρόταση του Όλλανδου ύπουργου των Έξωτερικών. Και κάτι ακόμα: ή τάση για αναγνώριση της Σλοβενίας και της Κροατίας έγινε αισθητά πιο έντονη. (...) Συγχρόνως ο Ρολάν Ντυμάς πρότεινε μία νέα γερμανογαλλική πρωτοβουλία για τήν προετοιμασία της συνάντησης των ύπουργών Έξωτερικών της Ε.Κ. στις 16 Δεκεμβριου. Τότε ο Γύργκεν Κρόμπογκ (Jürgen Chrobog), πολιτικός διευθυντής του ύπουργείου Έξωτερικών, έτοιμάσε στή Βόννη με τόν Γάλλο συνάδελφό του ένα κοινό σχέδιο για τά κριτήρια αναγνώρισης, τό όποιο συζητήσαμε λέξη προς λέξη από τηλεφώνου. Ο κύκλος των ύπουργών της Εϋρωπαϊκής Κοινότητας άποδέχθηκε άργότερα αυτό τό γερμανογαλλικό σχέδιο, τό όποιο προηγουμένως είχε ρητά έγκριθεί από τόν πρόεδρο Μιτεράν και τόν όμοσπονδιακό καγκελάριο Κόλ, κάνοντας έλάχιστες άλλαγές. Η διακήρυξη περιλάμβανε άντικειμενικά κριτήρια για τήν αναγνώριση νέων κρατών στην Άνατολική Εϋρώπη και τή Σοβιετική Ένωση, καθώς και επιπλέον προϋποθέσεις για τήν αναγνώριση της ανεξαρτησίας των γιουγκοσλαβικών δημοκρατιών — ή Κοινότητα είχε καταλήξει λοιπόν σε αυτή τή λύση και είχε καθορίσει τά άντικειμενικά μέτρα για τήν έφαρ-

μογή της. Στις 16 Δεκεμβρίου πήγαμε μαζί στην περσική καθαρισμένη σύσκεψη. Τό απόγευμα, καθώς έφτασα στις Βρυξέλλες, η κοινή γνώμη δεν φαινόταν να πιστεύει ότι εκείνη την ημέρα θα ληφθεί ή απόφαση για την αναγνώριση. Η μετάδοση των ειδήσεων στο ραδιόφωνο και την τηλεόραση — όχι μόνο στη Γερμανία αλλά παντού στην Ευρώπη, κυρίως στη Σλοβενία και στην ίδια την Κροατία — μάλλον προδιέθετε για μία νέα αναβολή. Κατά τη διάρκεια των διαβουλεύσεων, που συνεχίστηκαν και μετά τα μεσάνυχτα, μεγάλωνε από τη μία πλευρά ο άριθμός εκείνων των συναδέλφων που συμφωνούσαν με την αναγνώριση, την ίδια βέβαια στιγμή εκφράζονταν επιφυλάξεις. Έτσι δεν εναντιωνόταν, παραδείγματος χάριν, η Ελλάδα στην πρότασή μας, όμως ο Έλληνας υπουργός των Έξωτερικών Σαμαράς φοβόταν ότι η αναγνώριση της Σλοβενίας και της Κροατίας θα μπορούσε να οδηγήσει τη Μακεδονία σε μία παρόμοια κίνηση και τότε να διεκδικήσει ελληνικές περιοχές, συμπεριλαμβανομένης και της Θεσσαλονίκης. Ήταν αυτόνοχο ότι του δήλωσα τη γερμανική υποστήριξη στο θέμα των συνόρων, ώστε να διαφυλαχθεί το ελληνικό έδαφος καθεστώς και τα ελληνικά συμφέροντα στην περίπτωση μιάς τέτοιας άπαιτησης, την οποία εγώ δεν θεωρούσα πιθανή. (...)

Έξηγησα επανειλημμένως, ότι τώρα που διακυβεύεται η αξιοπιστία της Ευρωπαϊκής Κοινότητας: από τη μία μεριά είχαμε τη γνωμάτευση της Επιτροπής Μπαντιντέρ/Χέρτσονγκ και είχαμε ανακοινώσει ότι θα παίρναμε μία απόφαση μετά τη λήξη της δίμηνης προθεσμίας: ήταν ξεκάθαρο ότι μόνο οι Σέρβοι ήταν αυτοί που προσπαθούσαν να αποτρέψουν τη συμφωνία μεταξύ μας. Ακόμα μία αναβολή θα έπιδρούσε γι' αυτό το λόγο ένθαρουντικά προς αυτούς, για να συνεχίσουν τον κατακτητικό τους πόλεμο στην Κροατία. "Όμως σε καμία περίπτωση δεν έπρεπε να επιδραβευθεί ή χρήση βίας. Και τί άλλο θα μπορούσε να τερματίσει τον πόλεμο στην Κροατία παρά ή αναγνώριση και με αυτόν τον τρόπο ή διεθνοποίηση της σύγκρουσης; Τί άλλο μās έμενε να κάνουμε αν έξακολουθούσαμε να αρνιόμαστε την αναγνώριση; (...) Η δημοσπονδιακή κυβέρνηση είχε αναθέσει — για να είναι και μέχρι αυτού του σημείου απόλυτα σίγουρη — στον διεθνούς φήμης νομικό διεθνούς δικαίου καθηγητή Τόμουσατ (Tomuschat) να συντάξει μία γνωμάτευση σχετικά με τις διευθετήσεις που άφορούσαν τις μειονότητες στην Κροατία. Ο Τόμουσατ είχε δηλώσει μετά από μία πολυήμερη παραμονή στο Ζάγκρεμπ, στα τέλη του Νοέμβρη, ότι ή προστασία των μειονοτήτων της Κροατίας που στηρίζεται στο Σύνταγμα της χώρας «έχει παραδειγματική σημασία για την περαιτέρω εξέλιξη του δικαίου της προστασίας των μειονοτήτων στην Ευρώπη: άκόμα και ή Σερβία θα πρέπει μελλοντικά να κριθεί σύμφωνα με αυτά τα δεδομένα». (...) Έξαιτίας της γνωμάτευσης του Τόμουσατ, αλλά και έξαιτίας της ίδιας γνώσης που είχαμε για την κατάσταση των μειονοτήτων στην Κροατία καταλήξαμε σε μία απόφαση: πιστεύοντας ότι δίχως άλλο και ή επιτροπή Μπαντιντέρ/Χέρτσονγκ θα έφθανε χωρίς άμφιβολία στο ίδιο συμπέρασμα. Οί άλλοι τό επιβεβαίωσαν: στην πραγματικότητα μπορούσαμε να λάβουμε την απόφασή μας πριν από τα Χριστούγεννα. Παρ' όλ' αυτά, επανέλαβα την ερώτηση για άλλη μία φορά κατά τη διάρκεια της συζήτησης. (...) Όμως άκόμα και τη δεύτερη φορά κανένας από τους άλλους ύπουργούς Έξωτερικών δεν εναντιώθηκε στην άποψή μου. Η κατηγορία που μās έγινε άργότερα από μία άσχημα πληροφορημένη πλευρά, ότι ξεκίνησαμε πρώτοι, δεν έχει καμία βάση. Έτοίμασα στο ύπουργείο Έξωτερικών με κάθε λεπτομέρεια την ανακοίνωση της δημοσπονδιακής κυβέρνησης έλεγε τά εξής: «Τό Ύπουργικό Συμβούλιο άποφάσισε στις 19 Δεκεμβρίου την σύμφωνα με τό διεθνές δικαιο αναγνώριση των Γιουγκοσλαβικών δημοκρατιών, οι όποιες θα δηλώσουν μέχρι τις 23 Δεκεμβρίου 1991 ότι θέλουν να αναγνωρισθούν ως ανεξάρτητα κράτη και πληρούν τις προϋποθέσεις που έχουν

διατυπωθεί στην ανακοίνωση των ύπουργών Έξωτερικών της Κοινότητας της 16ης Δεκεμβρίου». (...) Στις 11 Ίανουαρίου 1992 ή επιτροπή Μπαντιντέρ/Χέρτσονγκ παρουσίασε την αναφορά της: Τό αποτέλεσμα δεν ήταν διαφορετικό από αυτό που αναμέναμε και εμείς: ή επιτροπή υποστήριξε την αναγνώριση της Κροατίας και της Σλοβενίας: εκτός αυτού, υποστήριξε και την αναγνώριση της Μακεδονίας. Από τον Κροάτη πρόεδρο έλαβε σύν τοίς άλλους τη διαβεβαίωση ότι θα δοθεί στη σερβική εθνική ομάδα στην Κροατία ένα ιδιαίτερο καθεστώς άυτονομίας, τό όποιο θα άνταποκρίνεται στο σχέδιο συμφωνίας του Κάρινγκτον. Για εμάς ή γνωμάτευση της επιτροπής Μπαντιντέρ/Χέρτσονγκ ήταν μία έντυπωσιακή επιβεβαίωση των προηγούμενων εκτιμήσεών μας. Στις 15 Ίανουαρίου ή προεδρία της Ε.Κ. ανακοίνωσε — από την άρχή του έτους την άσκούσε ή Πορτογαλία — την άπόφαση των Δώδεκα: τώρα πιά θα αναγνωριζόταν ή ανεξαρτησία της Κροατίας και της Σλοβενίας. (...) Η αναγνώριση της Κροατίας και της Σλοβενίας δεν όδηγησε σε κλιμάκωση του πολέμου στην Κροατία, όπως φοβόυνταν μερικοί συνάδελφοί μου καθώς και μερικά άλλα κράτη. Αντίθετα: Ο πρόεδρος Μιλόσεβιτς ανακοίνωσε στις 9 Ίανουαρίου 1992 ότι ο πόλεμος μέσα και ενάντια στην Κροατία είχε λήξει: και οι ένοπλες συμπλοκές σταμάτησαν σιγά σιγά. Τό ότι ο Μιλόσεβιτς μονομερώς μπόρεσε να ανακοινώσει ότι ο πόλεμος έληξε, και μάλιστα έτσι και έγινε, δείχνει ποιός τον έκανε. Οί έχθροπραξίες ξεκίνησαν μόνο από τη Σερβία, γι' αυτό και μπόρεσαν να τερματιστούν μόνο από αυτή, γιατί ή Σερβία είχε εκείνη την εποχή υπό την κατοχή της τό ένα τρίτο του κροατικού έδάφους και όχι αντίστροφα. (...) Η άποδοχή του ειρηνευτικού σχεδίου του ΟΗΕ συνέβαλε στο να επικρατήσει ικανοποίηση στην Κροατία.

Στις 11 Δεκεμβρίου 1991 ο πρόεδρος Τούντζμαν είχε άποδεχθεί άνευ όρων τό έπονομαζόμενο σχέδιο Βάνς για στρατοπέδευση μάχιμων δυνάμεων του ΟΗΕ στα κατεχόμενα έδάφη της Κροατίας, τά όποια κατοικούνταν κυρίως από τη σερβική μειονότητα. Δεν ήταν εύκολο για τον Τούντζμαν να πάρει αυτή την άπόφαση, γιατί αυτό σήμαινε κατ' άρχήν ότι έπρεπε μετά την κατάληψη των περιοχών αυτών από τους Σέρβους να άνεχθεί και τη διοίκησή τους από αυτούς. (...) Άναλογιζόμενος κανείς τό παρελθόν δεν μπόρει παρά να διαπιστώσει ότι ο ΟΗΕ επέμενε βέβαια στο να άποδεχθεί ή Κροατία τό σχέδιο αυτό, όμως δεν πραγματοποίησε αυτό που άπαιτείτο για να εκπληρώσει τις ύποχρεώσεις που είχε ανάλαβει άπέναντί της: ότι δηλαδή δεν διέλυσε τα σερβικά στρατιωτικά σώματα και δεν άναδιοργάνωσε την άστυνομία σύμφωνα με την εθνική σύνθεση των πληθυσμών πριν από την έναρξη των έχθροπραξιών. Γι' αυτόν τον λόγο ο εκδιωχθείς κροατικός πληθυσμός δεν μπόρούσε να επιστρέψει. Ο ΟΗΕ όμως είχε ένα χρεος άπέναντι στην Κροατία. Φέρει μεγάλη ευθύνη για τη μετέπειτα εξέλιξη, γιατί δεν επέμεινε στην έπιβολή του σχεδίου του στα έδάφη της Κροατίας που είχαν καταληφθεί από τους Σέρβους. (...) Στα διδάγματα που άποκομίζει κανείς από την εξέλιξη στην πρώην Γιουγκοσλαβία περιλαμβάνεται σε κάθε περίπτωση ή προσηλωση στην άποποίηση της βίας: Μόνο έτσι μπόρει ο πολιτισμός της συνύπαρξης, όπως τον έννοει ή Χάρτα των Παρισίων, να διατηρηθεί ή να δημοουρηγηθεί. (...) Η συζήτηση σχετικά με τό κατά πόσο είναι δικαιολογημένη ή όχι μία έπίθεση όδηγει σε παλαιά σχή-

2. 1951.

3. Ύπουργός Έξωτερικών της Γιουγκοσλαβίας.

4. Συνάντηση των ύπουργών Έξωτερικών των κρατών-μελών της Διάσκεψης για την Άσφάλεια και Συνεργασία στην Ευρώπη (ΔΑΣΕ), Βερολίνο 19/20.6.1991.

5. Νύν πρόεδρος της Όμοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας.

6. Κατά σειρά: χριστιανοδημοκράτες, σοσιαλδημοκράτες, φιλελεύθεροι και οίκοι/πρώην άντικαθεστωτικοί της Λαϊκής Δημοκρατίας της Γερμανίας.

ματα συμπεριφορᾶς, καί γι' αὐτό πρέπει ἡ ἀποποίηση τῆς βίας νά παραμείνει ἡ ἀκλόνητη βάση τῆς εἰρηνικῆς συνύπαρξης στήν Εὐρώπη. Μία ἐπίθεση δέν μπορεῖ ποτέ νά δικαιωθεῖ, ὅπως δέν πρέπει ποτέ νά ἐξισωθοῦν τά θύματα μέ τούς θύτες καί δέν πρέπει ποτέ νά γίνουν ἀποδεκτές οἱ ἐθνικές ἐκκαθαρίσεις. Ὅποιος καί ἂν τίς διενεργεῖ — δέν πρέπει σέ καμία περίπτωση νά ὑπολογίζει στήν ἐκ τῶν ὑστέρων δικαίωσή του.

Διαζύγιο ἀλλά γιουγκοσλαβικά
Πῶς ἄρχισε ἡ διάλυση

Ἀπρίλιος/Μάιος 1990: Πρώτες ἐλεύθερες ἐκλογές στίς ἐπί μέρους δημοκρατίες Σλοβενία καί Κροατία. Ὁ Φράνκο Τούντζμαν γίνεται πρόεδρος τῆς Κροατίας καί ὁ Μίλαν Κούτσαν πρόεδρος τῆς Σλοβενίας.

9 Δεκεμβρίου 1990: Ὁ Σλόμπονταν Μιλόσεβιτς ἐκλέγεται πρόεδρος τῆς Σερβίας.

Μάιος 1991: Σέρβοι πραγματοποιοῦν σφαγή σέ Κροάτες ἀστυνομικούς στή Σλαβονία, Σέρβοι τῆς Κράινα ζητοῦν ἔνωση μέ τή Σερβία.

15 Μαΐου 1991: Ἀποτυγχάνει ἡ σύμφωνα μέ τό Σύνταγμα ἀλλαγὴ προέδρου στήν προεδρία τῆς κυβέρνησης, πού κυριαρχεῖται ἀπό τούς Σέρβους. Ὁ Κροάτης Στιέπαν Μέζιτς δέν ἐπιτυγχάνει πλειοψηφία.

19 Μαΐου 1991: Ὁ πληθυσμός τῆς Κροατίας ψηφίζει ὑπέρ τῆς ἀνεξαρτησίας.

25 Ἰουνίου 1991: Διακήρυξη τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Κροατίας καί τῆς Σλοβενίας.

27 Ἰουνίου 1991: Ἐπέμβαση τοῦ ὀμοσπονδιακοῦ στρατοῦ στή Σλοβενία.

29/30 Ἰουνίου 1991: Μεσολαθητικές προσπάθειες τῆς Ε.Κ. (τῆς τρῶικας τῶν ὑπουργῶν Ἐξωτερικῶν).

1 Ἰουλίου 1991: Ὁ Μέζιτς ἐκλέγεται πρόεδρος τῆς Γιουγκοσλαβίας.

1 Αὐγούστου 1991: Ἐναρξη τοῦ ἐμφύλιου πολέμου στήν Κροατία, ὁ ὀμοσπονδιακός στρατός βομβαρδίζει χωριά στή Σλαβονία, μερική κινητοποίηση τῶν κροατικῶν μάχιμων δυνάμεων.

3 Ὀκτωβρίου 1991: Οἱ Σέρβοι ἀναλαμβάνουν τελικά τήν προεδρία τῆς κυβέρνησης, ὁ Μέζιτς καθαιρεῖται.

16 Δεκεμβρίου 1991: Οἱ ὑπουργοί Ἐξωτερικῶν τῆς Ε.Κ. ἀποφασίζουν γιά τίς 15 Ἰανουαρίου 1992 τήν ἀναγνώριση τῶν δημοκρατιῶν, πού θά ἐκφράζουν αὐτή τήν ἐπιθυμία μέχρι τίς 23 Δεκεμβρίου.

19 Δεκεμβρίου 1991: Ἡ κυβέρνηση τῆς Ο.Δ. τῆς Γερμανίας ἀποφασίζει τή σύμφωνα μέ τό διεθνές δίκαιο ἀναγνώριση τῆς Σλοβενίας καί τῆς Κροατίας.

15 Ἰανουαρίου 1992: Ἡ Ε.Κ. ἀναγνωρίζει τή Σλοβενία καί τήν Κροατία, ἡ Γερμανία ἐγκαινιάζει μαζί τους διπλωματικές σχέσεις.

7 Ἀπριλίου 1992: Ἡ Βοσνία-Ερζεγοβίνη ἀναγνωρίζεται ἐπίσης ἀπό τήν Ε.Κ. Οἱ Σέρβοι τῆς Βοσνίας ἀνακηρῦσσαν τή «Σερβική Δημοκρατία τῆς Βοσνίας-Ερζεγοβίνης».

27 Ἀπριλίου 1992: Ἡ Σερβία καί τό Μαυροβούνιο ἀνακηρῦσσαν τή σύσταση ἑνός νέου κράτους, τῆς «Ὄμοσπονδιακῆς Δημοκρατίας τῆς Γιουγκοσλαβίας».

Der Spiegel, τ. 37, 11.9.1995

Ξένη Λογοτεχνία ΙΣΑΑΚ ΜΠΑΣΕΒΙΣ ΣΙΝΓΚΕΡ Ο ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΣ ΔΑΙΜΟΝΑΣ ΚΑΙ ΑΛΛΑ ΔΙΗΓΗΜΑΤΑ

Τα διηγήματα του Σίνγκερ χαρακτηρίζονται από μια μαγική γκροτέσκα ατμόσφαιρα, κυριαρχούμενη συχνά από δαιμονικές δυνάμεις· ωστόσο, το ύφος του είναι ρεαλιστικό και οι ήρωές του χτισμένοι με μπαλζακική ακρίβεια. Το έργο του συνδυάζει στοιχεία μισανθρωπίας και βαθιάς συμπόνιας για την ανθρώπινη μοίρα· βασισμένο στις εβραϊκές παραδόσεις, ανοίγεται ταυτόχρονα στον κόσμο, αποκαλύπτοντας τη βαθύτερη καλλιέργεια και την πλούσια εμπειρία του συγγραφέα. Πολλά από τα μυθιστορήματα και τα διηγήματά του περιστρέφονται γύρω από τη σύγκρουση ανάμεσα στην παράδοση και τον εκσυγχρονισμό· τη θρησκεία και τον σκεπτικισμό· ανάμεσα στις διάφορες μορφές εθνικισμού· ανάμεσα στο πρωτόγονο, το εξωτικό, το προοδευτικό.

Ένας μεγάλος συγγραφέας - βραβείο Νόμπελ Λογοτεχνίας 1978.

* * *

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΕΦΕΛΗ

...Ἡ ἄλλη ἀποψη στο βιβλίο

ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ 6 ΑΘΗΝΑ 10680, ΤΗΛ.: 3607744,

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ 45

ΙΟΥΛΙΟΣ ΒΕΡΝ-ΑΝΔΡΕΑΣ ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ ΑΝΤΙΚΡΙΣΤΟΙ ΚΑΘΡΕΦΤΕΣ

του Γιώργη Γιατρομανωλάκη

Στό μικρό αλλά πολυτιμότερο βιβλίο του *Αναφορά στον Ανδρέα Έμπειρικό* (1η έκδ. Τράμ 1979) ο Όδυσσεας Έλύτης, κάνοντας λόγο για τη γλώσσα του Έμπειρικού, αλλά και για την «ατόφια μαγεία» με την οποία ήταν φορτισμένος από τη φύση του, σημειώνει: «Η παιδική του μνήμη ήταν γεμάτη από τις παλαιές μεταφράσεις του Ιουλίου Βέρν, πού τις καταδρόχιζε με δουλμιά και πού είχανε συνδέσει μιά για πάντα μέσα στην τρυφερή ψυχή του την δίψα για περιπέτεια και για περιπλάνηση σε περιοχές άξερευνήτες, με τις καθαρά ποιητικές του παρορμήσεις»¹.

Την ίδια εποχή ο ποιητής Ν. Καρούζος, σε ένα αφιέρωμα για τον Ιούλιο Βέρν, του ωραίου περιοδικού της Θεσσαλονίκης *Τράμ*, *Ένα Όχημα* (δευτέρα διαδρομή, τ. 11-12, Μάρτιος 1979), καταχωρεί ένα μονοσέλιδο σημείωμα με τον τίτλο «Ιούλιος Βέρν και Ανδρέας Έμπειρικός» (σελ. 464). Ο Καρούζος εκφράζει την άποψη (την οποία, όπως γράφει, στηρίζει άπλως στη διαίσθησή του) πως ο Έμπειρικός «θά πρέπει να διαμόρφωσε τη μαγιά του γλωσσικού του πεπρωμένου» από διαδόματα των παλαιών καθαρουσιάνικων μεταφράσεων του Ιουλίου Βέρν, και παραθέτει ένα μικρό ανέκδοτο: «Όταν έλαχε μιά μέρα να μου διαβάσει | ο Έμπειρικός | στό φιλόξενο σπίτι του — πάνε αρκετά χρόνια από τότε — κομμάτια του μεγάλου του μυθιστορηματος *Ό Μεγάλος Ανατολικός*, εκμεταλλεύτηκα την ευκαιρία για να παρατηρήσω σχολιάζοντας: "Είσθε ένας μυθικός, θά έλεγα, όσο και απόμακρης γραφής Έλληνας Ιούλιος Βέρν του έρωτα"». «Τότε ο Έμπειρικός», συνεχίζει ο Καρούζος, «ακούγοντας αυτά τά λόγια ένθουσιαστήκε, μίλησε μάλιστα μ' έναν ολόψυχο θαυμασμό, με πραγματική λατρεία για τον Ιούλιο Βέρν, αλλά ό,τι κατάλαβε από εκείνο πού έγω είπα ήτανε πώς πραγματικά, μέσα στό έργο του, τον έρωτα του μέλλοντος δραματιζότανε, την ανώτερη εξέλιξη του έρωτικού παράγοντα στην ανθρώπινη μοίρα, την κατάφαση της έρωτικής έλευθερίας ή, όπως λένε σήμερα, "σεξουαλικής άπελευθέρωσης". Φυσικά δέν εξήγησα τί έγω έννοούσα χαρακτηρίζοντάς τον ώσαν ένα Ιούλιο Βέρν. Έμεινε εκεί τό πράμα. Ό Έμπειρικός είχε δώσει στα λόγια μου τη δική του κατεύθυνση».

Φυσικά! Ό Έμπειρικός άλλα κατάλαβε, αυτά πού είχε στό νοϋ του, τά δικά του, και αυτό πού προσπάθησε να κάνει ήταν να εξηγήσει στον καλεσμένο του την πραγματική του σχέση με τον Ιούλιο Βέρν. Έτσι αυτός πού τελικά δέν φάνηκε να καταλαβαίνει ήταν ο Καρούζος. Πιθανώς γιατί δέν ήθελε, πιθανώς επειδή του έλειπαν οι αναγκαίες

πληροφορίες, πού έμεις διαθέτουμε σήμερα. Αυτό λοιπόν πού προτίθεμαι να κάμω στό κείμενό μου είναι να εξηγήσω τί ήταν εκείνο πού ο Έμπειρικός «κατάλαβε», όπως λέει ο Καρούζος, στην αναφορά του ονόματος του Βέρν, κάτι πού ο νεότερος ποιητής δέν μπόρεσε να αντιληφθεί. Με άλλα λόγια, θά προσπαθήσουμε να «καταλάβουμε» αυτό πού έννοούσε ο Έμπειρικός αναφερόμενος στον Βέρν και μάλιστα μετά την ανάγνωση του (άνεκδοτου τότε) *Μεγάλου Ανατολικού* (ΜΑ). Δηλαδή ποιά σχέση έχει ο Βέρν με τους δραματισμούς του Έμπειρικού για τον μελλοντικό έρωτα, με την ανώτερη εξέλιξη του έρωτικού παράγοντα στην ανθρώπινη μοίρα, με την κατάφαση της έρωτικής έλευθερίας, ή με την σεξουαλική άπελευθέρωση, όπως λέει ο Καρούζος.

* * *

Ας δούμε πρώτα κάποιες (γνωστές ήδη) λεπτομέρειες σχετικές με τον Ιούλιο Βέρν, τον Έμπειρικό και τον *Μεγάλο Ανατολικό*. Όπως ξέρουμε, από τον Δεκέμβρη του 1990, όταν κυκλοφόρησε ο 1ος τόμος του ΜΑ, συνοδευόμενος από τό *Έπίμετρο* της όλης έκδοσης, ένας από τους ταξιδιώτες του θαυμαστού και έρωτικού υπερωκεάνειου (πού αφήνει την Εύρωπη και πλέει προς τον Νέο Κόσμο) είναι και ο Ιούλιος Βέρν. Όπως είχαμε παρατηρήσει τότε, όταν κάναμε (πολύ διαστικά) λόγο για τις πηγές του μυθιστορηματος² ο Έμπειρικός με τρόπο εύφημο, πρωτότυπο αλλά και με πολύ χιούμορ χρησιμοποιεί ως κατ' έσοχήν πρότυπο του ΜΑ τό μυθιστορημα του Βέρν *Η Πλωτή Πόλη*, *Une ville Flottante*. *Η Πλωτή Πόλη* γράφεται τό 1868, δηλαδή έναν χρόνο μετά τό ταξίδι του Βέρν στις ΗΠΑ και έχει ως θέμα του τό ταξίδι του πραγματικού «Μεγάλου Ανατολικού», δηλαδή του υπερωκεάνειου «Great Eastern», με τό οποίο όντως ταξιδεύει ο Γάλλος συγγραφέας από τό Λίβερπουλ στη Ν. Υόρκη. Ό χρόνος του μυθιστορηματικού ταξιδιού της *Πλωτής Πόλης* τοποθετείται την ίδια χρονιά του πραγματικού ταξιδιού του Βέρν, δηλαδή τό 1867 — όμως ακριβώς την ίδια χρονιά (με διαφορά όλων μηνών) γίνεται, όπως γνωρίζουμε, και τό ταξίδι του έμπειρικού *Μεγάλου Ανατολικού*:

«Όλοι αι προετοιμασίαι είχαν τερατισθη και ο γίγας των θαλασσων άνεμενε την ήμεραν του απόπλου πού επρόκειτο να λάβη χώραν εντός του τελευταίου δεκαημέρου του Μαΐου του 1867 εκ του λιμένος του Λίβερπουλ...» (Έρχη του ΜΑ).

«Le 18 Mars 1867, j' arrivais à Liverpool. Le "Great Eastern" devait partir quelques jours après pour New York et je venais prendre passage à son bord. Voyage d' amateur, rien de plus. Une traversée de l' Atlantique sur ce gigantesque bateau me tentait...» (Άρχή τής Πλωτής Πόλης).

Δέν προτίθεται να αναφερθώ εδώ (έχουν άλλωστε κάποια πράγματα γραφεί) στις διαφορές και στις ομοιότητες ανάμεσα στα δύο βιβλία, στον ΜΑ και την Πλωτή Πόλη, στις διαφορές και στις ομοιότητες ανάμεσα στα δύο περιγραφόμενα ταξίδια, στο ταξίδι του «Μεγάλου Ανατολικού» του Έμπειρικού και στο ταξίδι τής Πλωτής Πόλης ή του «Great Eastern» του Βέρν. Άρκει να πούμε ότι ενώ ο Βέρν ταξιδεύει όντως στις ΗΠΑ με το «Great Eastern», δέν «ταξιδεύει», δέν εμφανίζεται να ταξιδεύει και με την Πλωτή Πόλη. Ο Βέρν όμως ταξιδεύει με τον Μεγάλο Ανατολικό ενώ ο ίδιος δ' Έμπειρικός ούδέποτε διέπλευσε τον Ατλαντικό. Με τον ΜΑ ταξιδεύει τό alter ego του Έμπειρικού, ο Άνδρέας Σπερχής! Αυτό και μόνο τό παίγνιον θά άρκοῦσε γιά να φανεί ή σχέση τῶν δύο συγγραφέων.

Όμως ο Έμπειρικός κάνει κάτι πιό εὐφρές και σαφές πιό πολύπλοκο στό μυθιστόρημά του: ο επιβάτης Βέρν του ΜΑ εμφανίζεται να συλλαμβάνει επί του ΜΑ τήν ὑπόθεση του βιβλίου του *Ἡ Πλωτή Πόλη* και, μάλιστα, φαίνεται να σχεδιάζει κάποιους βασικούς χαρακτήρες του μυθιστορηματός του καθώς βλέπει κάποιους αντίστοιχους χαρακτήρες του Μεγάλου Ανατολικού! Ἐπιπλέον ο Βέρν (πού περιγράφεται πάντοτε με άκρα τρυφερότητα και σεβασμό από τον Έμπειρικό και εμφανίζεται άρχικά σεμνός και διστακτικός να συμμετάσχει στα έρωτικά δρώμενα του ΜΑ) διαβάσει (στό κεφάλαιο 91 του ΜΑ) τίς πρώτες σελίδες του νέου του βιβλίου, του *Une Ville Flottante*, σέ έναν νεαρό θαυμαστή του, τόν μείρακα Μπίλλυ! Λίγο παρακάτω έχουμε έκτεταμένα αποσπάσματα του γαλλικού μυθιστορηματος, γαλλιστί δέβαια, έσωματωμένα στό έλληνικό μυθιστόρημα ως αναγνώσματα του ίδιου του Βέρν. Έτσι (όπως γράφουμε στό «Ἐπίμετρο» του ΜΑ) «άρχίζει ένα λογοτεχνικό παίγνιο όπου τό πρότυπο έργο — δηλαδή τό *Une Ville Flottante* — γίνεται μέρος του λογοτεχνικού ειδώλου του — δηλαδή του ΜΑ —, όπου ο παλαιός συγγραφέας — ο Ίούλιος Βέρν — γίνεται ήρωας ενός νέου δημιουργήματος, πού ο ίδιος έχει εμπνεύσει, και όπου οι ήρωες του νεότερου δημιουργού — δηλαδή του Έμπειρικού — τροφοδοτούν τή φαντασία του άρχικού συγγραφέα» (δ.π., σελ. 313). Αυτό άλλωστε είναι και τό νόημα του τίτλου μας «Ἄντικριστοί Καθρέφτες» και σέ τούτο σκοπεύει: να φανεί δηλαδή μία κατάσταση όπου τό αντικείμενο και τό καθρεφτισμένο εἶδωλό του συνεχώς και σταθερά ἀλληλοτροφοδοτούνται.

* * *

Νά έρθουμε τώρα στό δεύτερο μέρος του κειμένου μας και να δοῦμε, με τό φῶς τῶν παραπάνω, όσα ὑπαινίσσεται ο Καρούζος ότι συνδέονται με τόν Βέρν και τόν Έμπειρικό, δηλαδή με τήν εξέλιξη του έρωτικού παράγοντα στό άπώτατο μέλλον και με τήν έρωτική άπελευθέρωση. Άς γυρίσουμε πάλι στον Μεγάλο Ανατολικό και μάλιστα όχι στό

91ο κεφάλαιο, όπου, όπως είδαμε, ο Βέρν γράφει τήν Πλωτή Πόλη και διαβάσει στα γαλλικά κάποιες σελίδες. Άς πάμε παραπίσω, στην άρχή του 61ου κεφαλαίου (τόμος 5ος), όπου παρακολουθούμε έναν άγνωστο και μυστηριώδη επιβάτη να διαβάσει με πράσινα έπιλύχνια, κεκαλυμμένων λυχνιών τής άπεράντου βιβλιοθήκης του Μεγάλου Ανατολικού. Τό βιβλίο πού διαβάσει ο άγνωστος επιβάτης είναι ο 5ος τόμος τής μεγαλειώδους Παγκοσμίου Γεωγραφίας του Δανού Malte-Brun, και συγκεκριμένα τό κεφάλαιο τό σχετικό με τίς ΗΠΑ. Τό άπόσπασμα πού παραθέτει — κατά τή συνήθειά του — ο Έμπειρικός αναφέρεται στό άμερικανικό πνεύμα και στον πολιτισμό πού μία μέρα πρόκειται να άνθήσει στην άμερικανική ήπειρο. Όταν τελειώνει τό κεφάλαιο αυτό ο άγνωστος επιβάτης βυθίζεται σέ κάποιο όραμα. Βλέπει τόν έαυτό του μαζί με άλλους πολλούς (τόν Ρωδῆρο τόν Κατακτητή, τόν Φιλέα Φόγκ, τόν Μιχαήλ Στρογγόφ, τόν Πλοίαρχο Νέμο, τόν Ίάκωβο Παγανέλη, τόν Σίμωνα Φόρντ, κ.ά. — όλοι τους είναι ήρωες του Βέρν) να επιδιβάξονται στον άτμομυοδρομόνα «Cape Hatteras»,³ να ταξιδεύουν και να φτάνουν στην Άμερική — όπως άκριβώς γίνεται και με τό ταξίδι του Μεγάλου Ανατολικού.

«Και ιδού πού επί τής άκτής τούς ὑπεδέχεται ο πρόεδρος Grant, ενώ αι μουσικαί του δήμου και τής σχολής τῶν ναυτικῶν δοκίμων άνέκρουον τόν ὕμνον τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν...»

Και ιδού πού ή νέα ήπειρος ραγδαίως ένηλικιωτο. Και ιδού, πού έπλησίαζε μία νέα εποχή — ή εποχή του Νέου Κόσμου...

Άμερική! Άμερική! έπιθύρισε πάλιν ο εὐφάνταστος και άγαθός δραματιστής.

Και ιδού πού έξετοξεύετο ο ίδιος, πάμπολλα έτη πρὸ τής έλεύσεως τῶν νέων χρόνων εις τήν νεαράν συμπολιτείαν, εις εποχή πού ή σημαία τής έπλατάγιζε εις όλους τούς άνέμους και εις όλας τās χώρας τής ὕδρογειου, φέρουσα πλέον σὺχι 45 αστέρας άλλα ισάριθμα άστρα με τās χώρας τής όλης οικουμένης.

Ένας νέος πολιτισμός έσφυζε παντού εις τήν νεαν έδραν, τήν νεαν πρωτεύουσαν του σύμπαντος κό-

μου, πού εύρισκετο εις τήν καρδίαν του βορείου ήμισφαιρίου τής Ἀμερικής. Αἱ μικραὶ καὶ μεγάλαί ἔριδες τῶν λαῶν καὶ τῶν ἔθνῶν εἶχαν καταπαύσει... Ἡ Ἐλευθερία ἔχουσα παύσει νά εἶναι ἀντικείμενον τῶν ἀναρχικῶν ἢ τῶν ἀναρχουμένων ἐβλάσταινε καὶ ἀνθίζε παντοῦ, διότι εἶχε εύρεθῆ ἡ πηγὴ, τὸ κέντρο τῆς καὶ τὸ ἐπίκεντρον, πού δέν εύρισκετο ἐκεῖ ὅπου ἐπὶ αἰῶνας τὸ ἀνεζήτουν ματαίως οἱ σοφοί, οἱ μεταρρυθμισταὶ καὶ οἱ ἐπαναστάται, εἰς τήν πολιτικὴν, εἰς τήν φιλοσοφίαν ἢ τήν κοινωνιολογίαν, ἀλλὰ εἰς τὸν Ἔρωτα, εἰς τὸν ἴμερον καὶ εἰς τήν Ἡδονήν... Οὕτω ἡ ἀπολύτρωσις καὶ ἡ ἔλευθέρα διάθεσις καὶ χρῆσις τῆς ἰμερικῆς ἐνεργείας, εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τήν ἀποδέσμευσιν ὄλων τῶν ἄλλων ἐνεργειῶν... καὶ ἡ δύνα-

μις τῆς εύτυχούσης πλέον ἀνθρωπότητος ἐπολλαπλασιάσθη τόσοσιν ὥστε νά δύναται πλέον αὕτη νά ἐπιτελῆ ἔργα... πού ἄλλοτε, εἰς τοὺς σκοτεινοὺς αἰῶνας, μεταξύ τῶν ὁποίων συγκαταλέγετο καὶ ὁ 19ος καὶ ὁ 20ός, θά ἐθεωροῦντο καὶ ὡς ἰδέαι ἀκόμη, πράγματα χιμαιρικά, οὐτοπικά καὶ ἀκατόρθωτα» (σελ. 161-162).

Ὁ δραματισμὸς τοῦ ἀγνωστοῦ ἀναγνώστη συνεχίζεται σέ ὄλο τὸ ὑπόλοιπο 61ο κεφάλαιο καὶ καταλαμβάνει 30 σελίδες περίπου. Πρόκειται γιὰ τὸ ὄραμα τοῦ Νέου Κόσμου, τὸ μεγάλο ὄραμα τοῦ Ἐμπεριόκου, αὐτὸ πού ἀργότερα θά κωδικοποιηθῆ ἐπὶ τὴν Ὀκτάνα. Ἐδῶ, ὅμως, στὸν ΜΑ ἔχουμε ἕνα πλήρως ἀνεπτυγμένον καὶ ὀλοκληρωμένον Σύστημα μιᾶς Πολιτείας, ἕνα Σύνταγμα καὶ ἕναν Χάρτη τῆς μεγάλης Οὐτοπίας. Δέν πρόκειται νά περιγράψουμε λεπτομερῶς τὰ ποικίλα κεφάλαια αὐτοῦ τοῦ Συντάγματος τῆς μελλοντικῆς Πολιτείας, τῆς Παγκόσμιας Συμπολιτείας καὶ τοῦ Παγκόσμιου Κογκρέσου. Ἀρκεῖ νά ἀναφέρουμε ὅτι ὁ χριστιανισμὸς ἔχει καταργηθῆ καὶ ἔχει ἐπικρατήσῃ ἡ θρησκεία τοῦ Πάνα, ἐνῶ παραμένουν ἀκόμη μερικὰ ἐκατομμύρια μωαμεθανῶν καὶ μορμόνων, ἀλλὰ μέ τίς θρησκείας αὐτές ἀναθεωρημένες... Δέν ὑπάρχουν κοινωνικὲς τάξεις ἀλλὰ μιὰ νέα ἱεραρχία, παντελῶς ἀποδεκτή. Οἱ σχέσεις κεφαλαίου καὶ ἐργασίας ἔχουν ἀλλάξει. Ἡ χρυσὴ δάση ἔχει ἐγκαταλειφθῆ καὶ ἕνα νέο νόμισμα (ἕνα παγκόσμιον EURO!) μέ δάση χημικὴ (γιὰ νά καταστρέφεται μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου) ἔχει ἐπικρατήσῃ. Ὁ γάμος ἔχει καταργηθῆ ἐνῶ ἡ ἐρωτικὴ ἀγωγή ἀρχίζει ἀπὸ τὸ 7ο ἔτος μέ πλήρη ἐκμάθησι ὄλων τῶν ἐρωτικῶν τύπων, στάσεων, ἐνώσεων κλπ. Ὁ ἔρωτας ἐπιτρέπεται σέ κάθε μέρος καὶ ἀνά πάσα στιγμή. Ἐδῶ δίδονται ἀκριβεῖς πληροφορίες γιὰ θέματα τεκνοποιίας καὶ ἐρωτικῆς ἀγωγῆς στὰ περίφημα Ἱμερολόγια καὶ Παιδοτριβεῖα, γιὰ τὰ ὅποια κάνει λόγο καὶ ὁ Ἐλύτης ἐπὶ τὴν Ἀναφορὰ του. Γι' αὐτὸ ὑπάρχει ὑπουργεῖο Τεκτονομίας καὶ Ἐρωτικῆς Ἀγωγῆς ἀπ' ὅπου δίδονται ὀδηγίες οἰκογενειακοῦ προγραμματισμοῦ καὶ Birth-control! Ἐχουμε πλήρη καὶ ἀναλυτικὴ περιγραφή τοῦ τρόπου φορολογίας (σέ δύο ὀλόκληρες σελίδες) καὶ βέβαια περιγράφονται οἱ ἐπισημονικὲς κατακτήσεις ἐπὶ συγκοινωνία, ἐπὶ διατροφή, ἐπὶ ὑγεία καὶ γενικά σέ ὅ, τι συμβάλλει ἐπὶ τὴν εύτυχία τῶν ἀνθρώπων αὐτοῦ τοῦ Μελλοντικοῦ Κόσμου.

Νάννα Σερεμετάκη
Ἡ τελευταία λέξη, τῆς Εὐρώπης τὰ ἄκρα
Δι-αίσθησις, Θάνατος, Γυναῖκες
Ἐκδόσεις Ν. Σύνορα-Α. Λιβάνη,
Σειρά Ἀνθρωπολογικὴ Ὅχη,
σ. 333, 1995

Ἡ *Τελευταία λέξη* μιλά γιὰ τίς γυναῖκες ἐπὶ Μέσα Μάνη (τὸ μεσαῖο πόδι τῆς Νότιας Πελοποννήσου). Παρακολουθεῖ τὴν πολιτισμικὴ συμμετοχὴ τῶν γυναικῶν ἐπὶ κοινωνικὲς πρακτικὲς: «Τὸ ὄνειρεμα, τὸν αὐτοσχεδιασμὸ μοιρολογιῶν, τὴν φροντίδα καὶ τὴν καλλιέργεια ἐλαιόδενδρων, τὴν ταφή καὶ ἐκταφή νεκρῶν καὶ τὴν ἱστορικὴ ἐγγραφή συναισθημάτων καὶ αἰσθήσεων πάνω σ' ἕνα τοπίο προσώπων, πραγμάτων καὶ τόπων». Οἱ πρακτικὲς αὐτές, σύμφωνα μέ τὴν συγγραφέα, συνδέονται τὴν ποιητικὴ τῆς πολιτισμικῆς περιφέρειας, τοῦ θραύσματος, τοῦ εἰδικοῦ, ἐνῶ ἡ τελετουργία τοῦ θανάτου καὶ οἱ σχετικὲς δρηνητικὲς πρακτικὲς ἀποτελοῦν τοὺς κεντρικοὺς τόπους παραγωγῆς τοῦ γυναικεῖου λόγου καὶ τῆς γυναικείας πολιτισμικῆς δύναμης.

Τὸ βιβλίον τῆς Κ.Ν. Σερεμετάκη ἔχει ἤδη ἐκδοθεῖ τὸ 1991 ἀπὸ τὸν ἐκδοτικὸ οἶκο University of Chicago Press, καὶ, σύμφωνα μέ ὅσα ἀναφέρει ὁ πρόλογος τοῦ ἐκδότη, ἔχει ἀποσπάσει πολλὰς δεπικὲς κριτικὲς ἐπὶ διεθνή ἀκαδημαϊκὸν χῶρον. Τοποθετεῖται ἐπὶ τὸν χῶρον τῆς πολιτισμικῆς ἀνθρωπολογίας. Ἡ προσέγγισίς του εἶναι κριτικὴ τόσο ἀπέναντι τοῦ κριτικοῦ λόγου τῆς νέας ἀμερικανικῆς ἐθνογραφίας ὅσο καὶ ἀπέναντι τὸν μαρξισμό, τὸν στρουκτουραλισμὸ καὶ τὸν βρετανικὸ δομολεειτουργισμό. Υἱοθετεῖ τὴν προσέγγισιν τοῦ «γνηγενοῦς ἀνθρωπολόγου» πού ἀντιτίθεται ἐπὶ οἰκουμενικὰ πολιτισμικὰ ὑποδείγματα καὶ ἀναζητεῖ τὴν πολιτισμικὴν διαφορὰ καὶ ἀσυνέχεια, τὸ ἐσωτερικὸ περιεχόμενον τῶν γνηγενοῦς πολιτισμῶν καὶ τοὺς γνηγενοῦς κοινωνικοὺς δεσμοὺς ἐπὶ τὴν περιφέρεια τῆς Εὐρώπης καὶ τῶν μὴ δυτικῶν κοινωνιῶν, «ὅπου δροῦν ἄλλες διαλογικὲς ὀρθολογικὲς».

Γ.Π.

«Ἀλλὰ ποῖον ἦτο τὸ σύστημα, ἡ μέθοδος, ὁ τρόπος διὰ τῶν ὁποίων ἐξησφαλιζέτο ἡ πλήρης καθυπόταξις τῆς μηχανῆς καὶ τοῦ εύρέως διαδεδομένου μηχανικοῦ αὐτοματισμοῦ εἰς τὸν ἄνθρωπον, εἰς τὸν ἔρωτα καὶ εἰς τὸ πνεῦμα;

Ἀπλοῦστατα — ἡ Ὑδρόγειος εἶχε διαιρεθῆ καὶ εἰς τὰς πέντε ἡπείρους εἰς τὰς λεγομένας "Περιοχὰς Προόδου" καὶ "Περιοχὰς Παραδείσου". Ἐκάστη χώρα εἶχε εἰς πολλὰ σημεῖα τῆς ἐθνικῆς ἐκτάσεώς της τοιαύτας περιοχὰς, προοριζόμενας καὶ διὰ τὴν πρόοδον καὶ διὰ τὴν παραδεισιακὴν ζωὴν... Π.χ. ἡ Γαλλία εἶχε ὡς Περιοχὰς Παραδείσου, μεταξύ ἄλλων τόπων τὸ 1/2 τῆς Ile de France, τὴν Vallée de Chevreuse, ὀλόκληρον τὸ Fontainebleau, τὴν Ville d'Anray, τὰς Βερσαλλίας πλησίον τῶν Παρισίων, τὸ 1/4 τῆς Νορμανδίας, τὸ 1/4 τῆς Βρετάννης, τὸ 1/3 τῆς Σαβοῖας. [...]

Ἡ Ἑλλάς, εἰς τὴν ὁποίαν ἐπιτέλους ἐπεστράφη-
σαν τὰ ἐδάφη τὰ ἐκτεινόμενα ἀπὸ τὴν Βόρειον
Ἠπειρον μέχρι τῶν εὐρωπαϊκῶν ἀκτῶν τοῦ Βοσπό-
ρου, συμπεριλαμβανομένης τῆς Κωνσταντινουπό-
λεως καὶ ὁλοκλήρου τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης, τὰ
σαντζάκια τῆς Σμύρνης, τοῦ Ἰκονίου καὶ τῆς Πρού-
σης, καὶ ἡ ὁποία ἐξετείνετο ἀπὸ τὸ Μοναστήρι μέχρι
τῆς ἐνωθείσης ἐπιτέλους μέ αὐτὴν Κύπρου, μέ συμ-
πρωτεύουσας, διὰ μὲν τὰς τέχνας, τὰς ἐπιστήμας καὶ
πᾶν ὅ,τι ἀπετέλει στοιχεῖον πολιτιστικόν τὰς Ἀθή-
νας, διὰ δὲ τὴν διοίκησιν καὶ τὰς πολιτικὰς ἀρχὰς
(ὁμοσπονδιακὰς) τὴν Κωνσταντινουπόλιν, ἡ πληρε-
στέρα ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως
αὐτὴ ἐθνικὴ ὁλότης πού ἐξηκολούθει νὰ ὀνομάζεται
Ἑλλάς, εἶχε καὶ αὐτὴ Περιοχὰς Προόδου καὶ Περιο-
χὰς Παραδείσου. Αἱ δευτέραι περιελάμβαναν τοὺς
ἐξῆς τόπους — τὸ 1/2 τοῦ Πηλίου, τὸ 1/3 τῶν
Ἀκτῶν τοῦ Κορινθιακοῦ, εἰς βάθος ἐνδοχώρας 12
περίπου χιλιομέτρων εἰς τὴν Στερεάν καὶ τὴν Πελο-
πόννησον, ὁλόκληρον τὴν νοτιοανατολικὴν ἀκτὴν
τῆς Ἀττικῆς ἀπὸ τῆς θέσεως «Ἑλληνικόν», ὅπου
ὑπῆρχε ἄλλοτε ὁ ἀερολιμὴν τῶν Ἀθηνῶν μέχρι τοῦ
Σουνίου καὶ εἰς βάθος 10 περίπου χιλιομέτρων [...] τὸ
1/4 τῆς Κρήτης καὶ τῆς Κύπρου, τὸ πρὸς τὴν Μαύ-
ρην Θάλασσαν τμήμα τοῦ Βοσπόρου, τὴν Θάσον, τὸν
ἥμισυ τῆς Σάμου, τὴν Σαλαμίναν, τὴν Αἴγιναν, τὸν
Πόρον καὶ τὰς Σπέτσας, διάφορα ἄλλα μέρη μεταξύ
τῶν ὁποίων καὶ τὴν πέραν τῆς Ἀνδριανουπόλεως
ἑκτασιν, μέχρι τῆς Μαύρης Θαλάσσης, καὶ τέλος τὸ
ἥμισυ τῆς συγκλονιστικῶς ὡραίας νήσου Ἄνδρου,
τῆς ὡραιότερας τῶν Κυκλάδων, ὅπου ὑπῆρχαν καὶ
τρεῖς ναοὶ περιφημοὶ διὰ τὴν λατρείαν τοῦ Πανός»
[...] (σελ. 182-183).

Αὐτὰ καὶ ἄλλα πολλά δραματίζεται ὁ ἄγνωστος ἐπιβά-
στη βιβλιοθήκη τοῦ Μεγάλου Ἀνατολικοῦ, ἐνῶ τὸ ὑπε-
εάνειο πλέει μέ ὀρμὴ πρὸς τὸν Νέο Κόσμο τῆς Ἀμερι-
. Πολλὰ θὰ γίνουν ἐπίσης προτοῦ ὁ μυστηριώδης ἐπιβά-
ἀποκαλύψει τὴν ταυτότητά του στοὺς ἐκπληκτοὺς
ἰάτες τοῦ πλοίου. Φυσικά πρόκειται γιὰ τὸν Ἰούλιο
ν, πού μέ αὐτόν τὸν τρόπο κάνει γιὰ πρώτη φορά τὴν
ἔκτασιν τοῦ στόν ΜΑ, ὡς δραματιστὴς τοῦ Νέου Κόσμου
δαινός συλλογῆς γραμματοσήμων! Ἐτοι ἂν ἀναρωτη-
με γιὰ ποιὸ λόγο περιγράφονται μόνο οἱ Περιοχὲς
όδου καὶ Παραδείσου τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἑλλάδας,
ἀντήση εἶναι εὐκολή: αὐτὸς πού δραματίζεται αὐτὴ
κατάστασι, δηλαδή ὁ Βέρν-Ἐμπειρικός, εἶναι φυσικὸ
νωρίζει μόνο δύο τόπους καλά, τὴ Γαλλία καὶ τὴν
ἄδα!

ἴω μπορούμε νὰ δοῦμε πάλι τοὺς «ἀντικριστοὺς κα-
τες» στὴ σχέση Βέρν καὶ Ἐμπειρικού. Μέ τὴ διαφορὰ
ῦρα τὰ ὄραματα τοῦ Ἐμπειρικού γιὰ τὸν Νέο Κόσμο
ταὶ ὄραματα τοῦ ἀγαθοῦ καὶ σεβάσιμου Βέρν. Ὁ
μπειρικός δὲν γοητεύεται μόνο ἀπὸ τὸν μελλοντικὸ κό-
τοῦ Ρωθῆρου τοῦ Κατακτητῆ, τοῦ Πλοιάρχου Νέμο,
ἠησιοῦ μέ τίς ἑλικες (*L' Ile à Helice*) καὶ τῶσων ἄλλων
ασιῶν τῆς τεχνολογίας, πού δραματίζεται ὁ Βέρν. Ὁ
μπειρικός θὰ δώσει στὸν Βέρν ἕναν νέο ρόλο: θὰ τὸν κά-
ραματιστὴ τῆς μεγάλης ἀλλαγῆς στὸν Ἐρωτα καὶ στίς

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΟΙΟΤΗΤΑΣ

Σειρά:

*Μύθοι και Ιστορία των Λαών
Για μικρούς και μεγάλους*

Του Βρετανικού Μουσείου και του
Πανεπιστημίου του Τέξας

LUCILLA BURN

Αρχαιολόγος του Βρετανικού Μουσείου

ΜΥΘΟΙ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

ΜΥΘΟΙ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΛΑΩΝ

LUCILLA BURN
Μύθοι
ΤΩΝ
ΕΛΛΗΝΩΝ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΔΗΜ. Ν. ΠΑΠΑΔΗΜΑ

**Με 96 σελίδες
45 εικόνες και 1 χάρτη**

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΠΑΔΗΜΑ

Προσφορά στον Πολιτισμό
Ιπποκράτους 8 Αθήνα
Τηλ.: 36.27.318

σχέσεις των ανθρώπων. Καί τούτο θά γίνει μέσα στον Μεγάλο Ανατολικό, ένα έργο, πού ενώ έχει ως πρότυπό του τή βερνική Πλωτή Πόλη και καθρεφτίζεται μέσα στο έργο αυτό, με χιοῦμορ και εύφριτα τό είδωλο αντιστρέφεται και όρίζεται ως αρχή μιās λογοτεχνικής πραγματικότητας πού πάει νά καθρεφτιστεί στο είδωλό της! Γι' αυτό και ό μεγάλος θανμασμός και ή έκστασή του, όταν μιλά γι' αυτόν στον Ν. Καρούζο.

Νά τελειώσουμε μέ δύο-τρεις σύντομες παρατηρήσεις:

Στό τελευταίο διβλίο του Βέρν, *Τό Παρίσι στον 20ό Αιώνα*,⁴ πού δρέθηκε και δημοσιεύτηκε πρόσφατα, τό 12ο κεφάλαιό του επιγράφεται «Οί απόψεις του Κουινσοννάς για τίς γυναίκες» — προφανώς του 20ού αιώνα. Πρόκειται για μιá μελλοντική εικόνα των γυναικών και του έρωτα, πού είναι έντελώς αντίθετη από αυτά πού φαίνεται νά πιστεύει ό Βέρν του Έμπειρικού για τό μέλλον. Σύμφωνα μέ τόν Βέρν οί γυναίκες του Παρισίου τόν 20ό αιώνα έχουν χάσει κάθε χάρη και σεξουαλικότητα. "Ας δοῦμε ένα σχετικό απόσπασμα (σελ. 179 κ.έ.).

«— Ίσχυρίζεσαι δηλαδή, ρώτησε ό Μισέλ, πώς σήμερα είναι αδύνατο νά συναντήσεις μιá γυναίκα;

— Άκριδώς. Δέν υπάρχει καμιá πραγματική γυναίκα κάτω από ένενήντα πέντε χρόνων. Οί τελευταίες πέθαναν μαζί μέ τίς γιαγιάδες μας. Παρ' όλ' αυτά...

— Ά! υπάρχει και παρ' όλ' αυτά;

— Στό φωμπούρ Σαίν-Ζερμαίν ίσως νά έχουν απομείνει μερικές. Σ' αυτή τή μικρή γωνιά του άπέραντου Παρισίου καλλιεργείται άκόμη αυτό τό σπάνιο φυτό, αυτή ή *puella desiderata*, όπως θά έλεγε ό καθηγητής σου. Άλλά μόνο εκεί».

Ίσως γι' αυτή και μόνο τήν *puella desiderata*, πού αναφέρει ό Βέρν, ό Έμπειρικός θά έπρεπε νά είχε συμπεριλάβει τόν αγαπημένο του συγγραφέα στον κατάλογο των Μπεάτων, ή των άγιών της μή Συμμορφώσεως, πού διαβάζουμε (σέ διπλή παραλλαγή) στην *Οκτάνα*. Έπειδή όπως γνωρίζουμε, παρά τήν άγάπη και τό σεβασμό πού τρέφει ό Έμπειρικός για τόν Βέρν, παρά τή χρησιμοποίησή του στον Μεγάλο Ανατολικό, δέν τόν κατατάσσει στους Άγίους του και δέν τόν συμπεριλαμβάνει στους Μπεάτους.

Νά θυμίσουμε επίσης ότι τόν περασμένο Φεβρουάριο (1995) συμπληρώθηκαν 90 χρόνια από τόν θάνατο του Ίουλίου Βέρν.

* Τό παραπάνω κείμενο διαβάστηκε (μέ όρισμένες αλλαγές) στις 19 Δεκεμβρίου 1995 σέ στρογγυλό τραπέζι πού διοργάνωσε τό Γαλλικό Ίνστιτούτο για νά τιμηθούν τά 20 χρόνια από τόν θάνατο του Έμπειρικού.

1. «Υψίλον», 2η έκδοση, 1980, 49 (= Έν Λευκώ, 142).

2. *Ό Μεγάλος Ανατολικός*, Άγρα, Μέρος Πρώτο-Τόμος Α', 1990, «Επίμετρο», 311 κ.έ.

3. Πρόκειται, ως γνωστόν, για τίτλο έργου του Βέρν. Σχετική βιβλιογραφία για τόν Ίούλιο Βέρν και τίς μεταφράσεις των έργων του στα έλληνικά, βλ. στο άφιέρωμα του περιοδικού *Διαβάζω*, 105 (7 Νοεμβρίου 1984).

4. Γράφεται πιθανώς πριν από τό 1863. Στα έλληνικά κυκλοφορεί σέ μετάφραση της Έφης Κορομηλά, Ώκεανίδα, χωρίς, δυστυχώς, χρονολογία έκδόσεως. Τήν ίδια βιβλιογραφική άδιαφορία δείχνει και ό Γάλλος συγγραφέας του Προλόγου πού συνοδεύει τήν έλληνική έκδοση.

Βιβλία για νέους

A. A. MILNE

Η-ΓΟΥΪΝΝΥ-Ο-ΠΟΥΦ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: ΠΑΥΛΑΙΝΑ ΠΑΜΠΟΥΔΗ

Ο Α. Α. MILNE έγραψε τις ιστορίες αυτές για το γιό του Christopher Robin, οι οποίες έχουν αγαπηθεί από εκατομμύρια αναγνώστες. Η-Γουΐννυ-Ο-Πουφ ήταν το αρκουδάκι που χάρισε ο Α. MILNE στο γιο του στα πρώτα του γενέθλια: τα άλλα ζωάκια που εμφανίζονται στις ιστορίες ο Πίγκλετ, ο Κούνελος, η Κουκουβάγια, ο Αχβάτ, το Κάγκου και το Ρο υπήρξαν κι αυτά με την σειρά τους αγαπημένοι φίλοι των παιδιών.

Ο μαγικός κόσμος του μικρού Christopher Robin ζωντανεύει στα σκίτσα του E. Shepard

* * *

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΕΦΕΛΗ

...Η άλλη άποψη στο βιβλίο

ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ 6 ΑΘΗΝΑ 10680, ΤΗΛ.: 3607744,